

მერაბ ბერიძე

მაჰმადიანი
მესხების
ფესვი და
დღევანდელი

მერაბ ბერიძე

მაჰმადიანი მუსხევის
ფესვები და დღევანდელი

2009

უაკ
378(479.22)(066)
UDC
ს-223

Merab Beridze
HISTORICAL ROOTS AND CONTEMPORANEITY OF
MOSLEM MESKHS

Мераб Беридзе
ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ И СЕГОДНЯШНИЙ ДЕНЬ
МЕСХОВ МУСУЛЬМАН

ფინანსური მხარდაჭერისათვის მადლობას
მოვახსენებთ შპს „ახაშენის“ დირექტორს
ბატონ ლევან ხუციშვილს

კომპიუტერული უზრუნველყოფა და დაკაბადონება:

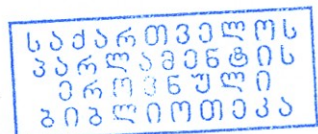
მარინა ტაბატაძე

გარეკანზე: ზარზმის ტაძარი – XIV ს., ახალციხის მეჩეთი – XVII ს.,
უდეს კათოლიკური ეკლესია – XX ს.-ის დასაწყისი.

© მერაბ ბერიძე, 2009

გამომცემლობა „ნეკერი“, 2009

ISBN 978-9941-404-79-5

მნიშვნელოვანი პროგრამის განხორციელება ითავა ევროკომისიამ. დეპორტირებულ მესხთა შთამომავლებთან მუშაობა საინტერესოც არის და აუცილებელიც. არასამთავრობო ორგანიზაცია „ტოლერანტის“ ოფისში ბევრი ჩემი ნაცნობი და ახლობელი აღმოვაჩინე. ისინი ატარებენ ტრენინგებს მესხებისათვის. მეც მათ შორის მომიწია გარკვეული სამუშაოს შესრულება. ჩემი დამოკიდებულება მესხებისადმი საკმაოდ დიდი ხნის წინ ჩამოყალიბდა. ჩემმა პროფესიამ (ვსწავლობ მესხეთის ისტორიას, დიალექტს, ონომასტიკას, ეთნოგენეზისს) განსაზღვრა ამ დამოკიდებულების მთავარი პათოსი, რომ პრობლემასთან ურთიერთობა მხოლოდ კონიუქტურული არ ყოფილიყო, ამიტომ, როდესაც ქალბატონმა ცირა მესხიშვილმა შემომთავაზა, ჩამეტარებინა შეხვედრები მესხებთან მათი ისტორიის, წარმომავლობის პრობლემებზე, დაუყოვნებლივ დავთანხმდი.

უცნაურია ბელი ადამიანისა. ჩვენ ვუსხედვართ მაგიდას. ჩემს გარშემო არიან ადამიანები, რომელთაც ბევრი რამ გადაიტანეს მეოცე საუკუნის ორმოციანი წლებიდან: გადასახლება, უცხო გარემოში ცხოვრება, გაჭირვება, ბრძოლა, იძულების გაცრუება და სიხარული. აქ არიან სხვადასხვა თაობის მესხები. 8-10 წლიდან დაწყებული, ასაკოვანი ხალხით დამთავრებული. ჩვენ ყველანი ვიპყით წინაპრების საქმიანობის შედეგს. ქართველებს ერთი კარგი ანდაზა გვაქვს: „პაპის ნაჭამმა ტყემალმა შვილიშვილს მოსჭრა კბილიო“.

საქართველოს ისტორია არის ბრძოლა რწმენისათვის და სარწმუნოებისათვის. მართლმადიდებლობა გაიგივებული იყო ეროვნებასთან, ქართველობასთან. ჩვენი წინაპრები თავს სწირავდნენ სარწმუნოებისათვის, რაც ნიშნავდა, რომ თავს სწირავდნენ სამშობლოსათვის, ქართველობისათვის. ეს თავგანწირვა ყოველთვის არ იყო შესაძლებელი. ისტორიული კატაკლიზმები გვასწავლის, რომ ბრძოლა არსებობისათვის ხშირად ძალიან დიდხანს, ვიდრე ასეთი თავის გაწირვაა. თავის გადარჩენისათვის ბრძოლა გაჭირვებულ ადამიანს, რომლისთვის ლუკმა-პურის შოვნა უდიდესი შრომის ფასად იყო მხოლოდ შესაძლებელი, აიძულებდა იშვიათად, მაგრამ მაინც შეეცვალა რწმენა. ეს არ იყო არჩევანი ან

მისი რელიგიური შეხედულებების საფუძველზე მიღებული გადაწყვეტილება. ეს იყო დიდი ტკივილისა და ძალდატანების ნიადაგზე შეკვლილი სარწმუნოება. ასე მოხდა მესხეთშიც. მუსლიმ ქართველებს, რომელთა საცხოვრისი რთული, ისტორიული ნაგებობა იყო, როგორც ყველა მესხისა, ყველაზე მიუვალ, შემომსვლელთათვის დაფარულ ნაწილში ჰქონდათ სალოცავი ჯვარიანი ქვა, რომელზეც ჩუმად ანთებდნენ სანთელს და ლოცულობდნენ.

თუ ცოტათი გადავუხვევთ თემიდან, შეიძლება ითქვას, რომ ასე ხდება დღესაც. ძალიან მცირეა იმ ადამიანთა რიცხვი, ვინც რელიგიურ არჩევანს თავისი განათლებისა და შინაგანი რწმენის საფუძველზე აკეთებს. დღესაც ამას ეკონომიური საფუძველი აქვს მხოლოდ და ტრადიციული სარწმუნოება იცვლება ხორცის გადარჩენაზე, რასაც შედეგად არაიშვიათად ეროვნული გაბუნდოვნება მოსდევს ხოლმე.

ისევ პირველ სიტყვას რომ დავუბრუნდეთ, ვიტყვი: „ტოლერანტი“ ოფისში მაგიდას ვუსხედით ერთი სისხლისა და ხორცის, ერთი ეროვნების, ერთი წარმომავლობის ადამიანები, მე, მართლმადიდებელი ქართველი და ისინი - მუსლიმი ქართველები და სრულიად ადვილი შესაძლებელი იყო, რომ მე მათ ადგილზე ვყოფილიყავი და ისინი ჩემს ადგილზე. ჩვენი წინაპრები ხომ საუკუნეების, მთელი ისტორიის მანძილზე ერთად ცხოვრობდნენ. ჩემმა წინაპრებმა შეძლეს სარწმუნოების შენარჩუნება, სულის გადარჩენა არჩიეს, რასაც შედეგად უდიდესი ბრძოლითა და გაჭირვებით საბოლოოდ ხორცის გადარჩენაც მოჰყვა.

მე მათ უნდა მოვუთხოო ჩვენი ისტორია, ჩვენი თავგადასავალი. ეს ისტორია ჩვენი საერთო ისტორიაა, ისეთივე მძიმე და რთული, როგორც საერთოდ საქართველოს წარსული და თუნდაც დღევანდელია. როდესაც საქმე პატარა წიგნზე მიდგა და გადაწყდა, რომ უნდა დამეწერა შრომა მესხებზე, ვარჩიე, შემერჩია ჩემი რამდენიმე სტატია, რომელიც ამ პრობლემას შეეხება მე-20 საუკუნის ოთხმოციანი წლებიდან მოყოლებული. ტერმინოლოგია, მაშინდელი ტონი და განწყობა იგივე დავტოვე და ისე მივაწოდე ჩემს მსმენელებს თუ მკითხველებს. პრობლემის ვრცელი ანალიზი მომავალში იქნება, ახლა კი თეზისების სახით ჩამოვაყალიბებ საკითხებს, რომელთა შესახებაც საჭიროა დაფიქრება, როდესაც მესხებზე ვწერთ:

1. დეპორტირებულ მესხთა ისტორია განუყოფელია მესხეთის და მესხთა ისტორიიდან, ე.ი. განუყოფელია საქართველოს, ქართველთა ისტორიიდან. აქედან გამომდინარე, მათი ისტორია იწყება ძველი წელთაღრიცხვის XII საუკუნიდან. იქიდან მოყოლებული უწყვეტია ხაზი, გენი, ეთნიკური ყოფა. ეპოქები იცვლება, ისტორიისათვის რამდენიმე საუკუნე არაფერს ნიშნავს, ამიტომ თუნდაც ნებისმიერი ძალის შედეგად რამდენიმე თაობის გაჭირვება ან ძირითადი ეროვნული ხაზიდან გადახვევა არ უნდა ცვლიდეს რადიკალურ ხაზს.

2. მესხეთი დღეს მოიცავს მხოლოდ სამცხე-ჯავახეთს. ისტორიულად მის შემადგენლობაში იყო გარდა სამცხე-ჯავახეთისა - კლარჯეთი, შავშეთი, ერუშეთი, არტაანი, კოლა და სხვა.

სხვადასხვა ეპოქაში მესხეთს ერქვა ზემო ქართლი, ტაო-კლარჯეთი, სამცხე-საათაბაგო...

მესხეთის სხვადასხვა კუთხეში მცხოვრებთ ამ კუთხეთა მიხედვით ერქვათ: სამცხელნი, ჯავახნი, ტაოელნი, კლარჯნი, ერუშელნი, შავშნი..., რომელთა საერთო ეთნიკური ტერმინი იყო მესხნი, ე.ი. ქართველი, ისევე როგორც საქართველის სხვა კუთხეებში მცხოვრებთა აღნიშვნელი ეთნონიმები: იმერელი, მეგრელი, კახელი, სვანი, ქართლელი, თუში, ხევსური, აჭარელი, გურული და ა.შ.

3. მე-19 საუკუნის ბოლოსათვის მაჰმადიან მესხთა ერთ ნაწილს უწოდეს თათრები, რადგან მათი სალაპარაკო საურთიერთობო ენა იყო თურქული ენის დიალექტი. ეს ტერმინი მე-20 საუკუნის პირველ ნახევარში გავრცელდა დანარჩენ მუსლიმ მესხებზე. სახელი ხელოვნური იყო და შეიქმნა საქართველოს სამხრეთ ნაწილში სარწმუნოებრივი დაპირისპირებისათვის.

4. მე-20 საუკუნის ბოლოსათვის მუსლიმ მესხთა აღსანიშნავად შეიქმნა ტერმინები: კავკასიელი თურქები, ახალციხელი თურქები, მესხი თურქები და სხვა. ყველა ეს ტერმინი არის ხელოვნური, ატარებს პოლიტიკურ ხასიათს და ემსახურება მესხთა შიდა დაპირისპირებას, მათი ეთნოგენეზისის გაბუნდოვნებას.

5. მესხები რომ ნამდვილად ქართველები არიან და სხვა არავინ, ამას გვიდასტურებს ქართული წყაროების გარდა, რომაული და ანტიკური მონაცემები, ხოლო ბოლო საუკუნეებში თურქული და რუსული აღწერის

დავთრები, რომლებიც გამოირჩევა სანდობით, რადგან ისინი იწერებოდა სახელმწიფო საჭიროებისათვის.

6. მუსლიმმა ქართველებმა იმისათვის, რომ გამორჩეულიყვნენ და არ აღრეულიყვნენ ქურთებსა და თარაქმებში, მე-19 საუკუნის მე-2 ნახევარში შექმნეს ტერმინი „იერლი“, რაც ადგილობრივს ნიშნავდა და თანამედროვე ხელოვნური ტერმინისაგან გამსხვავებით ეთნო-სოციალურ საფუძვლებზე იყო აღმოცენებული.

იერლი, როგორც ტერმინი, მესხებში ცოცხალია დღესაც. იერლის, ანუ მაჰმადიან მესხთა აღრევა სხვა ტომში ბოლო დრომდე არ ხდებოდა. ისინი არ ქორწინდებიან არც ქურთებზე, არც თარაქმებზე და არც იმ ქვეყნის მცხოვრებლებზე, სადაც ისინი ცხოვრობდნენ. მიუხედავად სარწმუნოებრივი სხვადასხვაობისა, ქორწინების შემთხვევები მაჰმადიანებსა და ქრისტიანებს შორის მესხეთში იყო და არის დღესაც დაბრუნების შემდეგ.

7. მესხთა მეტყველებაში არის ძალიან ბევრი ქართული ლექსიკა და ის კავკასიური სპეციფიკური ბგერები, რომლებიც შეუძლებელია, რომ „თათრებში“ ან თურქულენოვან მოსახლეობაში იყოს. ასეთი ბგერების შექმნა შეუძლებელია, თუ ის ორგანული არ არის გენეტიკურად.

8. სოფელთა სახელები, საიდანაც გაასახლეს მესხები ქართულია და დარქმეულია მხოლოდ ქართველთა მიერ, ანუ მესხთა მიერ. ასევე ქართულია მათი ისტორიული სამშობლოს მიკროტოპონიმია.

განსაკუთრებით საინტერესოა მუსლიმ ქართველთა გვარები, რომელთა უმრავლესობა მე-20 საუკუნის ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური ჩარევით დაკარგულია, მაგრამ შთამომავლებს ჯერ კიდევ ახსოვთ. ეს გვარები ქართული ანთროპონიმის უძველეს ფენას განეკუთვნება და საჭიროა მათი დაუყოვნებლივ კვლევა.

9. მესხთა ისტორიის, ეთნოგრაფიის, დიალექტის და ონომასტიკის შესწავლად საჭიროა, შეიქმნას ჯგუფი სხვადასხვა ქვეყნის მეცნიერთა შემადგენლობით. ამით საბოლოოდ უნდა გადაწყდეს მესხებთან დაკავშირებული ბევრი საკითხი.

10. რადგან მესხთა პრობლემა საერთაშორისო პოლიტიკის ნაწილად იქცა, გადაწყვეტი სიტყვა საქართველოს ხელისუფლებამ უნდა თქვას და ნებისმიერი გადაწყვეტილება მეცნიერულად დასაბუთებული უნდა

იყოს, რომ არ გამეორდეს შეცდომები.

11. მუსულმანმა მეხსებმა უპირველესად უნდა გამოიყენონ თავიანთი ისტორიული უფლება ქართული ენის სწავლისა და თუ ჯერჯერობით საქართველოს სახელმწიფო ენას მშობლიურ ენად ვერ იქცევენ, სალაპარაკოდ უნდა ისწავლონ.

12. მუსულმან მეხსთა ისტორიის და ეთნოგრაფიის შესასწავლად უნდა გაფართოვდეს ტრენინგთა ქსელი, მას მასიური ხასიათი უნდა მიეცეს და მომზადდეს შესაბამისი სპეციალური წიგნები. თავისი სიტყვა ამ მიმართულებით უნდა ისევ თქვას ევროკომისიამ. უნდა გაღრმავდეს დეპორტირებულ ქართველთა განათლება.

2005 წ.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის წარუზავნილნი ისევ ეწვივნენ მახარაძის რაიონს, კერძოდ, ნასაკირალსა და ნარუჯვას. 19 მაისს ნარუჯვის კულტურის სახლში შეიკრიბნენ საბჭოთა მეურნეობის მუშები. ნარუჯვამი ისევე, როგორც ნასაკირალში, მოსახლეობის ეთნიკური სახე უაღრესად საინტერესოა. ჯერ ერთი, მრავალეროვანია ეს რეგიონი, მეორეც - აქ გურულებისა და აჭარლების გარდა, ცხოვრობენ გამაჰმადიანებული მესხები, ისინი, ვინც საუკუნეებს გამოვლილნი, მრავალ უბედურებას გადარჩენილნი, ძალით თუ ნებით გამაჰმადიანებულნი, 1944 წელს გაასახლეს შუა აზიაში. მერე აგორდა ბედის ბორბალი კვლავ, მესხებს გაჭირვებითა და უბედურებით რაღას გააკვირვებდა ცხოვრება. შუა აზიიდან მოედვნენ ღუნისა, დიდი დასახლებები შექმნეს ჩრდილოეთ კავკასიასა და აზერბაიჯანში. ბოლოს, როგორც იქნა, გააღწა ყინული და თითქმის მთელი ათეული წელია, რაც მახარაძის რაიონში ჩასახლებულან, მართალია ცოტანი, მაგრამ მაინც ჩასახლებულან.

ადგილობრივი ხელმძღვანელობა მესხებს ახასიათებს, როგორც შრომისმოყვარე, პატიოსან, ერთგულ, გამბზან ადამიანებს. მესხებმა, ცნობილი მიზეზის გამო, სარწმუნოებასთან ერთად სულ უკანასკნელ ხანს, მეოცე საუკუნეში, დაკარგეს ენაც. დაბრუნებულთა შვილები ქართულ სკოლაში სწავლობენ. თავიდან გაუჭირდათ მშობლიური ენის ათვისება, მაგრამ შრომისმოყვარეობის წყალობით მაინც დაძლიეს.

აი, ნასაკირალის საშუალო სკოლის XI კლასის მოსწავლე ულდუზ ჯემალის ასული მჭედლიშვილი (მურსალოვა) მე-5 კლასში იყო მახარაძეში რომ ჩამოიყვანეს მშობლებმა. „დედა ენიდან“ დაიწყო. მუყაითობამ თავისი ქნა. ულდუზმა ისწავლა თავისი მშობლიური ენა. დღეს ის სკოლას ამთავრებს. მიზანი კი იცით რა აქვს? დაწყებითი სკოლის მასწავლებლობა, რათა შემდგომ თავის თანამოძმეებს, ახალ ჩამოსულთ თუ უკვე ჩამოსულებს, ასწავლოს ქართული ენა.

აი, იზოლდა ვარშალოძიძე, ქართული ენის შემსწავლელი კურსების დამაარსებელი, ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე უკვე წლების განმავლობაში რომ ასწავლის დაბრუნებულ მესხებს ქართულ ენას.

ბავშვებმა მაინც ადვილად ისწავლეს ქართული, მშობლებს

გაუჭირდათ. ცნობილია ოდითგან, დედა ასწავლის შვილს ნაბიჯის გადადგმას, ენას, სამშობლოს სიყვარულს. აქ, შეიძლება გაგიკვირდეთ, მაგრამ მშობლებს შვილები ეშველებიან ქართულის სწავლაში. რას იზამ, ასეც ხდება. რა არ გადახდომია მესხებს თავს. კიდევ ერთი სასიკეთო მაგალითი: მესხი არავის სხვას ქალს არ მისცემდა და არც თვითონ მოიყვანდა სხვისგან. იგულისხმება ის მაჰმადიანი გარებო, რომლებშიც მესხები მე-20 საუკუნის ბედის ბორბალმა მოახვედრა, კერძოდ, დიდი ხნის მეზობლობისა და ერთად ცხოვრების მიუხედავად, მაჰმადიანი მესხები არც ათხოვებდნენ და არც მოჰყავდათ რძალი ქურთებისაგან, თარაქმებისაგან, აზერბაიჯანელებისაგან, ყაზახებისაგან და სხვა, აი, ახლახან ჩამოსულ მესხთა ოჯახში ქორწილია. მესხი ნასიმა ცაცანიძე გათხოვილა ადგილობრივ მერაბ ასანიძეზე ნასაკირალში, 2 შვილი ჰყავთ, კიდევ ბევრი ჰყოლოდეთ, ამრავლოს ასეთი ოჯახები.

19 მისს სალამოს 8 საათზე უნივერსიტეტელები გულივერ იობაშვილი, დევი კაჭარავა, ამ სტრიქონების ავტორი და უნივერსიტეტთან არსებული ეთნოგრაფიული ანსამბლი „მესხეთი“, ვალერიან მაღრაძის ხელმძღვანელობით ნარუჯის საბჭოთა მეურნეობის კულტურის სახლს ესტუმრნენ.

იქ დაგვხვდნენ პარტიის მახარაძის რაიკომის მდივანი რ. ბერიძე (მესხებზე განსაკუთრებით მზრუნველი ქალბატონი), აგიტაცია-პროპაგანდის განყოფილების გამგე ი. ნაკაიძე, თ. ხარაიშვილი, ე. ქალეიშვილი და ადგილობრივი სხვა ხელმძღვანელები.

ღელავდა ყველა. ასეთი შეხვედრა მესხებთან გურიაში პირველად ეწყობოდა. პირველად უნდა მოჰყოლოდა ტრიბუნიდან მესხების ისტორიას უნივერსიტეტის დოცენტი გულივერ იობაშვილი, ისიც საკითხავი იყო, რა ენაზე ჯობდა საუბარი, ქართულად თუ რუსულად. ბოლოს ყველამ ერთხმად ქართულად ირჩია სალამოს ჩატარება. მესხებმა თქვეს, ჩვენ ვერ ვლაპარაკობთ, თორემ ყველაფერი გვესმისო.

დიდი ინტერესით მოისმინეს მესხების მოკლე თავგადასავალი - მწარე, სიხლიანი, ტრაგიკული, ისეთი, როგორიც მეტნაკლებად საქართველოს ყველა კუთხისაა.

მერე კითხვები... ასეთ დროს მოსულებს ხშირად შესჩივლებენ ხოლმე მატერიალურ გაჭირვებაზე, ცუდ საყოფაცხოვრებო პირობებზე

და სხვა. მესხების სათხოვარი სხვა იყო: „მოგვეცით ჩვენი ქართული გვარი, დაგვიბრუნეთ ჩვენი ნამდვილი ეროვნება. როდემდე უნდა ვიყოთ ბაქროვები, სულეიმანოვები, ქათიბოვები, თაზლევები, იუსუფოვები და სხვა. არ გჯერათ ჩვენი ნამდვილი ქართველობა? აი, ჩვენი ძარღვები, ნახეთ, შეამოწმეთ სისხლი ჩვენიცა და თქვენიც, ნახეთ, რით განსხვავდება, რა მნიშვნელობა აქვს, როგორ ძარღვებში სჩქეფს - მაჰმადიანურსა თუ ქრისტიანულში, - ეს სისხლი ქართულია“.

1944 წლის შემდეგ, რაც მაჰმადიანი მესხები სამშობლოდან გაასახლეს, სადაც მიჰყავდათ, იქაურ გვარსა და ეროვნებას აძლევდნენ. განა შეიძლება ადიგენელი, ახალციხელი ან ასპინძელი კაცი, თუნდაც მაჰმადიანი, აზერბაიჯანელი ყოფილიყო ან ყაზახი? არ შეიძლებოდა, მაგრამ... სხვაგან ყველაფერი ადვილდება. აი, კიდევ ერთი შვილი შეეძინა იაშარ სულეიმანოვს, ნასაკირალში მცხოვრებ ახალგაზრდა კაცს. სამი თვის გოგონა ჰყავს და დაბადების მოწმობას არ იღებს, არ მინდაო, ამბობს, ჩემს შვილს ან ექნება მამა-პაპის გვარი ბექაძე, ან არა და სულაც ნუ ჰქონიაო.

ოფიციალურად გვარისა და ეროვნების დაბრუნება იმ შემთხვევაში შეიძლება, თუ არქივი გასცემს ცნობას, რომ ამა თუ იმ პირის წინაპარს ნამდვილად ჰქონდა ის გვარი, რომელსაც ითხოვს. განა დღეს, თითოეულ ჩვენთაგანს ასეთი ცნობა რომ დასჭირდეს, მივიღებთ? გვაქვს ასეთი მოწესრიგებული არქივი, საიმისო კანცელარია, რომ საუკუნის წინანდელი გენიალოგია აღვადგინოთ ცალკეული გვარისა?

ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში ზღვარგადასული ბიუროკრატიზმია დამნაშავე და მეტი არაფერი. ადვილზევე არ უნდა გაუჭირდეს ხელმძღვანელობას ამ საქმის მოგვარება.

უნდა გენებათ, როგორი აღშფოთებით ლაპარაკობდნენ მესხები გაზეთ „იზვესტიის“ 4 მაისის პუბლიკაციაზე, სადაც ჩინგიზ აიტმატოვმა ისინი კაკკასიელ თურქებად მონათლა. ვითომ არ იცოდა ავტორმა? ვითომ შემთხვევით მოხდა!

მესხების ეროვნებისა და გვარის დაბრუნება ადმინისტრაციული წესით, საქართველოში ჩამოსვლისთანავე უნდა მოხდეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, თუ ისინი „კაკკასიელ თურქებად“ დაგვიბრუნდნენ და თითოეული გვარისათვის საარქივო ცნობების მოთხოვნა გავრძელებს,

უაღრესად გართულდება საქმე. დღევანდელ პირობებში ლაპარაკი აღარ იქნება რამდენიმე ასეულ კაცზე, არამედ ბევრად უფრო მეტზე.

კიდევ ერთი ტენდენციის შესახებ გავამახვილებთ ყურადღებას. ნასაკირალსა და სხვაგან დამკვიდრებული მესხები კვლავ სამხრეთისაკენ იყურებიან, კვლავ მესხეთში უნდათ ჩასვლა. გვინდა იცოდნენ მათ, რომ „ქართლად ფრიადი ქვეყანა აღირიცხების“, რომ საქართველოსთვისაც, საქმისთვისაც ასე სჯობს - სადაც დამკვიდრებულან იქაურობას მიხედონ, იღვაწონ, იშრომონ...

ნარუჯის კულტურის სახლში კი დიდი ხნის წინათ შეწყვეტილი დიאלოგი გრძელდებოდა. ასეთი საუბრები მესხობაზე, მაჰმადიანობასა და ქრისტიანობაზე სულ გასდევდა საქართველოს ისტორიას.

კვლავ ისმოდა ნარუჯის კულტურის სახლში დიდი ხნის კითხვა ქართველებისა - ვინა ვართ ჩვენ?!

ღელავდა ანსამბლი „მესხეთი“ და მისი ხელმძღვანელი ვალერიან მალრაძე. მიიღებენ მესხები ქართულ სიმღერებს? ეს სიმღერები ხომ ბეწვზე გადარჩენილა თვითონ. „საგალობლით“ დაიწყეს. ბაიათებსა და, საერთოდ, აღმოსავლურ მუსიკას გაჩვეული მაჰმადიანი მესხი ვერ შეხვდა საგალობელს ისე, როგორც სხვა ქართველი შეხვდებოდა. დაეჭვება კვლავ გაიბზარა. მაგრამ აი, მესხური სახუმარო სიმღერა „ვარძიობა ძიობასა“ დაიწყეს და შეინძრა დარბაზი. ნაცნობი ლექსიკა, ნაცნობი ტონები, ადგილის სახელები. ტაში ოვაციებში გადაიზარდა. ასევე მოხდა, როცა ბიჭებმა „ოქრომჭვლელო“, „მამლი მუხასა“ და სხვა მესხური სიმღერები იმღერეს. სიმღერებს თან ახლდა ბატონ ვალერიან მალრაძის ლექსია-განმარტებანი. „ღმერთმა ყველანი დაგასწროთ აღდგომა ქრისტეშობასა“ - ასე დაამთავრა ანსამბლმა ეს შესანიშნავი კონცერტი.

ერთი შტრიხი: შეხვედრა-კონცერტი საკმაოდ დიდხანს გაგრძელდა. დარბაზიდან ვაკყავდათ დედებს ბავშვები და ისევ შემოჰყავდათ. ერთი ბავშვი ატირდა, გაყვანა სთხოვეს, ხელი გვეშლებო, არაფრით არ ქნა დედამ, როგორც იქნა გააჩერა პატარა და თვითონ ბოლომდე დარჩა.

მეორე დღეს ნასაკირალის საბჭოთა მეურნეობის ხელმძღვანელობის ა. ვობრონიძის, თ. ჩხარტიშვილის, გ. ლომთათიძის, მ. თენიშვილისა და ვ. თალაკვაძის ხელშეწყობით მოხერხდა იქ მცხოვრებ მესხთა

ახალმოსახლეობისა და სკოლაში მოსწავლე ბავშვებთან შეხვედრა.

ნასაკირალის საშუალო სკოლაში 30 მესხი ბავშვი სწავლობს. ბავშვები შეთვისებინა ერთმანეთს. არ ირჩევინ სხვებისაგან. მშვენიერი პატრიოტული მონტაჟიც წარმოადგინეს. მასწავლებლები არ ჩანდნენ უკმაყოფილონი, უხაროდათ, რომ მათი დიდი შრომა ფასდებოდა.

ბერიკაცები მოვიდნენ, 70 წელს გადაცილებულნი. მათ შორის ორმა ქართული ენა საერთოდ აღარ იცოდა, თუმცა ერთ-ერთს ქართულად დაეწყო სწავლა-განათლება თავიდან, მაგრამ... მიუხედავად ამისა, ისინი კარგი ინფორმატორები აღმოჩნდნენ ტოპონიმური მასალის ჩასაწერად. ჩაეიწერეთ ასპინძის რაიონის დღევანდელი ნასოფლარების - ზემო ოშორისა და ვარნეთის ტოპონიმი. ვიმეორებთ, ინფორმატორებმა ქართული არ იცოდნენ, ისე გვაწვდიდნენ ხვეის, მთის, მინდვრის, სახნავ-სათესის და სხვა ადგილთა შემდეგ სახელებს: დაღეწილები, მერაბაჭალა, ქვაბიხევი, ხრამი, ორთახევი, ტიბეთი, საბანებელი, ფერსათხევი, საგაროვი, კაცკალია, ჯოყოფი, ტვიტელი, დუბე, კეტალია, ერბოყანა, მეისი, ჭანჭურყანა, კიბია, კაკაველი, ოლიაური, საბიეი, ხუცური, ნალეკი, თავნები, სხანნარი და სხვა.

ზემო ოშორელი ბერიკაცი იყო სარვარ ბაქროვი, რომლის ქართული გვარი ხოსაძეა, ხოლო ვარნეთელ ახმედ დროდვან-ოღლი უსეინოვს თავისი ქართული გვარი აღარ ახსოვს.

ეს დღეს... მოვიყვანთ 1939 წელს (მაშინ როდესაც მაჰმადიანები მესხეთში ცხოვრობდნენ), ჩაწერილ ახალციხის რაიონის სოფ. ბოგის ტოპონიმიას: სანგლიათი, სანებათი, გორაული, მარემიას საწოლი, საყდარი, ხომა, აკოფავრი, აგარა, რუსიენთი, მურიხევი, უხრავანაი, საქორიაი, სანხრიხევი, ძელიაგორდა, თელათი, ნაცხვარეთი, ბრმაღელე, შაქრისერი, პანტიგვერდი, ნატბეურები, კუნტანა, ბერკნილი, ჭანათხევი (სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმი, ხელნაწ. № 100, გვ. 64-67).

განა შეიძლება ზემოჩამოთვლილი ტოპონიმების სახელმძღვანელო კაცი ქართველი არ ყოფილიყო? როდესაც სახელის სემანტიკას მოვთხოვდით, ხელებს შლიდნენ, რა ვიცით, ჩვენი წინაპრები ასე ეძახდნენ და ჩვენც ასევე ვეძახითო.

კიდევ ერთი შტრიხი: მაჰმადიანი მესხების თურქულ მეტყველებაში ჩვეულებრივია ქართული სპეციფიკური ბგერები, რომელნიც უცხოა აზერბაიჯანელების და ყაზახებისათვის. დიდი ადგილი მათს თურქულ მეტყველებაში უკავია ქართულ ლექსიკას.

ორი სამუშაო დღე დასრულდა. უნივერსიტეტელები, ანსამბლ „მესხეთის“ ბიჭები და მათი ხელმძღვანელი, რადიოს ახალგაზრდული რედაქციის კორესპოდენტი ნ. მიქელაძე უკან ვბრუნდებოდით, შთაბეჭდილებებითა და ბევრი კითხვის ნიშნით დატვირთულნი მოვიდოდით თბილისისაკენ.

1988 წელი

- ქართველი ხარ?
- არა!
- თურქი?
- არა!
- ყაზახი?
- არა!

ასე დაუსრულებლად... გრძელდებოდა დიალოგი ჭარმაგ, 60 წელს მიტანებულ ბრგე ვაჟკაცთან, რომელიც ნიალას, ერუშეთის მთებში დააბიჯებს და სხვაგვარად უყურებს ყველაფერს, მოწყურებული მზერა აქვს, ნალველიც უდგას თვალებში.

ენა - თურქული.

სარწმუნოება - მაჰმადიანი..

– ეროვნება? ვინ ხარ, მაშ, საიდან მოსულხარ? აწვალებს, რაღაცა აწვალებს კაცს. იცის, რომ რაღაც ისე არ არის, როგორც ყველასთან. ანკეტა, კითხვარი ტრაფარეტულია და მხოლოდ უგულო, ზერეღე შევსება უნდა. ამ კაცის ანკეტის შევსება გულის „სისხლს მოითხოვს საფასად“. იცის, იცის, რომ მის მაჰმადიანურ ძარღვებში გურჯის სისხლი დღეს, იცის, მაგრამ არც ეგრა საქმე. უკვე რამდენი საუკუნეა შერყეულია სული.

არის და არ არის!

– ეროვნება? სადაური ხარ?

– მე აჭაური ვარ, იერლი, მესხი ვარ, მესხი!

იერლი თურქული სიტყვაა და ადგილობრივს ნიშნავს. იერლი თურქს არც ქალს მისცემდა და არც მისგან მოიყვანდა. ქრისტიანი ხომ განუდგა და განუდგა. ასე შეიქმნა სარწმუნოებრივ-ეთნიკური ტიპი მე-19, მე-20 საუკუნეში და მან „ეროვნებად“ მესხი მიიღო.

ვინ არიან მესხები?

საქართველოში ქარისტიანობა და ქართველობა დღიდან ამ რელიგიის გავრცელებისა სინონიმებად იქცა. ეს ბევრჯერ თქმულა. ისიც ბევრჯერ თქმულა, რომ ხშირად დაგვიდია თავი ქრისტიანობისათვის და ამით საქართველო გადაგვირჩენია. მაგრამ... მაგრამ საკმარისი იყო ქართველს

სხვა სარწმუნოება მიეღო, რომ იგი საქართველოს მტრად გამოგვეცხადებინა, არა და... განა ყოველთვის ჩვენი ნებით ვლებულობდით სხვის რელიგიას?! გამაჰმადიანდა ქართველი და ის ქართველი აღარ იყო. რატომ? ამაზე ისტორიამ ბევრჯერ მწარედ გვატირა. მერე გვეჭირდებოდა მტკიცება ქართველთა ქართველობისა. ასე იყო მუდამ. შორს რომ არ წავიდეთ, მე-19 საუკუნეც კმარა... იმის დამტკიცებას, რომ კათოლიკენი ქართველები არიან, ორი დიდი ადამიანის - ივანე გვარამაძისა და მიხეილ თამარაშვილის შემოქმედებითი ენერგია და ძალისხმევა დასჭირდა. იყო ადამიანი და სწირავდა სიცოცხლეს. იყვნენ კაცები და გაწირეს თავი, რისთვის? იმისთვის, რომ ქართველებისათვის მათივე ქართველობა დაემტკიცებინათ. მერედა რამდენია ასეთი, განა ერთი და ორი. გავმაჰმადიანებულვართ, გავკათოლიკებულვართ, გავგერიგორიანებულვართ და უცებ... ყველაფერი თავდაყირა დამდგარა. ეჭვქვეშ მოქცეულა ჩვენივე ეროვნება და ეს ხდება არა სადმე ცხრა მთას იქით, არამედ აგერ, შიგნიშიგან, საკუთარ ქვეყანაში, საშობლოში.

საიდან, საიდან და ისტორიიდან მოდის ეს ტრადიცია, შორი ისტორიიდან. ერთ მტკივნეულ მაგალითს მოვიყვანთ ახლო წარსულიდან, შ. ლომსაძის წიგნიდან „სამცხე-ჯავახეთი“: „1829 წ. მარტში, როცა დაბრუნებულმა აჰმედ ხიმშიაშვილმა ახალციხიდან უკან დაიხია, გზად სოფელ ველს (დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე - მ. ბ.) მიუსია თავისი ლაშქარი და საშინლად გაძარცვა... აფორიაქებულმა ველელებმა გადაწყვიტეს ომის დამთავრებამდე გასცლოდნენ მტრიან სოფელს, იმავე 1829 წ. ზაფხულში გადმოვიდნენ ჯავახეთს და დასახლდნენ ახალქალაქის გარშემო... სოფლებში: ბავრას, ხულგუმოს, კარტიკამს... ახალ სოფლებში ჩასახლებულ ველელებს ეკლესიაში კვლავ სომხური რიტი დაუკანონეს. ამგვარ ვითარებაში ჩაყენებული ხალხი თანდათან ივიწყებდა თავის ვინაობას, რადგან შთამომავლობა სხვა ჰქონდათ, ენა სხვა და სარწმუნოება სხვა...

1883 წელს, როცა სომეხ და ქართველ კათოლიკეთა წრეებში „ტომობრიობაზე და გვაროვნებაზე“ კამათი იტყდა, ველიდან გადმოსახლებულთა საკითხის შესასწავლად გამოიყო კომისია, სახელმწიფო გამოძიებლის იგნატიევის თავმჯდომარეობით, რომელმაც დაკითხა სოფლის მოხუცები. მათ უპასუხეს, რომ 1841 წლამდე ქართულ ტიპიკონს

ვზმარობდით და ქართულად ვგალობდითო, რომ ჩვენი მამა-პაპა მართლმადიდებელი ქართველები იყვნენო. საკითხის დაზუსტებისათვის 1885 წ. ამავე სოფლებში გაიგზავნა მეორე კომისია ღონღუროვისა და კორსანოვის შემადგენლობით. მეორე კომისიამაც თითქმის იგივე გაიმეორა - ველელები წარმოშობით და ყოფაქცევით ქართველები არიან... სამწუხაროდ, ამ კომისიების მიერ წარმოდგენილ დასკვნებს ჯეროვანი შედეგი არ მოჰყოლია. სოფელ ველის ეს მეტად საგულისხმო თავგადასავალი სხვადასხვა ფორმით ნიშანდობლივია სამცხე-ჯავახეთისა და მთელი სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობის დიდი ნაწილისათვის“ (გვ. 364-365).

ეს პროცესი გაგრძელდა მე-20 საუკუნეში ახლა აკად. ნ. ბერძენიშვილს მოუხსმინოთ, რომელმაც 1932 წელს იმოგზაურა ჯავახეთში: „ხულგუმოში თუქრულად მოლაპარაკე კათოლიკური სარწმუნოების მოსახლეობაა. ასეთივეა ბავრა, კარტიკამი და, როგორც გადმოძკეს, ტურცხი. სომხურს ესენი ახლა ითვისებენ. მათ თავიანთი ეროვნული ვინაობისა არა იციან რა. ხულგუმოდან 35-ოდე ყმაწვილი ახალქალაქის ქართულ შვიდწლედში სწავლობს და ამიტომაც თავის თავს ქართველს უწოდებს. სოფელში სომხური სკოლაა გახსნილი და სომხურად მოსწავლენიც თავს სომხად აღიარებენ...“ (ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II, 1964, გვ. 55).

მერე თანდათან გადაძალა არაქართულობამ. ტანჯვითა და წვით მე-19 საუკუნეში სამშობლოში დაბრუნებულმა ქრისტიანებმა დაკარგეს ეროვნება, ენა, სარწმუნოება. და რაც მთავარია, საქართველომ დაკარგა თავისსავე მიწაზე ქართული მოსახლეობა.

მაინც ვინ არიან მესხები?

მესხობა და მესხობის საკითხი ლოკალური, ვიწრო ეთნიკური საკითხი არ არის. ეს არის საკითხი ქართველებისა და ქართველობისა. მესხების თავგადასავალი მეტნაკლებად ნიშანდობლივია საქართველოს ყველა კუთხისათვის, მთლად საქართველოსათვის. მესხებო და გაგვანსენდება მუშქები, მოსხები, უძველესი ქართული ტომები... გაგვანსენდება ათონელები, ოპიზრები, ჩახრუხაძეები, რუსთაველები... გაგვანსენდება: „ვწერ ვინმე მესხი მელექსე...“, „მესხი სწავლითა ქებული“ და მრავალი სხვა. მესხეთის სინონიმებია: ზემო ქართლი,

ტაო-კლარჯეთი, სამცხე-საათაბაგო.

...მაგრამ გვიანდლეობით დავიწყეთ. დავიწყეთ იქიდან, რომ მე-16 საუკუნის ბოლოს ოსმალეთმა საბოლოოდ დაიპყრო მესხეთი და იგი იქცა იმპერიის შემადგენელ ნაწილად, რომელსაც გურჯისტანის ვილაიეთი ეწოდა. 1595 წელს თურქებმა სოფელ-სოფელ, ოჯახ-ოჯახ აღწერეს სამხრეთ საქართველო. აღურიცხავი არ დატოვეს კომლის არცერთი მეთაური. მეთექვსმეტე საუკუნის ბოლოსათვის მესხეთის მოსახლეობა (სამცხე, ჯავახეთი, შავშეთი, ერუშეთი, კლარჯეთი) მთლიანად ქართულია (ს. ჯიქია).

მალე ჩნდებიან, თუ უკვე გამოჩენილან, რჯულისა და ქვეყნის შემცვლელნი. სარწმუნოების შეცვლა ხომ დიდ შეღავათებს ჰპირდებოდა თავიდან ყველას. რენეგატობა მაღალ საზოგადოებრივ წრეს ახასიათებდა ოდითგანვე. ეს პროცესი შესანიშნავად ჩანს „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით (თურქული ტექსტი გამოცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ს. ჯიქიამ, წიგნი II, 1941 წ.):

თავიდან დაყვავებით, შეღავათებით, თავის მოქონვით იცვლიდა რწმენას აზნაურობა, თავადობა, - მაღალი წრე. ეს ძველი მეთოღია, ასე იწყებდნენ დამპყრობლები ყოველთვის დაპყრობილი ქვეყნის ასიმილაციას. მერე გადიან გლეხობაში. აქ კი უკვე მჩრეთ-მედრესში აკეთებენ თავის საქმეს. ამ პროცესს, მაღალი წრის მიქცევას საუკუნეზე მეტი დასჭირდა.

სარწმუნოებრივი სხვაობა უკვე გარკვეულ წინააღმდეგობრივ დამოკიდებულებას ქმნიდა ქართველებს შორის. ამას ემატებოდა ისიც, რომ გამაჰმადიანდებოდნენ „წარჩინებულნი“, ხოლო გლეხობა ქრისტიანი იყო. კლასობრივ წინააღმდეგობას დაემატა სარწმუნოებრივი სხვადასხვაობა და გაღრმავდა მტრობა. მისაბამ საქმედ თანდათანობით არაქართველობა იქცა, მაგრამ ეს პროცესი ადვილი, უცებ დასამთავრებელი არ იყო და ასე უკვე შერყეულმა სულმა მოატანა მე-19 საუკუნემდე.

მე-19 საუკუნე იყო ერთი მხრივ მესხეთის ხსნის საუკუნე. ასრულდა დედა საქართველოს დიდი ხნის ოცნება, დაუბრუნდა მისი უძველესი და დაწინაურებული კუთხე, მაგრამ... მოხდა სხვა რამეც. მე-19 საუკუნეში ქართველები სამი ძირითადი რელიგიის მიმდევრები იყვნენ: მართლმადიდებლობის, კათოლიკობისა და მაჰმადიანობის. დაპირისპირებულობა ღრმავდებოდა. განსაკუთრებით მძლავრობდა მაჰმადიანობა. „უფრო

ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს
პ ა რ ლ ა მ ე ნ ტ ი ს
ე რ ო ვ ე ს ლ ი
პ ი პ ლ ი თ ო ტ ე ქ ა

გაცხოველდა მუსლიმანური ეკლესია საქმიანობა, რომლისთვისაც სასულიერო მოძღვრებს, მოღებს, სპეციალურად ანატოლიიდან იწვევდნენ. მოღები ადრე გაშლილ დიდ მუშაობას ახლა ამთავრებდნენ, საბოლოოდ ამაჰმადიანებდნენ ხალხს და მედრესეების ფართო ქსელში გაშუღებითა და გამაღებით ასწავლიდნენ ადგილობრივ ახალგაზრდობას თურქულ ენას... ე. ი. ის, რაც ვერ გაკეთდა თურქთა 200-წლიანი ბატონობის დროს, სამწუხაროდ, ახლა, XIX საუკუნეში, ე. ი. შემოერთების შემდეგ სრულდებოდა. ქართველი მაჰმადიანები საბოლოოდ „თათრდებოდნენ“ (შ. ლომსაძე, გვ. 309). საოცრება ხდება მე-19 საუკუნის საქართველოში. ქართულად მხოლოდ მართლმადიდებელი ქრისტიანი ითვლება. სარწმუნოებას და ეროვნებას ვერ არჩევენო მეფის რუსეთის მოხელეები, ვერ იტყვი. ცალ-ცალკე არის აღწერილი სომეხი კათოლიკენი და გრიგორი-ანები. მაჰმადიანები, სუნიტები და სხვა (იხ. Сводъ статистическихъ данныхъ о населеніи Закавказскаго края. 1893 წ.). ქართველები კი რატომღაც მხოლოდ მართლმადიდებლებად არიან წარმოდგენილნი. სარწმუნოებისა და ეროვნების ასეთმა დაპირის-პირებამ გამოიწვია ქართველებში წინააღმდეგობის გაღრმავება, მტრად გადაკიდება. ქართველი, როგორც კი სხვა სარწმუნოებას მიიღებდა, უპირისპირდებოდა მართლმადიდებელ თანამემამულეს არა მხოლოდ სარწმუნოებრივად, არამედ ეროვნულად. ამას გრძობდნენ ერის მოჭირნახულენი, გრძობდნენ და ცდილობდნენ, ამტკიცებდნენ ქართველთა ქართველობას. რა თქმა უნდა, მესხებს ეთნიკური სახე ერთნაირი ჰქონდათ, რა სარწმუნოებისაც არ უნდა ყოფილიყვნენ ისინი. საერთო ჰქონდათ ცხოვრების წესი, გენეტიკა და, რაც მთავარია, - ენა.

მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში ივ. გვარამაძე (ვინმე მესხი) წერდა მესხეთის მოსახლეობის შესახებ: „მემკვიდრენი არიან მართლმადიდებელნი, კათოლიკენი, მაგრამ ყოველთაგან უფრო შემცირებულნი; სომეხნი, მაჰმადიანნი, თარაქანნი, ქურთნი, ბოშანი და მისთანა შემორეულნი გვარნი ძირითად მცხოვრებთ ბევრით სჭარბობენ. როგორც ძველნი მცხოვრებნი ყოველნაირად ზნეობაში თუ ჩვეულებით ქართველთაგან არ განიჩევიან და ხანდისხან აღმოაჩენენ უაღრესობასაც. აგრეთვე გარემუ შერეულნი ყოვლითურთ განსხვავებულ არიან მათგან დღელამესავით. ქართული ენა პირველ პატივებაში მიღებულია

კიდევე. შეძლებომ: თათრული, სომხური, ქურთული, ჭანური“.

მე-19 საუკუნეში კიდევე ერთი სინონიმი გაუჩნდა მესხეთს – „ოსმალეთის საქართველო“. ეს ტერმინი დატრიალდა ქართულ ინტელიგენციაში. ვის, ვის და ილიას უნდა ეთქვა თავისი სეფე სიტყვა ოსმალეთის საქართველოზე, მაჰმადიანობაზე და ქრისტიანობაზე. იმაზე, რომ ისტორიის ერთიანობა ფუძეთა ფუძეთა ერისა, რომ წარსულმა უნდა უკარნახოს თითოეულ ერს, თუკი ის ენას დაკარგავს, სარწმუნოებას შეიცვლის და იწყებს ასიმილაციას, მისი მომავალი, სწორი და ერთადერთი მომავალი: „თუნდ დროთა ბრუნვას ერი განეყოს, დაერღვიოს, – მაგრამ მაინც რღვეულთა შორის იღუმელი შემსჭვალაობა, მიმხედველობა იმდენად სუფევს, რომ საყოფია ხოლმე ერთი რაიმე შემთხვევა, რათა იფეთქოს, იჭექოს დაძინებულმა ისტორიამ და ერთსულობამ, ერთგულობამ თავისი ძლიერი ფრთა გაშალოს. ამ დღეში ვართ ჩვენა და ოსმალეთის საქართველო... გარდა იმისა, რომ ჩვენ ვართ ერთის სისხლისა და ხორცისანი, ერთისა და იმავე ენით მოლაპარაკენი, ერთი ისტორიაცა გვქონია“. ილიას დროს 1877 წელს „იციან იქაურმა ქართველებმა, რომ ზოგის დედა, მამა, პაპა ჯერ კიდევე მათს ხსოვნაში ქრისტიანები ყოფილან. ... რომ იქ ზოგიერთი დღესაც იღუმლად აღიარებს ქარისტიანობასო“...

ილიასთვის რაც იყო სარწმუნოება, საყოველთაოდ ცნობილია. ასევე დიდ პატივს სცემდა იგი სხვის რწმენას. მესხეთის მაჰმადიანებს ძმებს უწოდებს და მათს სარწმუნოებას პატივით მოიხსენიებს. მესხები „ძღუნად თავსა თვსსა“ არ სწირავდნენ ოსმალეთს. ისტორია იყო ამის თავდები და ილიაც გულის-ტკივილით წერდა: „მძლავრობამ, მუხთლობამ, ღალატმა, შავით მოსილმა საქართველოს ბედმა განგვაშორა ჩვენი ძმები – ერთად სისხლის მღვრელნი, ერთად ღვაწლის დამდებნი, ერთად ტანჯულნი და ერთად მოღზინენი“.

მთელი თავისი ისტორიით ქრისტიანობისთვის „სისხლდანთხეული“ საქართველო დიდ მსხვერპლს იღებს სხვა სარწმუნოებისთვისაც. ასეველათასები მაჰმადიანდებიან და საბოლოოდ... საბოლოოდ მწარედ უბრუნდება ქვეყანას რწმენამეცვლილი საკუთარი სისხლი. ყველა გვერჩოდა და გვაყვედრიდა ჩვენს ქრისტიანობას, თითქოს ქართველობის მტერი არ კმაროდა და ქრისტიანობის მტერიც საქართველოს მოსისხლედ იქცა.

ასე გადაგვემტერა მთელი დანარჩენი სამყარო. კიდევ კარგად გადავრჩენილვართ. არა და... „ჩვენს ისტორიაში არ არის მაგალითი, რომ ქართველს სურვებოდეს ოდესმე სხვისი სარწმუნოების დაჩაგვრა და დევნა. სომეხნი, ებრაელები, თვით მაჰმადიანნიცა, ჩვენს შორის მცხოვრებნი, ამაში ჩვენ ვერაფერს წაგვაყვედრებენ. სხვა ქვეყანაში სარწმუნოებისათვის დევნილნი და ჩაგროვნი – აქ ჩვენში პოულობდნენ მშვიდობის სამყოფელს სავანესა და სინდისის თავისუფლებას“ (ილია).

მესხეთის მაჰმადიანობა ადვილად არ ელევა დაკარგულ რწმენას, არ ითქვიფება დანარჩენ ერთმორწმუნე, მაგრამ სხვა თესლში, არ მისცემს ქალს და თვითონაც არ მოიყვანს. ერთად ყოფნა და ერთად ცხოვრება ისევ თანამოძქესთან ურჩევნია. ამის ნათელი მაგალითია მეოცე საუკუნის დასაწყისის შესანიშნავი ძეგლი – სოფელ უდის ტაძარი, რომელიც მთელ ზეობაში შორიდანვე მოჩანს, გამოირჩევა მასშტაბურობით. ძეგლი ძეგლად, და 1909 წელს აშენებული ეს ტაძარი მაშინდელი მესხების, მაჰმადიანი და კათოლიკე მესხების ერთობის, შინაგანი ძახილის, სულის ზეობის ნაღდი ძეგლიც არის. ძეგლის ძეგლი კი ტაძრის ორი წარწერაა სამხრეთისა და ჩრდილოეთის კედლებზე. აი, ისინიც. სამხრეთის წარწერა:

„უდეს არის კათოლიკები 2120 სული მაშენებულნი ამა საყდრისა. მაჰმადიანები – 520 სული, ტომით ქართველნი“.

ჩრდილოეთის წარწერა:

„1901 წ. აღშენდა 1909 წ. სამცხე-საათაბაგოს მესხ-ქართველებმა 272 მოსახ. კათოლიკებმა“.

ქრისტიანულ საყდარს აშენებს მაჰმადიანი მე-20 საუკუნის დასაწყისში. ჩვენი ერთობის ნატვრის ტაძარიც ეს არის. ასეთი ტაძრები კვლავ უნდა აშენონ ერთად მაჰმადიანებმა და ქრისტიანებმა.

...მაგრამ, კვლავ მაგრამ, ისევ ისტორიული სისხლი და მტრობა. კვლავ აირია ქვეყანა. 1918 წელს ღვთის ანაბარად მიტოვებულ მესხეთს მოაწყდა ოსმალეთი. აიშალა ადგილობრივი მაჰმადიანობა, ამოუდგა მოძალადეს მხარში, იფეთქა კარის მეზობლობის, ღობის იქითა წყენის მცირე ღვარძლმა და დაერივნენ ერთმანეთს ქრისტიანი და მაჰმადიანი. სისხლი ღვარად დიოდა. გაიქცა ქრისტიანი მოსახლეობა. ბევრი მწარე მაგალითი გაახსენდება ამ ამბის ჯერ კიდევ ცოცხალ მომსწრეს. რამდენმა დელამ შვილი დააგლო იმისათვის, რომ მეორე მაინც გადაერჩინა.

რამდენია 1918 წელს ბაკურიანის ტყეში დაბადებული, საკუთარ პერანგში რომ გაუხვევია ღელას. იყო კალო და ადამიანთა ლეწვა, იყო საბძელში დაწვა ხალხისა, ბევრი რამ იყო...

იმ დროს მარტო მტრობა არ ყოფილა, ბევრი სიკეთეც ახსოვთ ძველებს. რამდენმა მაჰმადიანმა შეიფარა ქრისტიანი თანამოდმის ოჯახი, საქონელი, ნივთები. რამდენს სიცოცხლის ფასად დაუჯდა ეს თავგანწირვა.

მერე კი... მერე ისევ ერთად ყოფნა, ნაკერალზე დაბრუნება. ისევ დოსტობა და ნათლიობა. როცა ეგონათ, ახლა მაინც დაიჯვრებენ ჩვენს ქართველობასო, ყველაზე მძიმე რამ მაშინ მოხდა. ქართველ მაჰმადიანებს მისცეს არაქართული სკოლები. სარწმუნოებრივი წინააღმდეგობა ენობრივში გადაიზარდა.

მეოცე საუკუნე ახალ გამოცდას უშზადებდა მესხებს. მაჰმადიანთა ფანატიკურად განწყობილ ნაწილს და განსაკუთრებით არაქართველებს, რომლებშიც აურიეს ქართველებიც, ბრალად სამხრეთის საზღვრების ღალატი დაედო. ეს მთლად „ღალატი“ არც იყო. ჯავახისათვის ან, ვთქვათ სამცხელისათვის არტაანში წასვლა ისეთივე ჩვეულებრივი ამბავი იყო, როგორც ახალციხეში სტუმრობა. ტრადიციულად, სამხრეთ საქართველო განუყოფელი იყო. მექანიკურად დაშორიშორებულმა მესხეთის პროვინციებმა (ჩვენს საზღვრებში დარჩა სამცხე, ჯავახეთი, ერუშეთის ნაწილი, ხოლო დანარჩენი – კლარჯეთი, სავშეთი, ტაონი და სხვა თურქეთის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა) არალეგალურად გააგრძელეს კავშირი. ალბათ, ეს შეიქნა საბაბი იმისა, რომ მესხეთის მაჰმადიანები გაასახლეს შუა აზიაში 1944 წელს. ეს ისტორიული კავშირი ერთი მხრივ და XIX, XX საუკუნის არასწორი აგიტაცია მაჰმადიანთა „თათრობაზე“ განსაზღვრავდა თვით მესხთა შორის არაქართული მიმართულების ჩამოყალიბებას. ერუშეთის (ნიალა-ბუზმარეთი-საყვარი) ზონის მაჰმადიანებმა ბევრად ადრე დაკარგეს ქარისტიანული სარწმუნოება, ვიდრე ბარის - ქვაბლიან-მტკვრის ხეობათა მკვიდრებმა. ამიტომ მათთვის ეროვნული თვითშეგნება ნულამდე დაეცა. მაინც ფეთქავდა რაღაც და ამ რაღაცის რეალიზაცია იყო „მესხობა“.

მაჰმადიანთა გასახლებას მოჰყვა ერთი შედეგი. ისინი უფრო მეტად გაერკვნენ საკუთარ სულში, ცხოვრების წესში. სხვა ეროვნებების გვერდით ცხოვრებამ მათთვის ნათელი გახადა, რომ სარწმუნოების

ერთობა არ ნიშნავს ეროვნების ერთობას.

კვლავ ილიას დავიმოწმებ:

– „არ გვაშინებს - მეთქი ჩვენ ის გარემოება, რომ ჩვენ ძმებს ოსმალის საქართველოში მცხოვრებთა, დღეს მაჰმადიანის სარწმუნოება უჭირავთ, ოღონდ მოვიდეს კვლავ ის ბედნიერი დღე, რომ ჩვენ ერთმანეთს კვლავ შევუერთდეთ, ერთმანეთი ვიძმოთ, და ქართველი, ჩვენდა სასიქადულოდ კვლავ დაუმტკიცებს ქვეყანას, რომ იგი არ ერჩის ადამიანის სინდისს და დიდი ხნის განმორებულ ძმას ძმურადვე შეითვისებს, თავის პატიოსანს და ლმობიერს გულზედ ძმას ძმურადვე მიიყრდენს თვალში სიხარულის ცრემლმორეული ქართველი“.

1988 წელი.

1988 წლის 4 მაისის გაზეთ „იზვესტიაში“ ჩინგიზ ათმათოვმა გამოაქვეყნა წერილი „Подрываются ли основы?..“ რომელიც მრავალხრივია მნიშვნელოვანი.

ჩინგიზ ათმათოვი ამ წერილში ისეთ პრობლემებს წარმოაჩენს სტალინთან დაკავშირებით და ისეთი მწერლური არგუმენტაციით გამოირჩევა, რომ შემთხვევით, რა თქმა უნდა, არაფერი გაეპარება. ავტორი გამოყოფს „ისტრიბიტელურ“ სტალინურ გადასახლებებს ომის ბოლო წლებში ისეთი ხალხებისას, როგორიც არიან: ჩეჩნები, ინგუშები, კალმიკები, ყარაჩაელები, ყირიმელი თათრები, ქურთები და, მათ შორის, კავკასიელი თურქები.

ყველა ჩამითვლილი ეროვნება ცნობილია. ვიცით, ვინ არიან ჩეჩნები, ინგუშები და სხვანი, ვინც გადაასახლეს ომის ბოლო წლებში. ხალხთა ყოველგვარი გასახლება, არაბუნებრივი მიგრაცია - მიუღებელი, არაადამიანური აქციაა. ქართველებს ამით ვერავინ გაგვაკვირვებს. მთელი ჩვენი ისტორია მაგალითია, თუ როგორ გაასახლებდნენ ხოლმე ქართველებს და მათ ადგილზე ჩამოასახლებდნენ სხვა ტომის ხალხს.

ვინ არიან ეს კავკასიელი თურქები, რომელთაც გამოეხარჩლა ათმათივი და შემდეგ სხვებიც. თურქები თურქეთის მოსახლეობის ძირითად ნაწილს წარმოადგენენ. თურქთა რელიგია ისლამია (სუნიტური).

ახლა მოკლედ ე.წ. კავკასიელი თურქების შესახებ:

1893 წელს გამოვიდა ამიერკავკასიის მოსახლეობის სტატისტიკური ღვათარი 1886 წლის მონაცემების მიხედვით- “Сводъ статистическихъ данныхъ о населеніи Закавказскаго края узлеченныхъ изъ посемейныхъ списковъ 1886 г”.

გამოცემა სანდო და კომპეტენტურია - изданъ по распоряженію Главноначальствующаго гражданскою частію на Кавказъ закавказскимъ статистическимъ комитетомъ. Тифлисъ, 1893 г.

ეს დოკუმენტი იმითაა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი, რომ მასში აღრიცხულია კომლების რაოდენობა, ცალცალკეა აღწერილი ქალები და მამაკაცები. მითითებულია ეროვნება, სარწმუნოება...

1893 წლის დოკუმენტის მიხედვით, ჯერ კიდევ არ არის სარწმუნოება გადაწყვეტი და მაჰმადიან ქართველთა დიდი ნაწილი ჯერ კიდევ ქართველებად აღიწერება.

დღევანდელი ადიგენის რაიონის ისეთი სოფლები, საიდანაც შემდეგში გაასახლეს მოსახლეობა, როგორც „თათრები“, 1893 წელს ქართველებია. აი ეს სოფლები თუ ნასოფლარები: აფიეთი, არძნე, ბოლაჟური, ღალვი, გოდერძი, გორთუბანი, გუგუნაური, დერცელი, ზანავი, ზარზმა, ზედუბანი, კეხოვანი, მლაშე, მოხე, ნამნიაური, ფლატე, საირმე, დიდი სმადა, პატარა სმადა, უტყუსუბანი, ციხისუბანი, წრე, ჭეჭლა, ჩორჩანი.

ახალციხის სოფლები და ნასოფლარები: სოფ. ვალე, კოპაძე, ორფოლა, საკირე, საყუნეთი, ტაძრისი, თისელი, ტყემლანა, წინუბანი, წოხტევი, წრიოხი, ბოგა, გიორგიწმინდა, ზეუბანი, კლდე, მიქელწმინდა, მუგარეთი, ფერსა, სვირი, წნისი, ჩოხტა, შურდო, აბი, ზიკილია. ამას დაემატა ზელა და ქველა ოშორა, ხერთვისი, შვიდრევანტა ასპინძის რაიონიდან და ადვილი წარმოსადგენია, თუ როგორი სურათია ჯერ კიდევ წინა საუკუნის ბოლოსათვის. ეს ის სოფლებია, რომელთა შთამომავლებს უწოდებს ჩინგიზ ათიმათოვი კავკასიელ თურქებს, რითაც უპირისპირებს ერთი წარმომავლობის, გენის, ეთნოსის, მაგრამ სარწმუნოებრივად განსხვავებულ ქართველებს ერთმანეთს.

ზემოთ დასახელებული დოკუმენტის მიხედვით ქართველები, რომლებიც მაჰმადიანები არიან, შეუყვანიათ სარწმუნოების მიხედვით „სხვა სარწმუნოების“ გრაფაში, რადგანაც ისინი აღარ იყვნენ მართლმადიდებლები (სამისო გრაფა, რა თქმა უნდა, ცალკეა), მაგრამ ჯერ კიდევ არ არიან „თათრები“

ნაწილი მესხეთის ქართველობისა ადრე გაბუსლიმდა. ეს პროცესი განსაკუთრებით შეეხო გზისპირა ცენტრებს, შედარებით ოსმალეთთან ახლო მდებარე პროვინციებს. მნიშვნელობა ჰქონდა, აგრეთვე რენეგატი ფეოდალების პირად ინიციატივას. ხშირად ისინიც აჩქარებდნენ კუთვნილ მამულში მცხოვრებთა გამაჰმადიანება – „გათათრებას“.

წარმოვადგენთ გასახლებისდროინდელ სურათს ასპინძის რაიონში. ზემოთ დასახელებული 1893 წლის დოკუმენტის მიხედვით, როგორც

უკვე ითქვა, ნაწილი მაჰმადიანი ქართველებისა ჯერ კიდევ ქართველებია, ნაწილი კი, დანარჩენი გამაჰმადიანებული ქართველებისა, შეტანილია გრაფაში "Татары". ამავე გრაფაში მოქცეულია თარაქმები, რადგან ისინი ცალკე არ გაუმიჯნავთ. ქურთები აღწერილია მირაშხანსა და ნაქალაქევში.

ასპინძის რაიონში 1944 წლისათვის, ეი მაშინ, როდესაც მაჰმადიანები გადასახლეს, მაჰმადიანთა შემდეგი ეთნიკური სახე შეიძლება წარმოვადგინოთ. უკვე აღარც ზემო და ქვემო ოშორის, აღარც ხერთვისის და შვიდრევანტის მოსახლეობა ქართველებად აღარ ითვლება, განსხვავებით ზემოთ დასახლებული 1893 წლის გამოცემისგან. ისინიც შეუერთდნენ ადრე გამაჰმადიანებულ ქართველებს და იწოდებიან ერთი საერთო ტერმინით „იერლი“. იერლი ადგილობრივის მნიშვნელობით მიჯნავდა ქართველ მაჰმადიანს სხვა დანარჩენებისაგან.

იერლი (გამაჰმადიანებული ქართველი) ცხოვრობდა ასპინძის რაიონის შემდეგ სოფლებში: აგარას (მართლმადიდებლების გვერდით), ნიალას, გავეთს, ვარნეთს, ქუნცას (ქრისტიანებთან ერთად), აწყყიტას, ტოლოში (ქრისტიანებთან ერთად), ნარმანში, გელსუნდაში, მარგასტანში (დღევანდელ თმოგვში), ხერთვისში, შვიდრევანტას, ალჯვაში, კვარშაში, თოკში, ერკოტაში (ქრისტიანებთან ერთად), ზედა ვარნეთში, საყუდაბელში, ორგორაში, ახაშენში (ქრისტიანებთან ერთად), ღობიეთში, ზველში (ქრისტიანებთან ერთად) ჭობარეთში (ქრისტიანებთან ერთად), იდუმალაში, ლაშხევში, ყამზაში, ინდუსაში, ზედა და ქვედა ოშორაში, ასპინძაში.

1893 წლისათვის ასპინძის რაიონში ქურთები სახლობენ ორ სოფელში – მირაშხანსა და ნაქალაქევში. 1944 წლისათვის ისინი სხვაგანაც დასახლებულან, კერძოდ ანაკეთში, ზედა ვარძიას და თმოგვში. ეს დღევანდელი თმოგვი არ არის. ქურთების სოფელი მდებარეობდა მტკვრის მარცხენა ნაპირზე, თმოგვის ციხის ძირას. ნასოფლარი დღესაც ემჩნევა. ანაკეთიც ზედა ვარძიაც და თმოგვიც მცირე მიწიანი ადგილებია და იქ მხოლოდ რამდენიმე კომლი სახლობდა. როგორც ჩანს, ისინი ნაქალაქევიდან და მირაშხანიდან გავიდნენ ცალკე.

ღირს ალბათ აღნიშვნა იმისა, რომ ზედა ვარძიაში მე-10

საუკუნის ტაძარი დგას, რომ დღევანდელი ვარძია მემატიანის თქმით ზედა ვარძიის „მიცვალებით“ (ნაცვლად) აშენდა და ა.შ ესეც ისტორიული ნონსენსია...

ასევე ნაქალაქევი ანტიკური ქალაქის წუნდის ადგილზე წარმოიქმნა VIII საუკუნეში. სახელიც სწორედ ამიტომ ეწოდა - ნაქალაქევი. აქ ქურთები გამოჩენილან მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში.

ქურთები რომ თურქები არ არიან, გასაგებია. ასე რომ, კავკასიელ თურქებად ქურთების ჩათვლა მიზანშეუწონელია. ენობრივად ქურთები ირანულ ენათა ჯგუფს მიეკუთვნებიან. ქურთები, რომლებიც მესხეთში ცხოვრობდნენ კარგი ცხოვრების გამო არ მოსულან. ისინი ლტოლვილთა ჯგუფებად მოეკვლინენ საქართველოს. მესხეთშიც ჩნდებიან მომთაბარე ქურთები და თანდათავ ემკვიდრებიან. ქურთები და იერლი მიუხედავად იმისა, რომ ერთმანეთის გვერდით ცხოვრობდნენ, გამიჯნული იყვნენ, სარწმუნოების ერთიანობა ეროვნების ერთიანობას არ ნიშნავდა არასოდეს.

თარაქმები ცხოვრობდნენ ფანაქეთში, ქარზამეთში, არდახში, ვანში, ბუზმარეთში, ალანძიაში, ოთაში, ყოინდარში, მოიდოლღში, ბაზირხანში. როგორც ვხედავთ, ისინიც აფსოლუტურ უმცირესობას წარმოადგენენ. გასათვალისწინებელია, რომ ამ სოფელთა უმრავლესობა ტრადიციული სოფელი არ არის და მისი მოსახლეობა მეტად მცირე იყო. მაგალითად, იმავე 1893 წლის დოკუმენტის მიხედვით ალანძიაში 7 კომლი ცხოვრობს, ბაზირხანაში - 14, ბუზმარეთში - 13, ვანში 16 , გავეთში 16 და სხვა. მაშინ, როდესაც იერლი ზედა ომორაში 83 კომლი ცხოვრობს, ქვედაში - 56. ხერთვისში - 224 და სხვა.

აქვე აღსანიშნავია, რომ ბაზირხანა, მოიდოლღი, ყოინდერა ახალმოსულთა დარქმეული ახალი სახელებია, ხოლო ბუზმარეთი, ვანი და გავეთი უძველესი ქართული სოფლებია, ქართული სახელებით და კვლესია-მონასტრებით, რომლებიც ძველ დოკუმენტებსა და წყაროებში მოიხსენებიან.

ვფიქრობთ, სურათი ნათელია. ასპინძის რაიონის მაგალითი ნიშანდობლივია დანარჩენი რაიონებისათვის.

სულ ახლახან კი საკავშირო ტელევიზიამ სადირექტივო მითითებები

გასცა ამ „თურქთა“ ცხოვრების მოწესრიგების თაობაზე, მათი სამშობლო - მესხეთში უკან ჩასახლებაზე. საკავშირო ტელევიზიის წამყვანის მლჩანოვისათვის მესხეთი, რაღა თქმა უნდა, მხოლოდ უბრალო სახელია საქართველოს ერთი კუთხისა, სადაც შეიძლება შეასახლო, ვინც გინდა და თუ საჭირო იქნება, გამოასახლო, ვინც მოგესურვება. ასეთი მიდგომა საქართველოს ამ კუთხისადმი „არ ახალია, ძველია“. ვინ არიან ის „თურქები“, რომელნიც ოსტანკინოს შემოპზვევიან და თავიანთ „საუკუნის წინანდელ სამშობლოს“ ითხოვენ. მამა-პაპათა ნაოფლარს ითხოვენ? რომელი თურქის ამენებულია ჭულევი, ზარზმა, საფარა, აწყური, ხერთვისი, თმოგვი, ვარძია, ვანის ქვაბები, კუმურდო, გავეთი, ზოსპიო, განძა, სადამო, სამსარი და მრავალი სხვა ისეთი ძველი, ნებისმიერი ქვეყნის კულტურას რომ დაამშვენებდა. მესხეთის (სამცხე – ჯავახეთის) კულტურის ძეგლები რამდენიმე ასეულს აჭარბებს.

მაშ ვინ არიან და სად არიან თურქები? ჩვენ მიერ უკვე მოხსენიებული 1893 წელს გამოსული დოკუმენტი კიდევ ერთი რამით არის მნიშვნელოვანი, რომ მასში მესხეთის მოსახლეობის აღწერის დროს მითითებული არ არის არც ერთი თურქი. როგორ ვიფიქროთ, რუს მოხელეებს გამორჩათ თურქები, თუ ურევდნენ ერთმანეთში თათრებსა და თურქებს? ასეთი რამ გამორიცხულია. ე.ი. ეს იმას ნიშნავს, რომ მესხეთში თურქები არ ცხოვრობენ. ყოველგვარი ადმინისტრაციული მმართველობა ადგილობრივ გამაჰმადიანებულ ქართველებზე იყო დამყარებული. აი, ეს მაჰმადიანი ქართველები და მათთან ერთად რამდენიმე ქურთი ან თარაქმა თურქობენ დღეს. რამ მიიყვანა ისინი აქამდე?

ვინ არის დაჩაგრული, დარბეული და საით მიექანება ეს ავითაცია, საითკენ არის გამიზნული ყოველივე, რამაც შექმნა არარსებული ტერმინი „კაკაკასიელი თურქი“. რამ გამოიწვია ჯერ მე-19 საუკუნის ბოლოს და 1944 წლისათვის მესხეთის იმ სახის ჩამოყალიბება, რომელიც ჩვენ დავხატეთ?

მე-16 საუკუნეში, მას შემდეგ, რაც ოფიციალურად გაფორმდა სამცხე-საათაბაგო გურჯისტანის ვილაიეთად, მესხეთის მოსახლეობა მთლიანად ქართულია. მოვიყვანთ დოკუმენტს. 1595 წელს იმ სოფლებში,

სადაც მე-20 საუკუნისათვის „იერული“ ცხოვრობდა, ცხოვრობენ ოჯახთა შემდეგი უფროსები: სოფ. ყაშხა: ოქრო, ლომინა, ბაინდურ, ბადურა, დავითა, იოსებ, საძარა, იანვარა, ხახუტა, გოგოლა, ვარძელი, ლომსა, თევდორე, ხარება, მაცაცა, გიორგი, პავლე, თარალა, ლონგულა და სხვა (გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, თურქ. ტექსტი, თარგმ. ს. ჯიქიასი, წიგნი II, 1941, გვ. 139).

სოფელი იღუმალა: ბადურა, კოჭლა, პაპუნა, იარალი, მამუკა, ბატატა, გრიგოლ, მახარა, აღდგომელა, პავლია, თევდორე, ნოდარა და სხვა.

სოფელი ინდუსა: ვარძელ, შოთა, ბედანა, შივამ, გრიგოლ, მახარობელ, აღობა და სხვა (იქვე, გვ. 140).

სოფელი ვარნეთი: სამაგულა, ჯიმშერი, პაპუნა, ვარძელ, გოგოლა, მირზა, მასურა, პავლია და სხვა (იქვე, გვ. 141).

სოფელი ზემო ოშორა: რომანოზ, ფარნაოზ, კაკა, მაზანა, ზალია, გალობელი, გოგინა, ელია, ამზია, მაცაცა, მიქელა და სხვა... (იქვე, გვ. 143).

სოფელი ქვემო ოშორა: იოსებ, მახარა, მახარებელ, ვარძელ, ნათენა, მამისა, კვირიკა, ბადრი, ხელა და სხვა... (იქვე, გვ. 144).

...და ასე შემდეგ, დაუსრულებლად შეგვიძლია მოვიაროთ მე-16 საუკუნის მესხეთი და ამოვწეროთ ის წინაპრები, ვინც სისხლითა და ოფლით მოიტანეს სამშობლო. სხვათა შორის, დოკუმენტი, რომელიც ჩვენ მივუთითეთ, ოსმალების მიერ არის შედგენილი. ოსმალო მონღელე თავისი მიზნისთვის, საგადასახადო საქმის უკეთ მოგვარებისათვის აღწერდა მესხეთს და შთამომავლობას ძვირფასი წყარო დაუტოვა მამინდელი ქართველების შესახებ. ჯერ არც ქურთები ჩანან, არც თარაქმები, ისინი მოგვიანებით მოვლენ. . .

მე-18 საუკუნე... კვლავ ქრისტიანია მესხეთი. გამუსლიმებულია მხოლოდ მაღალი წრე (ვახუშტი), რენეგატი ქართველობა, რომლისთვისაც სულ ერთი შექმნილა ენა, რჯული, სარწმუნოება.

იქნება ღირდეს გასახსენებლად ერთი ფაქტიც: სულხან-საბა ორბელიანს მეორე ცოლად მოჰყავს ათაბაგის ასული. ორბელიანი რომ

სხვა სარწმუნოების მეუღლეს არ შეირთავდა, ნათელია. როგორც ჩანს XVII საუკუნის ბოლოს თვით ფაშის კარიც კი არ არის ბოლომდე გამუსლიმებული.

ოსმალებმა დაიწყო მესხეთის ქართული სახელმწიფო მმართველობის მოშლა-გამაჰმადიანება. მეფის რუსეთმა დასრულებული სახე მისცა ამ პროცესს და მე-20 საუკუნის 20-30-იანი წლების პოლიტიკა მესხების მიმართ კვლავ მათ წინააღმდეგ გამიზნული აღმოჩნდა. ქართველ მაჰმადიანებს არ მიეცათ ქართული სკოლა. პროცესი დასრულდა.

აი, ვიან არიან ე.წ. *კავკასიელი თურქები!*

უფრო კონკრეტულად: სარწმუნოების შეცვლას ზოგ შემთხვევაში გვარის შეცვლა არ მოჰყვებოდა ხოლმე. ამიტომაც არის, რომ მაჰმადიან მესხთა შორის ჯერაც არიან ქართული გვარის მატარებელნი.

დღეს სწორდება სტალინის შეცდომები. გასახლებულთა ნაწილი უკან ბრუნდება. არის კი ეს მხოლოდ სტალინის შეცდომები, თუ ისტორიის ტიპური გამიზნული „შეცდომებია“. ვინ გაასწოროს მეფის რუსეთის „შეცდომა“, როდესაც სამხრეთ საქართველოში არაერთი სხვა ტომი შემოასახლეს ქართველთა აყრა-გადასახლების შემდეგ, რამაც გამოიწვია ამ მხარის ეთნიკური სიჭრელე?!

დღეს ისინი ჩვენი მეზობლები და მეგობრები არიან, მაგრამ ხომ არის ისტორია, ისტორიული სიძარითლე, რაც ჩვენც უნდა ვიცოდეთ და იმათაც და დღეს ხომ ის დრო დადგა, როცა სიძარითლის მოურიდებლად და ბოლომდე თქმა შეიძლება.

ვინ გაასწოროს სპარსეთისა თუ ოსმალების „შეცდომები“, როდესაც საქართველოს ტერიტორიაზე მომთაბარე ტომებს შემოასახლებდნენ და დღეს მათი შთამომავალნი იზრდებიან და მრავლდებიან საქართველოში. იქიან ისტორიას, ლამის წარმართობის დროს მოსულად გამოაცხადონ თავი. ვინ გამოასწოროს ქვემო ქართლის დაღუპული თუ გასახლებული ქართველობის ადგილას ჩამოსახლების „შეცდომები“.

ასე „შეცდომით“ მოსული შესაბამისადაც უნდა იქცეოდეს, პრეტენზიებიც იმაზე მეტი არ უნდა ჰქონდეს, რაც ბელუჯულმართობის გამო სხვის სამშობლოში დამკვიდრებულს ეკადრება. არც ამა თუ იმ რეგიონში მკვიდრი ერის რაოდენობრივი სიმცირე უნდა აძლევდეს ვინმეს საბაბს ზედმეტი, ზოგჯერ გამაღიზიანებელი ამბიციებისათვის.

რა ქნას ქართველობამ. ვინ გაასწორებს იმ დიდ შეცდომებს, რომელიც სულ უფრო და უფრო ხშირდება ამ ორასი წლის განმავლობაში და ფიზიკურ გადარჩენას კი ყოველ წუთს ვამადლით ჩვენს საკუთარ თავსა და მიწას?

დღეს მაჰმადიან მესხებს მთლიანად თურქულ-აზერბაიჯანული სახელები ჰქვიათ, მაგრამ ეს პროცესი ახალია. „ეთნიკური პროცესების თვალსაზრისით საყურადღებო უნდა იყოს ამონაწერი სოფ. კლდის საოჯახო სიებიდან (მე-19 საუკუნის ბოლო - მ. ბ.) აქ გვხვდებიან: „რაჯამ ბიძინ ოლლი ტატიძე“ და „ხალილ ბიძინ ოლლი ტატიძე“, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ქართველ მაჰმადიანებში ჯერ კიდევ იყო ტრადიცია ქართული სახელების დარქმევისა. ჩანს სოფ. კლდეში გამაჰმადიანება-გათურქების პროცესი შედარებით ახალი დაწყებული იყო“ (რ. თოფჩიშვილი).

გვარსახელოშეცვლილი კი არა ენადაკარგული მესხისთვისაც სამშობლოს განცდა და შეცნობა კვლავ ქართული იყო. ენას შეეღია მაჰმადიანი მესხი, სარწმუნოებას შეეღია, ყველაფერს შეეღია, ოღონდ ისტორიას ვერ შეეღია, *რუსთაველს* ვერ შეეღია. იმდენად იყო გაღმერთებული რუსთაველი მესხეთისათვის, რომ მასზე ქართული ლოცვა თურქული სიმღერით შეიცვალა. ამის ნათელი მაგალითია ილია მაისურაძის მიერ ახალციხეში 1937 წელს ჩაწერილი თურქულ ენაზე ნამღერი ლექსი, რომელიც სერგი მაკალათიამ 1938 წელს გამოაქვეყნა წიგნში „მესხეთ-ჯავახეთი“. თურქულენოვანი მესხებისთვისაც და სხვა მესხებისთვისაც მოვიყვან ამ ლექსს ორივე – თურქულ და ქართულ ენაზე. თარგმანიც, რადგან იგი იმავე წიგნშია დაბეჭდილი, როგორც ჩანს, მოქმელს ეკუთვნის, ჯავახ გელვან (გვიმან) ყავრელიშვილს:

„ბირ ზამანდა ვარიდი შაჰმაზ,
 ყონინიშუნდა ბულუნმიერ შაიმიზე,
 ბირ ზამანდა ვარიდი ფადიშააძიზ,
 ბუაქსი გურჯისტან ერეკლე ხანა და ყალმადი
 ყალხ, იუხიდან, ოან რუსთაველი შოთა
 ალიმიზიდან გეთტი ასპინძა, ოთა,
 ბირ ღრამ დარდიმიზ ჩიხტიბინფუთა

ღუენოულ ასირ ბირ ზამანა ყალმიდი...“

თარგმანი:

„ერთხელაც გვყავდა მეფე,
უბეში არ გვქონდა სიმდიდრე,

ერთხელაც გვყავდა მეფე,

ძველი საქართველო ერეკლე მეფესაც არ შერჩა.

ადექ, გამოფხიზლდი, რუსთაველო შოთა,

ხელიდან წაგვივიდა ასპინძა, ოთა,

ერთი წვეთი დარდი გახდა ათასი ფუთი,

შეტრიალდა ხანა, ერთ ღროებაზე არ დარჩა“.

ვფიქრობთ, მართლაც საჭირო არ არის კომენტარი. ჯერ კიდევ არ
ჰქონდათ მაჰმადიან მესხებს ამოცლილი ბოლომდე ეროვნული სული,
რომელიც ბოლოსდაბოლოს ამოაცალეს.

ახალციხის მაშინდელმა მხარეთმცოდნეობის მუზეუმმა სამეცნიერო
ექსპედიციები მოაწყო მესხეთში 1937-1940 წლებში. ამ ექსპედიციათა
ანგარიშებში ნათლად არის ასახული მაჰმადიან მესხთა ყოფა. მათი
ენა ქართული ენის მესხური დიალექტია. სარწმუნოებით
განსხვავებულ ქართველთა მეზობლობა ბევრგან ენობრივში არ იყო
გადაზრდილი.

„ქართველი მაჰმადიანი“ ჩვეულებრივი ტერმინია სამუშაოდ
მეცნიერთათვის. „ამ ხეობის მარცხენა ფერდზე, ე.ი. ზველის ძირში,
მტკვრის უშუალო ნაპირზე ორი სოფელია გაშენებული, ქართველი
მაჰმადიანებით დასახლებული - ონღორა და სახუდაბელი“
(ხელნაწერი № 100, გვ. 116). „სოფ. შურდოში ცხოვრობენ ქართველი
მაჰმადიანები. გვარები: ჭარელიენი, გორელიენი, ცაცალიერნი,
კატუნიენი (კატუნაშვილი), გუჯარიელნი (=გუჯარელი)
და სხვა“ (იქვე, გვ. 71).

ან კიდევ: სოფ. ბოგა. „აქ ცხოვრობენ ქართველი მაჰმადიანები 96
კომლი. შენახული აქვთ ქართული ენა. გვარები: ზაუტაძე,
სარალიძე, ჩიხლაძე, ჩომაყიძე, ლოლაძე, ცევაძე, კოჭოძე,
მეწყარიძე და სხვა“ (იქვე).

ერთ ამონაწერსაც მოვიყვანთ: „სოფ. სვირში ცხოვრობენ
ქართველი მაჰმადიანები (ლაპარაკობენ ორ ენაზე

თათრულ-ქართულზე): ვარდიაშვილები, კავთელაშვილები, ყაყუნაშვილები, ბერძენიშვილები, ბახტაძეები, ყელღერაშვილები, პაპლოშვილები, პაპიაშვილები, მჭედლოშვილები“ (ხელნაწერი № 4443).

აი, ესენი იქცნენ შემდეგ „თურქებად“ და დღეისათვის იმაზე გაბრაზებულები, თითქოს ქართველებმა დააკარგვენეს სამშობლო, თითქოს ქართველებმა გაასახლეს თავიანთი მიწებიდან, აღარ ქართველობენ. ჩვენივე საკუთარი სისხლი გვიბრუნდება „თურქად“.

მოვიყვანთ დოკუმენტს, რომელიც 1976 წელს შეუდგენია სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის მაშინდელ დირექტორს, ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატს ს. ხოსიტაშვილს. ქვემოთ ჩამოთვლილ მაჰმადიან ქართველთა გვარების შესახებ მასალები დაცულია ახალციხის სარაიონთაშორისო არქივსა და ახალციხის რაი სამხედრო კომისარიატის საბუთებში. სია სრული სულაც არა არის. მისი შევსება დღესაც შეიძლება თვით მუზეუმსა და რესპუბლიკის არქივში დაცული მასალებით. აი, ერთი ნაწილი ქართველი მაჰმადიანებისა, რომელნიც სამხრეთის შემდეგ რაიონებში ცხოვრობდნენ:

ადიგენის რაიონში: სოფელ მოხეში - წულუკიძეები; ვარზანში - ვახრაძეები; ბოლაჯურში - სარაშვილები, ბაღლოშვილები; ბენარაში - მღებრიშვილები; აბასთუმანში - ულარჯიშვილები; ჭეჭლაში - ერისთავები; ღორთუბანში - გურგენიძეები, ერისთავები, უღეში - მოლოზნიშვილები, ხერხეულიძეები, ჩატყურაშვილები, აბულაძეები, პეტაშვილები, ბარათაშვილები.

ასპინძის რაიონში: სოფელ ასპინძაში - დიასამიძეები, ზუბალაშვილები. ტოლოში - თუთაძეები, წითლანაძეები. შალოშეთში - მაჩაბლები, ბერიძეები. ხერთვისში - აბაშიძეები, ვაჩნაძეები, ორბელიანები, ბალადაშვილები, შაქარაშვილები, წითურაშვილები. თოკში - აბაშიძეები. რუსთავში - ღარიბაშვილები. გელსუნდაში - ვაჩნაძეები. ოშორაში - ავალიშვილები, გონიაშვილები, ჭეჭოშვილები.

ახალქალაქის რაიონში: სოფელ გოკიოში - სულაძეები, ვარძელაშვილები. ქილდაში - ხარშილაძეები,

გოგალაძეები. ხოსპიოში - ფალავანდიშვილები.

ახალციხის რაიონში: სოფელ აწყურში - გოგოლაძეები, კოკოლაშვილები, ლომიძეები, მესხიძეები, მიქელაძეები, მამუკაძეები, ხმალაძეები, მურტაძეები, რუხაძეები, ღოზიძეები, აბაშიძეები. წრიოხში - გურგენიძეები. ტყემლანაში - ჩიკაძეები, კახიძეები, ტარანაძეები, ფუტყარაძეები. აგარაში - კოპაძეები. წინუბანში - გელაძეები, ქოცარაძეები, კუკუაძეები, ქოცაძეები; გურკელში - გუმბერიძეები, ჩახაძეები. ზიკილიაში - ბუკურაძეები, ხეირაძეები, ხმალაძეები, გოგოლაძეები, ზურაბაძეები, კოტაძეები, მორაძეები, ნადირაძეები, გვარამაძეები, ჭინჭარაძეები. ფერსაში - გელაძეები, სვანიძეები, ოქროაძეები, ზამთარაძეები, სვარაძეები, ჭალიძეები, ჩახალიძეები, რევაზიძეები, რევაზიშვილები, ასპანიძეები, ზასკაიძეები. მუგარეთში - ბერიძეები, გემჩაძეები, გამარაძეები, ქორაძეები, მამუკაძეები. წონტევში - პაპალაძეები, ლომიძეები, ჩხეიძეები. ჩონტაში - კორკოტაძეები, სულაძეები, კოტაძეები. გიორგიწმინდაში - გოგოლაძეები, მაზმანიძეები, მეხბორაძეები, ჩილაძეები, მეხრიძეები, კვირიკაძეები, კოპალაძეები, ინასარიძეები, ჭონქაძეები, გვარამაძეები. შურდოში - კოტანაძეები, ხარშილაძეები, ხმალაძეები, შუბლაძეები, მურადაშვილები. წნისში - ბექაძეები, მეხრიშვილები. კლდეში - ბიძინაშვილები, გვარამაძეები, ტატიძეები, დიასამიძეები. ბოგაში - გოგოლაძეები, კიჩუაძეები, მეცკორიძეები, სალარიძეები, ზაუტაძეები, ჩუჩულაძეები, ჩომახიძეები, ლოლაძეები, ჭიქიაშვილები, კისერბურდაშვილები, ძეხვიაშვილები, ზეთიაშვილები. ტატანისში - წულუკიძეები, ბლიაძეები, მურადაშვილები, ჭუტაძეები, მეფურნიაშვილები. სვირში - ბახტაძეები, ბეთიაშვილები, ყუყუნაშვილები, მაისურაძეები, ბერძენიშვილები, კავთელაძეები, კორკოტაშვილები, გოგოლაძეები, ხიზანიშვილები, ვარდიაშვილები, კორიაძეები, ქიტუნაშვილები, კოკოლაშვილები, ყელღერაშვილები,

ზეთიაშვილები, მოლიძეები, ცქვიტაძეები, ფირიაძეები, ყორიაშვილები, ფოთოლაშვილები, ჩილაძეები, ჯულაძეები, პაპაშვილები. ჭვინთაში - მეგორაშვილები, თეთრაძეები, მელორიშვილები, გურაშვილები. ვალეში - აბულაძეები, ჩილაძეები, გოზალიშვილები, გელაძეები, დელაძეები, მერიოძეები, ბოჭორიშვილები, წურდაძეები.

წყორძაში - მახარაძეები. ტობაში - თამარაძეები, ვარსკნელიძეები, ბებნაძეები, ნორღუაშვილები. ახალ სოფელში - ჩიკაძეები. თელვანაში - სეხნიაშვილები. ურაველში - ლურსმანაშვილები, ოქროპირიძეები, ხერხეულიძეები, ერემაშვილები.

კანტიეთში - თაფლაშვილები. გიორგიწმინდაში (ურავლის ხეობაში) კაპანაძეები. ენთელში - ანთაძეები, ხურციძეები.

მშრომელთა დეპუტატების ახალციხის რაიადმასკომის ყოფილი თავმჯდომარის ვასო ლომსაძის გადმოცემით ახალციხის ბევრ სოფელში ცხოვრობდნენ ქართველი მაჰმადიანები, რომლებიც ოჯახებში ქართულად ლაპარაკობდნენ და ქართულ გვარებსაც ატარებდნენ. ეს სოფლებია: სვირი, ბოგა, ტატანისი, კლდე, შერდო, გიორგიწმინდა, ფერსა, მუგარეთი, წოხტები, ზიკილია, საყუნეთი, ჭვინთა და სხვა.

ტოპონიმები და გვარები მეტყველებენ, რომ მნიშვნელობა არ ჰქონდა ქრიატიანი იყო თუ მუსლიმი. ადგილის უძველესი სახელიც ქართველის დარქმეულია და ასევე საუკუნეების სიღრმეშია შექმნილი მათი ქართული გვარები.

გვარი ადამიანის ეროვნების ერთი აუცილებელი ნიშანია. ამიტომ ეგრე დაჟინებით აიძულებდა მეფის რუსეთი ქართველებს ჩამოეცილებინათ ტრადიციული ქართული დაბოლოებანი და დაემატებინათ რუსული -ოვი. ბევრმა ეს გააკეთა, საამისო მაგალითების ჩამითვლა შორს წაგვიყვანს. ქართველი მაჰმადიანები მეფის რუსეთის ამ დაწოლას ძირითადად გადაურჩნენ, მაგრამ ველარსად გაექცნენ მე-20 საუკუნის, 20-30-იანი წლების არასწორ ეროვნულ პოლიტიკას. იერიშები ქართულ გვარებზე ასევე „არახალია“. ამ გამძინავებელი პოლიტიკის მაგალითების

დაძებნა არ გაგვიჭირდება. ჩვენ შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ გვარის ევოლუცია, თუ როგორ ხდება ქართული გვარის თანდათანობით ჩამოცილება. 1930-იანი წლების ბოლოსათვის ტიპურია ასეთი გვარსახელები: მუხაშვილი მავლულ ალიოღლი, ომარაშვილი ალაღია ასრათოღლი, ცეკვიაშვილი შაქირ საფარ ოღლი (ხელნაწერი № 1082). საინტერესო შემთხვევაა. გვარი, როგორც ვხედავთ, ქართულია, სახელი ჩვეულებრივ თურქული და მამის სახელი უკვე თურქული კონსტრუქციით არის წარმოდგენილი. თანდათან ჩამოსცილდა შემდეგ ქართული გვარი და დარჩა ასრათოღლი, საფაროღლი, ალიოღლი და ა.შ. ზოგმა ასე დაიტოვა, ზოგმა კი ოღლი ჩამოაცილა და გაიკეთა -ოვ-ინი დაბოლოება. ასე და ამგვარად თურქობენ დღეს ასრათოვები, საფაროვები, ალიევები და სხვანი.

იყო შემთხვევები, რომ ოთხ მმათაგანს, ოთხივეს სხვადასხვა ეროვნება და გვარი ეწერა საპასპორტო მონაცემების მიხედვით.

დღეს არავისთვის, ვინც მაჰმადიან მესხებს იცნობს, მათთან ურთიერთობა ჰქონია, დამალული არ არის, რომ მათს პასპორტებში დიდი ამბით უწერიათ ყაზახი, აზერბაიჯანელი, თურქი, ყირგიზი, ზოგს - ქართველიც და თქვენ წარმოიდგინეთ - კავკასიელი (?).

სადაც მივიდნენ იქაური ეროვნება ჩაუწერეს მათ, ეროვნებით კი ისინი, ძირითადი ნაწილი გასახლებული მაჰმადიანებისა, ქართველები არიან.

ასეთი პასპორტიაზაცია არანაკლები დანაშაულია, ვიდრე გადასახლება. კითხვა შეიძლება სხვაგვარად დაგვესვა. კი მაგრამ, თუ ყაზახია, აზერბაიჯანელი, ყირგიზი და სხვა, კავკასიელი თურქები როგორღა არიან, როგორღა აქვთ უფლება, დაბრუნდნენ უკან და იქცნენ თურქებად?

ყოველივე კი იმან გამოიწვია, რომ მაჰმადიან ქართველებზე, კერძოდ მესხებზე წერა ჩვენში ტაბუდადებული იყო. სამაგიეროდ ძალიან აქტიურად მუშაობდა სხვა ქვეყნების რადიო, პრესა, მეცნიერები. სამწუხაროდ, საკავშირო ტელევიზიის წამყვანს მხარში ამოუდგა პრესაც. 8 სექტემბრის გაზეთ „ტრუდში“ კიდევ გაიელვა, რომ „კავკასიელ თურქებს“ შორის ქართველებიც ყოფილან. პიპინაძის წინაპრები ქართველები იყვნენ და შთამომავალმაც ამოიღო ხმა მორიდებით,

ქართველი ვარო. თუმცა ეს მორიდებული ხმა მაშინვე ცინიკურად ჩააკმენდინა ავტორმა. უფრო შორს წავიდა 14 სექტემბრის გაზეთი „იზვესტია“, სოლიდური, სერიოზული გაზეთი, ასევე სერიოზული პრეტენზიის სტატიით, რომ კუთვნილი ადგილი მივუჩინოთ დაკარგულ ეროვნებს და აღვადგინოთ. სტატიის ავტორი რ. ლინევი მოითხოვს, რომ მესხ თურქებს ნუ მიაწერენ სხვა ეროვნებებს, რომ ყაზახისტანში თურმე დღეს მხოლოდ მესამედს უწერია პასპორტში თურქი და საჭიროა ყველას ეწეროს. ავტორს, რა თქმა უნდა, არ ესმის საკითხის ნამდვილი არსი და კვლავ საკითხის გაბუნდოვნების გზას ადგას. ასე გამიზნულად ადამიანის ისტორიულ სულში მძიმე ხელის ფათურით სრულდება საბოლოოდ ჩვენს თვალწინ პროცესი.

როგორც უკვე ითქვა, „კაკასიელ თურქთა“ აბსოლიტური უმრავლესობა მაჰმადიანი ქართველები არიან. იმის დადგენაც არ არის ძნელი ვინ არის ქართველი და ვინ არა. ალბათ ხელმისაწვდომი გახდება საარქივო სიები ყველასათვის. მეცნიერებმა დეტალურად უნდა შეისწავლონ თითოეული ოჯახისა და გვარის ისტორია. უნდა დაიხატოს რეალური სურათი, დაიწეროს ნამდვილი ისტორია. გაირკვეს მტყუნ-მართალი და მაჰმადიანი ქართველები, ანუ მაჰმადიანი მესხები არ უნდა იქცნენ თავიანთი ისტორიული საშობლოს მტრებად.

1989 წ.

სელოვნური ტერმინი - «ახალციხელი თურქები»

იძულებული ვარ ჩემი სტატია ციტატით დავიწყო: „1988 წ. ქართულ პრესაში ახალციხელი თურქების დაბრუნებისათვის ნებართვის თაობაზე დაიბეჭდა ინფორმაცია. „ლიტერტურულ საქართველოში“ გამოქვეყნებული სტატიის ავტორი მერაბ ბერიძე საუბრობს რა ახალციხელ თურქებზე, აღნიშნავს, რომ ისინი არიან ძალით გამუსლიმანებული ქართველები, ამასთანავე ამტკიცებს, რომ მათში კიდევ არსებობს ქართული ენა.

აქვე უნდა ვთქვათ, რომ ეს არის დიდი ტყუილი ... კონკრეტულად (ალბათ, დანამდვილებით – მ. ბ.) ვიცით, რომ ახალციხელ თურქებს ქართველობასთან არავითარი კავშირი არა აქვთ. თუ ვსაუბრობთ იმაზე, რომ ქართველები ძალით გაამუსლიმეს, მაშინ იქაური ბერიძეც უნდა გამუსლიმებულიყო, ამასთანავე ოსმალური ხელისუფლება არა მხოლოდ ახალციხეში, არამედ თბილისშიც ვრცელდებოდა... ოსმალებს ასე რომ სდომებოდათ, მთელი საქართველო გამუსლიმებული, გათურქებული იქნებოდა, ის ზომ ერთი მუჭისოდენაა. იქ ყველაზე საშინელი ტყუილია ის, რომ თითქოს მათში დაცულია ქართული ენა. ბერიძეებმა უნდა იცოდნენ, რომ ამგვარი ტყუილებით მხოლოდ თავიანთნაირებს, ქრისტიანული ფანატიზმით დაბინდულ ზოგიერთ დასავლელ ავტორებს თუ მოატყუებენ, საჭიროა საღი აზროვნება. თუმცა თვითონაც კარგად იცის, რომ ახალციხეში არასოდეს საუბრობდნენ ქართულად, არც იყო ამისი საჭიროება...“¹.

...ბატონი ბერიძე აგრძელებს რა თავის არაჰუმანურ აზრებს, ამბობს“ ...

ალბათ თავის შეკავება შეიძლებოდა, ბატონი იუნუს ზეირეჩი მხოლოდ პირადი შეურაცხოვით რომ დაემყოფილიყო და მთელ ქართველ მეცნიერებზე არ გამოეთქვა უცნაური აზრი: „ეს პროპაგანდისტები, რომლებსაც მეცნიერების არაფერი გაეგებათ და რომლებიც გაზეთის ფურცლებზე გამოქვეყნებული მათი სურათების მიხედვით თუკი ვომსჯელებთ, მედლოვებისა და მეზურნეებისაგან შედგებიან, თავიანთი მტკიცებით „ეს სახელები ქართულია, ეს ძეგლები ქართულია“, საკითხში

გაურკვეველ ხალხს გონებას უბნევენ“².

ჩემი აზრით, ამ სტილის სამეცნიერო ურთიერთობანი ჩვენ არ გამოგვადგება, ამიტომ ვეცდები ზოგიერთი განმარტებანი და დოკუმენტი შევთავაზო პატივცემულ მეცნიერს. ე.ი. საბოლოო ჭეშმარიტებისათვის აუცილებელია ორივე მხარის ნააზრვეის გათვალისწინება.

მთავარია, რომ ბატონმა იუნუს ზეირექმა, რომელიც წერს მესხეთზე, როგორც თავად ამბობს, არის ამ მხარის შვილი, არ იცის, რა არის მესხეთი. სამისოდ მან მოიარა მეზობლები, ახლობლები, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ არც „მხარის მოსახლეობას შორის გაუგია ვინმეს“, ამიტომ იძულებული შეიქმნა მიწერ-მოწერის საშუალებით გაერკვია ზოგი რამ მესხეთზე და მესხებზე. მივიდა პატივცემული მეცნიერი იმ დასკვნამდე, რომ ეს სიტყვა გამოგონილია და მასში რაღაც აზრი და მიზანია ჩადებული ახალციხელთა საზიანოდ და საწინააღმდეგოდ.

ამ გარკვევაში მას დაეხმარა პატივცემული პროფესორი კარზოლლუ მეჰმედეთ ფაჰრედინი, რომელმაც მოკითხვის წერილთან ერთად გამოუგზავნა თავისი რამდენიმე სტატიის ქსეროასლი და უკვე საკითხში „გარკვეულმა“ პატივცემულმა იუნუს ზეირექმა დაასკვნა: „არც მესხი, არც მესხეთი, ახალციხელი თურქები“.

ხემოთქმულის გამო, იძულებული ვარ ზოგიერთი ასეთ ფაქტებზე მიუვითო, რომელიც საყოველთაოდ არის ცნობილი და შევენო მესხეთის ისტორიას და ახალციხეს. დავარწმუნო პატივცემული მეცნიერი, რომ მესხეთი და ახალციხე არ გამოირიცხავს ერთმანეთს.

ჯერ კიდევ ძვ. წ. XII საუკუნის ასურული ლურსმნულ ტექსტებში მოხსენებული „მუშქების“ ქართული წყაროების „მესხების“ ბერძნულ-რომაული ტექსტების „მოსხების“ და ბიბლის „მოსოხ-მეშეხ“ სახელწოდებები მჭიდრო ურთიერთ-კავშირშია და საერთოა მათი ეთნოგენეზისი³. ამ საკითხების შესახებ მეზობლებში გაკითხვა არაფერს მისცემს მეცნიერს, საჭიროა სხვა დონის კვლევა-ძიება. უძველესი დროის მესხები და მათი წინაპრები ცხოვრობდნენ იმ ტერიტორიაზე, სადაც პატივცემული მეცნიერი იუნუს ზეირექი და მეც ვცხოვრობდით. XIX საუკუნიდან მოყოლებული უცხოურ და ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ფართოდაა გავრცელებული თვალსაზრისი, რომ ბიბლიური მოსოხ-მეშეხი (მოსოხ-მეშეხი ნოეს სამ ვაჟთაგან ერთ-

ერთის იაფეტის შთამომავალი იყო) იდენტურია ქართული მოსხბე-
მესხებისა⁴.

პატივცემულ მეცნიერს შევასწავებთ, რომ მესხთა შესახებ წერდნენ
ჯერ კიდევ ჰეკატე მილეტელი (ძვ. წ. VI ს.), პეროდოტე (ძვ. წ. V
ს.), ჰელანიკე მიტილენელი (ძვ. წ. V ს.), პალეფატე აბილოსელი (ძვ.
წ. IV ს.) სტრაბონი (ძვ. წ. I ახ. წ. I სს.) და მრავალი სხვანი.

აქედან მოყოლებული მესხები უდიდეს როლს თამაშობდნენ
საქართველოს ისტორიაში.

პატივცემული მეცნიერი საერთოდ უგულვებელყოფს ქართულ
წყაროებს, უფრო სწორედ, არ იყენებს არავითარ ქართულ ცნობას
ახალციხის შესახებ. იგი ბრძანებს, რომ ახალციხე „დედე ქორქუთ-
ში“ ნახსენები აკ-რიკა, აკ-ყალეა. არ იძლევა ქალაქის და „დედე
ქორქუთში“ დადასტურებული სახელის ლოკალიზაციას. არ
ითვალისწინებს იმას, რომ ქართულ ისტორიულ გეოგრაფიაში ახალციხე
შედარებით ახალი სახელი ჩანს და იგი XI-XII საუკუნეებში ჩნდება.
მანამდე მას ლომსია ერქვა ეს დადასტურებულია წყაროებით⁵. ახალი
სახელის შერქმევა დაკავშირებულია ახალი ციხის მშენებლობასთან.
ანგარიშგასაწევია ისიც, რომ საქართველოში ახალციხე არ არის
ერთადერთი ობიექტის სახელი. ახალციხე ჰქვია სამ დასახლებულ
პუნქტს საქართველოს ცენტრალურ და ჩრდილო-აღმოსავლეთ
ნაწილებში. რაც პრინციპულად აყენებს ეჭვქვეშ აკ-სიკას, აკ-ყალესა
და ახალციხის იდენტურობას. რაც შეეხება ახალციხისაგან მისი
თურქული ვარიანტის ახსსკაქახისკაქახისხას მიღებას, ამის შესახებ ს.
ჯიქიას დიდი ხანია აქვს თავისი მოსაზრება გამოთქმული⁶, ამიტომ აქ
აღარ შევჩერდებით.

რაც შეეხება ტერმინს – „თურქი მესხი“, ასეთი სახელის ეთნიკური
ჯგუფი არ არსებობდა. იგი სულ ახალი წარმონაქმნია და შექმნილია
მე-20 საუკუნის 90-იანი წლებიდან. მანამდე მათ უწოდებდნენ მაჰმადიან
ქართველებს. ჩემი გაცემა გამოიწვია იმან, რომ ბატონი იუნუზ
ზეირექი იბრძვის მუსლიმი ქართველების წინააღმდეგ. რატომ არ
უნდა პატივცემულ მეცნიერს, რომ ქართველებიც იყვნენ მუსლიმები.
მე, სხვათაშორის, ქართველთა სიმდიდრედ მიმაჩნია, რომ არსებობენ
როგორც მართლმადიდებელი, ისე კათოლიკე, მუსლიმი და მრავალი

სხვა აღმსარებლობის ქართველები. მუსლიმები ცხოვრობენ დღეს ძირითადად სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, კერძოდ აჭარაში და მის ფარგლებს გარეთ. ასევე მუსლიმი ქართველები იყვნენ დღევანდელი ტერმინოლოგიით „თურქი მესხები“.

მუსლიმ ქართველებთან ერთად მესხეთში ცხოვრობდნენ თარაქმები და ქურთები. მუსლიმი ქართველები მათში არ აირეოდნენ და ისინი თურქად კი არ იწოდებოდნენ, არამედ თავიანთ თავს იერლის ანუ ადგილობრივს უწოდებდნენ. იერლისა და ქრისტიანებს ერთნაირი ცხოვრების წესი ჰქონდათ. იყო სოფელი მაგალითად ახაშენი (ასპინძის რაიონი), სადაც მხოლოდ ხმალაძეთა გვარი სახლობდა. ნახევარი იყო მუსლიმი, ნახევარი ქრისტიანი. ისინი ბიძაშვილები იყვნენ. როდესაც მუსლიმები გაასახლეს, მართლმადიდებლები თავიანთი ნებით გაიფანტნენ სხვა სოფლებში. რომ მუსლიმი ქართველები ნამდვილად არსებობდნენ, რომ „თურქი მესხები“ ქართველები ანუ მესხები არიან, ამას გვიდასტურებს „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, რომელიც, როგორც ოფიციალური საგადასახადო დოკუმენტი შეადგინეს ოსმალებმა. აღწერეს 1595 წელს მთელი მესხეთი და ამ მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა ქართველები არიან, რაც კარგად ჩანს მოსახლეობის სახელებში, მამის სახელებსა და გვარებში. სახელის შერქმევის ქართული მოდელი.

აღნიშნულ დოკუმენტებში გვხვდება გარდა ქართული სახელებისა სხვაც, სომხური, არაბული, ებრაული, სპარსული და თურქულიც კი, მაგრამ ეს საერთო სურათს არ ცვლის, გარდა ამისა, საქართველოს მთელი ისტორიის მანძილზე კარგად ჩანს, რომ ქართველებს ჰქონდათ როგორც კანონიკური ნათლობის სახელები და ისინი ძირითადად ქართულ-ებრაულ-ბერძნული იყო, მაგრამ, ამასთან ერთად ქართველებს ერქვათ და ჰქვიათ არაბული, თურქული, სომხური, დასავლეთ ევროპული რუსული და ა. შ. სახელები, რითაც არ გამოირჩეოდა ოსმალური ანთროპონომია.

მე-16 საუკუნეში იწყება მესხეთში ანუ სამცხე-საათაბაგოში მაღალი წრის მიერ საკუთარი სახელების შეცვლა, რასაც წინ უსწრებდა მუსლიმური სარწმუნოების მიღებაც. ეს ბუნებრივია, ოსმალეთის ხელისუფლება ამისათვის დიდ საგადასახადო შეღავათებს აწესებდა.

მოვიყვანთ საამისოდ კვლავ რამდენიმე მაგალითს:

„ვენახი ყანდუ და დამიანესი 2 ნაკვეთი და სახელად სიმონა აზნაურისა 1 ნაკვეთი, აწ ხერთვისის ციხისთავის ყალი-ალას მფლობელობაში მყოფი“.

„ვენახი მეკრავ-აზნაურის ძისა პაპუნასი – 1 ნაკვეთი, ბალი ერთი ნაკვეთი, საწისქვილე და საკალოე მიწა და ყანა ჩაირითურთ აწ შურად ჩაუშის მფლობელობაში მყოფი“.

„ვენახი აღდგომელ გულიჯანისძისა 3 ნაკვეთი, აწ ხერთვისის ლივის მირალაის პუსეინის მფლობელობაში“⁷ და ა. შ.

სურათი რომ ნათელი იყოს მოვიყვანთ კიდევ ერთ დოკუმენტს. ეს არის ქართველი მეცნიერის ვახუშტი ბატონიშვილის შრომა „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, რომელიც გამოირჩევა სანდოობით განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ავტორი მისივე თანამედროვე საქართველოს შესახებ წერს. აი, რას წერს 1745 წელს ვახუშტი ბატონიშვილი მაშინდელი მესხეთის შესახებ:

„ხოლო კაცნი და ქალნი არიან მგზავსნი ქართველთანი, არამედ უმეტეს ნელიად და ენა-ტკბილად მოუბარნი, ტანოვანნი, მკნენი, შემმართველნი, შეუენიერნი, ცოდნა-გელოვნების მოყუარენი, არამედ აწ, მაჰმადიანობის გამო, არღარა. სარწმუნოებით იყვნენ წლისადმე ქრისტესა... სრულიად ქრისტეანენი ქართველთა თანა და სამწყსონი ქართლის კათალიკოზისანი, ხოლო აწ მთავარნი და წარჩინებულნი არიან მოჰმადიანნი, და გლეხნი ქრისტეანენი, არამედ კლარჯეთს გლეხნიცა უმეტესნი მოჰმადიანნი; გარნა ვინანიცა არიან ქრისტეანენი, ივინიცა უმწყესელნი არიან, ვინათგან არღარა რაისა მორჩილებენ ქართლის კათალიკოზსა, და ბერძენთა არა სცალს მათთვის. ამისთვის უფისკობოზონი და უხუცონი არიან, თვინიერ რომელნიმე ქართლს იკურთხიან. ენა საკუთრად აქუსთ იგივე ქართული. გარნა წარჩინებულნი ნადიმთა და კრებულთა შინა უბნობენ აწ თათრულსა და თვსთა სახლებთა ანუ ურთიერთის მეგობრობათა შინა იტყვიან ქართულსავე. სამოსლით მოსილნი არიან წარჩინებულნი და მოჰმადიანნი ვითარცა ოსმალნი, და ქრისტეანენი ვითარცა ბერძენნი, ხოლო ჯავახეთისანი და ვიეთნიმე მესხნიცა, ვითარცა თრიალელნი და გულისგმა ჰყავ, ეგრეთვე ქალნიცა მათნი“ (ქართლის ცხოვრება IV,

1973 წ. გვ. 660-661).

როგორც ვხედავთ, მე-18 საუკუნის შუა წლებში მესხეთის მოსახლეობა, დაბალი ფენა არის ჯერ კიდევ ქრისტიანი და ქართულად ლაპარაკობს.

მე-19 საუკუნის ცნობილ ომებსა და მოვლენებს მე არ შევეხები, მხოლოდ ენისა და სარწმუნოების შესახებ მოვიყვან დოკუმენტს.

1886 წელს ჩატარდა ამიერკავკასიაში მოსახლეობის საყოველთაო აღწერა, რომლის შედეგები გამოქვეყნდა 1893 წელს. ამ დოკუმენტის მიხედვით ახალციხესა და საერთოდ სამცხე-ჯავახეთში მე-19 საუკუნის ბოლოსათვის საკმაოდ დიდი რაოდენობა ქართველი მაჰმადიანებისა. სწორედ ეს ხალხი აღმოჩნდა შემდეგ გასახლებული და მათ ეწოდათ „მესხი თურქები“.

დასახლებული დოკუმენტის მიხედვით ქართველები, რომლებიც მაჰმადიანები არიან, შეუყვანიათ სარწმუნოების მიხედვით „სხვა სარწმუნოების“ გრაფაში (Прочія вероисп.), ხოლო ქართველები, რომლებმაც ადრე მიიღეს ისლამი, შეყვანილი არიან გრაფაში „Татары“. თათრები. 1893 წელს გამოცემულ ამ დოკუმენტში აღწერილი არ არის ცალკე თურქები. რუსი მოხელეები, შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ თათრებსა და თურქებს არ ურევდნენ ერთმანეთში.

როგორც ვხედავთ, დღევანდელი „თურქი მესხების“ წინაპრები მე-19 საუკუნის ბოლომდე ქართველებია.

ერთ მნიშვნელოვან დოკუმენტზე მინდა კიდევ მივუთითო ღრმად პატივცემულ მეცნიერს. მე-20 საუკუნის დასაწყისში მუსლიმი ქართველები მართალია რწმენას იცვლიან, მაგრამ ქრისტიანობის მტრები არ არიან, ისინი პატივს სცემენ ქრისტიანობას, ამის ნათელი მაგალითია მეოცე საუკუნის დასაწყისის შესანიშნავი ძეგლი სოფ. უდის ტაძარი. ტაძარს აქვს ორი წარწერა გუმბათზე სამხრეთისა და ჩრდილოეთის კედლებზე. ამ წარწერის მიხედვით ქრისტიანებთან ერთად ტაძარს მუსლიმებიც აშენებდნენ.

მუსლიმი ქართველები თავიანთ თანამომხეებთან ერთად აშენებენ ტაძარს. მათ აქვთ ერთი ენა, ეროვნება, მხოლოდ სარწმუნოება აქვთ განსხვავებული, მაგრამ ეს არ უშლის ხელს, რომ იცხოვრონ ერთად.

აქვე არ შემიძლია არა ვთქვა, თუ რა შეუძლია პოლიტიკას, სულ

რადაც 9 წლის შემდეგ ეს მხარე ჩათრეულ იქნა სარწმუნოებრივ ომში და სწორედ ეს სოფელი აღმოჩნდა ამ ომის ეპიცენტრში.

პატივცემული მეცნიერი გალიზიანებული წერს: „ბერიძეებმა უნდა იცოდნენ, რომ ამგვარი ტყუილებით მხოლოდ თავიანთნაირებს მოატყუებენ“.

ასე წერა მთელ გვარზე შეურაცხყოფა გვარისა. სხვათა შორის ბერიძეები მხოლოდ ქრიატიანები არ არიან. ბევრი მუსლიმი ბერიძეა როგორც „მაჰმადიან მესხებში“, ასევე აჭარაში. ჩვენი გვარი, სარწმუნოების სხვადასხვაობის მოუხედავად, საერთო წარმომავლობისაა, ერთი ძირიდან და ფესვიდან მოდის და ვნათესაობთ, ამიტომ, როდესაც პატივცემული იუნუს ზეირეჩი ირონიით საუბრობს ჩემს გვარზე, ის შეურაცხყოფას აყენებს ბევრ მუსლიმს.

მთელი საუკუნის განმავლობაში იქმნებოდა ტერმინები მაჰმადიან მესხთა ეთნო-გენეზისის გასაბუნდოვნებლად. მათ შორის ჩვენს პატივცემულ მეცნიერს განსაკუთრებით მოსწონს „თურქი მესხი“ და „ახალციხელი თურქები“. ერთიც და მეორეც მხოლოდ დღევანდელი მიდგომაა ისტორიისადმი. მხოლოდ ზოგიერთი ხალხის თუ საზოგადოების გარკვეულ ნაწილის სურვილია, თურქებად წარმოაჩინონ მესხები, რაც მსუბუქად რომ ვთქვათ, უხერხულია.

მორწმუნეებს, როგორც ქრისტიანებს, ისე მუსლიმებს მიტყუება შეუძლიათ. მე მიუუტყვებ პატივცემულ მეცნიერს აგრესიულ ტონსა და შეურაცხმყოფელ სიტყვებს ერთი პირობით: შეგქმნათ ერთობლივი პროგრამა, შეიქმნას ჯგუფი, როგორც თურქი ისე ქართველი მეცნიერებისაგან და ერთად ვიკვლიოთ მაჰმადიან მესხთა გენეალოგია, ისტორია, გვარი, ონომასტიკა. ამით პირველ რიგში დავეხმარებით დებორტირებულთ, გავარკვევთ მათ წარმომავლობასა და შესაბამისად სამომავლო ორიენტაციას.

2002 წ.

1. Yunus Zeyrek, Ahiska bölgesi ve Ahiska Türkleri, Ankara, 2001.
2. იუნუს ზეირეკი, ერთი ურნალის საზიანო ქმედებანი.
3. გრიგოლ გიორგაძე, „მუშქაია“, „მუშქი“ და „დაიანი“, „დაიანი“ ასურულ ღურსმულ ტექსტებში, მესხეთი 2000 წ.
4. ნ. ხაზარაძე, ბიბლია და მესხების ძველი ისტორია, მესხეთი, 2000წ.
5. დ. კოჟორიძე, განახლებული მესხეთის ქალაქი, 1969
6. ს. ჯიქია, გურჯისტანის ველაიეთის დიდი დავთარი III, 1958.
7. ს. ჯიქია, გურჯისტანის ველაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი II, 1941.

1999 წელს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურმა ჟურნალმა Центральная Азия и Кавказ № 1 (2), რომელიც გამოდის შვეიციაში, დაბეჭდა არიფ იუნუსოვის სტატია - „Ахалцихские (Месхетинские) турки: дважды депортированный народ“.

შეიძლება არც არაფერი თქმულიყო ამ შრომის შესახებ, მით უმეტეს, რომ დროც საკმაოდ გავიდა, მაგრამ იდეები, რომელიც მასში არის განვითარებული, თანდათან ფეხს იკიდებს ჩვენი მეზობელი მეცნიერების კვლევებში, ამიტომ გადავწყვიტე, მესაუბრა აშკარა სიყალბის შესახებ გაანალიზებული ტოპონიმებისა და ეთნონიმების თაობაზე.

არიფ იუნუსოვი სინონიმებად ხმარობს ახალციხელ, «Ахыскинские» და „მესხ თურქებს“.

ცნობილია, რომ ამა თუ იმ ტოპონომს შეიძლება ერქვას ძირითადი სახელი, ანუ ის სახელი, რომელიც იმ ხალხმა შეარქვა, ვინც იქ ცხოვრობდა და ცხოვრობს და ის სახელი, რომელსაც მეზობელი უწოდებს, საკუთარი ფონეტიკური ბაზისის ფარგლებში და შესაძლებლობებში. შორს რომ არ წავიდეთ, მოვიყვან ქართულ-აზერბაიჯანულ-თურქული ტოპონომური ურთიერთობის ცნობილ მაგალითს. საქართველოს დედაქალაქის სახელი, რომელიც მთელი ისტორიის მანძილზე იწოდებოდა *ტიფლისად*, შემდეგ - *თბილისად* (ეს იმდენად ცნობილი ფაქტია, რომ დოკუმენტების მითითება არ არის საჭირო. გამჭვირვალეა მისი ეტიმოლოგია, როემლიც ტიფლს უკავშირდება). თურქულ-აზერბაიჯანულ ენებზე გამოითქმის *ტიფლისად*, ასევე გამოითქმის სხვა აღმოსავლურ ენებზე, რადგან, ქართული როგორც კავკასიური ენა, გამოირჩევა ბგერათა სხვაგვარი დისტრიბუციით, ვიდრე ის ენები, რომლებიც მის ტიფლის ფორმას ხმარობენ. ამიტომ არასოდეს უთქვამთ ქართველებს, გინდა, თუ არა, დაუძახეთ აზერბაიჯანელებმა

და თურქებმა თბილისი და არა ტიფლისიო. ძალიანაც რომ მოვინდომოთ, ამ ქვეყნის წარმომადგენლები მაინც ვერ მიახერხებენ საქართველოს დედაქალაქის სახელის „ქართულ“ წარმოთქმას მათი საარტიკულაციო საშუალებების გამო, ამიტომ, რა თქმა უნდა ტიფლის - ფორმიდან ტფილისი// თბილისის სახელის ახსნის უფლება არა აქვს არავის. ეს ურთიერთობა არ არის ცალმხრივი. ასევე განსხვავებულად უწოდებს აზერბაიჯანის დედაქალაქს ქართველი სახელს. აზერბაიჯანულად იგი გამოითქმის Baki, ხოლო ქართულად – ბაქო. ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ქართველმა მეცნიერებმა ამტიციონონ ქართული სახელწოდების პირველადობა. იგივე ითქმის თურქეთის ქალაქის Ystanbul-ის შესახებ, რომელსაც ქართველები სტამბოლს უწოდებენ.

ასეა ახალციხის შემთხვევაში, რომელსაც აბსოლუტურად გამჭირვალე ეტიმოლოგია აქვს და ის არის ახალი ციხე. ასეთი ახალი ციხეები მთელ მსოფლიოში იქმნებოდა იმ ენაზე, რომლის ტერიტორიაზე ახალი ციხეები შენდებოდა *ნიუკასლი*, *ნოვგოროდი* და სხვა მრავალი. ახალციხე კიდევ სამ დასახელებულ ობიექტს ჰქვია საქართველოს ცენტრალურ და ჩრდილო - აღმოსავლურ ნაწილში. ამდენად – Ахыска არის თურქულ-აზერბაიჯანული წოდება ახალციხისა, ქართული სიტყვის, სხვაენოვანი ფონეტიკური ვარიანტი და არა პირიქით. ამისათვის ანგარიშგასაწევია ის ფაქტი, რომ ახალციხე XII - XIII საუკუნეში, როგორც ადგილის სახლი, დასტურდება წყაროებით, თორემ მას მანამდე სხვა ქართული სახელი – ლომსია ერქვა.

ამგვარად, ახალციხე ახალი სახელია, მაგრამ ახალი საქართველოსთვის, თორემ იმ დროს სტამბოლსაც და ბაქოსაც სხვა სახელები ერქვათ, ქვეყანაც სხვა იყო იმ ტერიტორიაზე, სადაც დღეს აზერბაიჯანი და თურქეთია. აი, როდინდელი სახელია ახალციხე, რომელიც Ахыска-დ უქცევია პატივცემულ არიფ იუნუსოვს. ამდენად ახალციხელი თურქები არ არსებობენ. ეს არის ხელოვნური ტერმინი და გვიან შექმნილი. ამავე ბედისაა მეორე ტერმინი Месхетинские,

რაც სიტყვასიტყვით ნიშნავს მესხეთში მცხოვრებ თურქებს. არაფერს ახალს არ ვიტყვი, ოღონდ გავიმეორებ ცნობილ ჭეშმარიტებას, რომ არასოდეს არ ყოფილა მესხეთი არცერთი ქვეყნის ეთნიკური და ენობრივი დიალექტის აღმნიშვნელი, გარდა საქართველოსი, *მესხეთში* მცხოვრები *მესხები* არიან ისეთივე ქართველები, როგორც იმერეთში მცხოვრები იმერლები, კახეთში მცხოვრები კახელები, სამეგრელოში მცხოვრები მეგრელები და ასე შემდეგ.

მესხეთში მას შემდეგ, რაც სტრაბონმა აღწერა საქართველოს ეს კუთხე, ყოველთვის ცხოვრობდნენ და ცხოვრობენ მესხები, თუმცა მათ გვერდით ასევე ცხოვრობდნენ სხვადასხვა დროს სომხებიც, მაგრამ არავის უთქვამს მესხი ან *Месхетинские* სომხები, *Месхетинские* ბერძნები, *Месхетинские* დუხობორები და სხვა. ეს უხერხულობა რომ უგრძენია, ამიტომ შემოუტანია ეს ტერმინი ა. იუნოსოვის, თორემ სხვა შემთხვევაში დაწერდა *Турки Месхи* როგორც ბევრი წერს და უწოდებს ამ ხალხს.

კიდევ ერთი ონომატიკური ფაქტზე შევაჩერებ ჩვენი პატივცემული მეცნიერის ყურადღებას. მესხეთი ქართველის დარქმეული სახელია. ა. იუნოსოვის სტატია მაძლევს იმის უფლებას, რომ ისეთ ელემენტალურ რამეზე მივუთითო ავტორს, როგორიცაა ქართულ ეთნოტერმინ მესხეთში -ეთ სუფიქსის გამოყოფა. დიახ, მესხეთი ისეთივე წარმოებით არის მიღებული, როგორც *იმერ-ეთ-ი*, *კახ-ეთ-ი*, *თუშ-ეთ-ი*, *ქობულ-ეთ-ი*, *ჯავახ-ეთ-ი* და სხვა. ათასობით შეიძლება მოვიყვანოთ მსგავსი მაგალითები.

ასე რომ, ქართველის მიერ აშენებულ ახალციხეში მცხოვრებნი, მესხები, თუნდაც მაჰმადიანები როგორღა არიან თურქები. მე აღარაფერს ვიტყვი იმ ოსმალურ დოკუმენტზე, რომელიც მე-16 საუკუნის ბოლოს შეიქმნა და სადაც აღწერილია მოსახლეობა მთელი მესხეთისა. ისინი გურჯისტანის მცხოვრებნი არიან და ქართველებია. ასევე რუსული დოკუმენტები, რომლებიც მე-19 საუკუნეში იქმნებოდა, მიუთითებენ ქართველებზე მხოლოდ და იქ თურქები არ არის დასახელებული. ამგვარად *Ахыскинские* და *Месхетинские* ერთადერთი

შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ ქართველი, მესხი, მაჰმადიანი, მართლმადიდებელი თუ კათოლიკე.

აქ კიდევ ერთი საკითხი დგება. ავტორი არსად არ გამოიხ-
ნავს Ахыска-სა და Ахалцихе-ს. აშკარაა რომ ეს ორი სახელი
ერთი ობიექტის აღმნიშვნელია, მაგრამ ერთ გაუგებრო-
ბაში მაინც აგდებს ავტორს. ის იძულებულია, რაიონის
აღმნიშველად Ахалцихе მიუთითოს, მაშინ როდესაც „თურქები“
ყოფილან Ахыскинские.

«...они жили на юге страны в трех районах Месхетии-Ахалцихском, Адигенском, Аспиндзском,-а также частично в Джавахетии» (გვ. 161)

Ахыск-ელი „თურქები“ აუცილებლად არიან Ахалцих -ელი
„თურქები“. მაშინ ვინ არიან ასპინძელი, ახალქალაქი, ადიგნელი
„თურქები“? ამიტომაც იძულებულია ავტორმა შემოიტანოს
ახალციხელთა გვერდის სინონიმი Месхетинские. ამდენი
წვალება არ დასჭირდებოდა მას, რომ დაეწერა სინამდვილე,
ისტორიული სიმართლე და ეთქვა *მუსლიმი ქართველები*.
ეს ტერმინოლოგიური ტრიუკები – ახალციხელი თურქები,
მესხეთელი თურქები, მესხი თურქები, კავკასიელი თურქები
და სხვა მოგონილია მხოლოდ ერთი რამისთვის, დაიფაროს
ეთნოგენეზისი იმ ხალხისა, რომელთა ეთნოტერმინიც ისევე
ქართულია, როგორც ისტორიული, ტოპონიმური, ეთნოლო-
გიური გარემო, ოღონდ ყოველივე შემოტრიალებულია მათსავე
საწინააღმდეგოდ.

ზემოთქმული რომ უფრო ნათელი იყოს, უფრო ვრცლად
შევეხებით ახალციხის ისტორიას.

ახალქალაქების წარმოქმნასთან ერთად, იმავე სტრუქტურით
იქნება *ახალციხეც*. მსაზღვრელი *ახალი* მიგვიითი-
თებს ამის შესახებ. ვიდრე ახალი ციხე შეიქმნებოდა, მას
რაღაც სხვა სახელი ერქმეოდა. ეი ციხიდან, ახალი *ციხიდან*
სახელი ეწოდა მთელ დასახლებას, ქალაქს. ახალი ციხეები
ყოველთვის იქნებოდა და შენდებოდა, ამიტომაცაა, რომ,
როგორც უკვე ითქვა, *ახალციხე* გვაქვს სხვაგანაც საქარ-
თველოში, კერძოდ: დუშეთის, კასპისა და ყაზბეგის რაიონებში
სოფელთა სახელად.

ახალციხე იყო დედაქალაქი მესხეთისა დიდი ხნის განმავლობაში, ამიტომ როდესაც საუბარი იყო ახალციხეზე, ხშირად უცხო ავტორებთან იგულისხმებოდა მთელი მხარე¹.

ქალაქი გაშენებულია მდინარე ფოცხოვის ორივე ნაპირზე. იქვე ქალაქის ბოლოს, უერთდება ფოცხოვი საქართველოს დედა მდინარეს მტკვარს. ორი მდინარის შესართავთან, ბუნებრივია, უძველესი დროიდან იქნებოდა დასახლება. ამ გეოგრაფიული გარემოს გამო კიდევ უფრო იზრდება ახალციხის მნიშვნელობა, იგი ქმნის მიკროგეოგრაფიულ არეალს და ამიტომ მას გეოგრაფები *ახალციხის ქვაბულს* უწოდებენ.

ვიდრე ახალციხეს უწოდებდნენ, მას *ლომსია* რქმევია. ვახუშტი ბატონიშვილი წერდა: „აქა არს *ახალციხე, ქალაქი*, ფერსათის მთის კერძოდ ჩამოსულს კლდესა ზედა. არს ციხე ქალაქს თავს (ამას ვგონებ *ლომსიად*, ვინაითგან ისახელეზის რა *ახალციხე* ცხორებასა შინა, არღარა მოიხსენიების მერმე *ლომსია*“²

სხვადასხვა ადგილზე ვახუშტი *ლომსიას* გარდა ამავე ადგილს მოიხსენიებს როგორც *ლომსიათი* და „*ციხე ლომსიასა*“.

ვახუშტი ბატონიშვილზე დაყრდნობით უკვე შეგვიძლია თვალი გავადევნოთ *ლომსიას*, *ლომსიანთას* და ამით არაპირდაპირი ცნობებით, ვიმსჯელოთ ქალაქის მოხსენიების შესახებ. ეს ხდება მე-9 საუკუნის ამბებთან დაკავშირებით. „მატიანე ქართლისაჲს“ ცნობით IX საუკუნეში აფხაზთა მეფის ბაგრატის ცოლის ძმამ „ნასრა შეიპყრნა სამნი ციხენი სამცხეს: ოძრკე, ჯუარის-ციხე და *ლომსიანთა*. *გუარამისივე* აშენებული“. გუარამი ტაო-კლარჯეთის სამთავროს დამაარსებლის აშოტ I კურაპალატის უმცროსი შვილი იყო. მოღვაწეობდა იმავე საუკუნის მეორე ნახევარში“. მის მიერ აშენებული ზემოთ ჩამოთვლილი ციხეებიდან „*ლომსიანთა*“ *ახალციხის* ძველი სახელწოდებაა“³. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ამიტომ ახალციხის როგორც ციხის და ასევე ქალაქის მოხსენიების დროდაც მე-9 საუკუნე უნდა მივიჩნიოთ.

ერთი რამ აშკარაა, რომ ახალციხე საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ქალაქია. წყაროებში პირველად XII საუკუნიდან იხსენიება. XIII საუკუნის მეორე ნახევარში ციხე-ქალაქი სამცხის ათაბაგ *ჯაყელს* ეკუთვნოდა და XVII საუკუნებდე ამ საგვარეულოს სამფლობელოში იყო. ახალციხესთან არიან დაკავშირებული *ახალციხელები*, სამხრეთ საქართველოს დიდგვარიან ფეოდალთა საგვარეულოთორელთაგან გამოყოფილი შტო, რომლის სახელოვანი წარმომადგენლები შალვა და ივანე ახალციხელები კარგად არიან ცნობილი ჩვენს ისტორიაში. 1676 წლიდან ოსმალებმა დაიპყრეს ახალციხე, ხოლო 1628 წლიდან ახალციხის საფაშოს ცენტრი გახდა. XVII-XVIII საუკუნეებში ლეკი ფეოდალების მიერ ტყვე ქრისტიანებით ვაჭრობის მთავარი ბუდე იყო. 1829 წელს პასკევიჩის ჯარებმა აიღეს და რუსეთის იმპერიას დაუქვემდებარდა. განსაკუთრებით შთამბეჭდავია ეს ბრძოლა, როდესაც გააფრთხილეს იბრძვის ქართველთა ბატალიონი და ქართველი ოფიცრობა: სპირიდონ, რომან და გრიგოლ ჭავჭავაძეები, თავადები ანდრონიკაშვილი, ვახვახიშვილი, შალიკაშვილი, ავალიშვილი, მაიორი წინამძღვრიშვილი და სხვანი⁴.

ახალციხის მთავარი, დამახასიათებელი და სიმბოლო, გამომრჩეველი სხვა ადგილთაგან *ციხეა*, საერთო ქართველური სიტყვა⁵, რომელიც უძველეს ქართულ ტექსტებში დასტურდება: „განაშენა ყოველი იგი *ციხე* სულიერთა მით ქნართა“ („შუშანიკის წამება“) „ექუსი წელი *ციხესა* მას შინა აღასრულა“ „განუმაგრდეს ზედა მრავალთა კევთა და ციხეთა“⁶. ასევე უძველეს ტექსტებში დასტურდება მისგან ნაწარმოები სხვა სიტყვები: *ციხექალაქი*, *ციხისთავი*, *ციხის-ციხე*, *ციხოვანი*, *დედაციხე* და სხვა.

ციხე იყო სიმბოლო ქალაქის პატრონობისა. ციხეს და მის გარშემო დასახლებას სხვადასხვა ენოვანი კონკურენტები გამოუჩნდა. თურქული *კალე/კალა* და არაბული *რაბათი*. ახალციხის შემთხვევაში, რადგან *ციხე* იქცა ქალაქის აღმნიშვნელი სახელის შემადგენელი ნაწილად, ამიტომ ციხეს და მის

გარშემო დასახლებას არაბობის შემდეგ რაბათი ეწოდა.
რაბათი დღევანდლამდე ჰქვია ახალციხის ერთ-ერთ უბანს.

ოსმალობის პერიოდში ბევრი ციხის სახელი ითარგმნა.
ასე მაგალითად: *ოქროს ციხე* იქცა *ალთუნყალად*,
მგელციხე *კურდკალად*, *თეთრიციხე* *აღჯაყალად*
და სხვ.

მე-16 საუკუნიდან, მართალია, ოსმალებს ახალციხე არ
უთარგმნიათ, მაგრამ იგი იმდენად დაამახინჯეს, რომ ამ მეტად
გამჭვირვალე სიტყვას საეჭვო შინაარსი შესძინეს და ასევე
საჭვო გახადეს მისი ეტიმოლოგია. იგი თურქულად მოიხსენიება
ორი ძირითადი ვარიანტით *ახსხა* და *ახსკა* გვხვდება
აგრეთვე: *ახელცხა*, *ახასკა*, *ახალსიქ* და სხვა ფორმები.
ადმინისტრაციული ფაქტორი ტოპონიმთა ცხოვრებაში გადამწ-
ყვეტია. ამიტომ როდესაც ახალციხე ადმინისტრაციულად
საქართველოს შემადგენლობაში აღარ იყო, მას რომ დამახინ-
ჯებული სახელი უწოდეს მეზობლებმა, ჩვენი გაუნათლებლობის
და ზოგ შემთხვევაში ისტორიის უცოდინარობის გამო ამ მცდარ
ფორმებს ქართველებიც კი იმეორებდნენ. „*ივ. ჯავახიშვილი*,
მაგალითად, ეხება *ომან მდივან ბეგი ხერხეულიძის*
თხზულებებში „მეფობა ირაკლი მეორისა“ უცხო ენობრივ
ელემენტებს და შენიშნავს: „გასაოცარია აგრეთვე, რომ ომან
მდივანბეგი ახალციხის მაგიერ „*აღსიხა*“-ს წერს. ამიტომ
ადამიანს შეიძლება ეფიქრა კიდევ, იქნებ ჩვენი მემატრიანე ამ
შემთხვევებში სპარსული, ან ოსმალური წყაროებით სარგებ-
ლობდაო, მაგრამ აქ სულ სხვა მიზეზია: თუმცა გასაკვირ-
ველი კია, მაგრამ ომან ხერხეულიძე ახალციხეს ისევე უძახდა,
როგორც თურქები უძახდნენ, ჩანს, ქართული „*ახალციხე*“
სახელწოდების გადათურქულებული „*ახსხა*“ ფორმა ისევ
გადმოუქართულებიან და „აღსიხა ფორმით უხმარიან“⁴⁸.

ასევე ბევრ ვარიანტს გვთავაზობენ სომეხი ტოპონიმისტები
ახალციხესთან დაკავშირებით. მათ მიერ მითითებულია, რომ
ახალცხა – *ც*, *ახალციხ*, *ახლცხა*, *ახლცხა*, *სამცხე*
– მასრა თბილისის გუბერნიაში, 1828 წლამდე შედიოდა
ახალციხის საფაშოში, შემდეგ რუსეთის სახელმწიფოში.

ქართველები აგრეთვე უწოდებენ სამცხეს⁹. ახალციხე მხარის სახელად შემდეგ არის გამეორებული და ჩამოთვლილ ვარიანტებს დამატებული აქვს *ახალციხე, სამციხე, სამცხე, ოძრკე ახალციხი, ახასხა, ახლცხე, აკესე, აჰლპა, აღსიხა. ახალციხე, სამციხე, სამცხე და სხვა*¹⁰.

სომეხი ტოპონიმისტები ახალციხის მდებარეობის განსაზღვრისათვის მიუთითებენ *არარატის* მიმართულებას შემდეგნაირად, რომ *ახალციხე (ახალცხა)* ქალაქი საქართველოში. ახალციხის რაიონი. ფაზისის რაიონის ქვაბულიდან *ზეკარის* გადასასვლელიდან შირაქისაკენ და *არარატის* გზაზე, რაბათად წოდებულ კლდიან მთაზე ერისთავმა *გუარამმა* დაარსა ლომსიანთა ციხე-ქალაქი, რომელიც ძველად შედიოდა გუგარქის გუბერნიაში. მე-12 საუკუნეში ციხე დაიპყრო *თამარ მეფემ*, განაახლა და უწოდა *ახალციხე*, რომელიც ქართულად ნიშნავს *ახალ ციხეს* რა თქმა უნდა, ნამდვილად არ სჭირდებოდა თამარ მეფეს ახალციხის დაპყრობა მე-12 საუკუნეში. როდესაც საუბარია ახალციხის გუგარქის მხარეში მოქცევასთან დაკავშირებით (იგულისხმება II საუკუნე ჩვენს წელთაღრიცხვამდე), ახალციხე გაიგივებულია სამცხესთან (ოძრკესთან), ან კლარჯეთის ერთ ნაწილთან, რა თქმა უნდა, ერთი და იგივე არ არის. *ახალციხე* როგორც ქალაქის სახელი, ან მისი ყოფილი სახელი *ლომსიანთა*, მაშინ დადასტურებული უნდა იყოს იმავე პერიოდის წყაროებში. აუცილებელია გამიჯვნა, როდის იგულისხმებოდა *ახალციხეში სამცხე*. მე-12 ან მე-9 საუკუნეში (შესაბამისად ახალციხისა და ლომსიანთას მოხსენიების პერიოდი) სამცხეს უნდა ენაცვლებოდეს ახალციხე, ასევე დგება საკითხი მესხეთისა და *მესხებისა* ახალციხე უნდა ჩანაცვლებოდა არა მარტო *სამცხეს*, არამედ მესხეთს, რაც, არ მომხდარა და არ მოხდებოდა, რადგან ახალციხე ძალიან იშვიათად, მაგრამ მაინც მხარის აღმნიშვნელად გვიან საუკუნეებში გვხვდება, ისიც ძირითადად არაქართულ წყაროებში.

შეიძლება ვიფიქროთ, იქნებ არც ღირდა ამდენი საუბარი *ახალციხის* დამახინჯებულ ფორმებზე რა მნიშვნელობა აქვს ვინ, რომელი ქვეყანა რას დაუძახებს მესხეთის დედაქალაქს, მთავარ ქალაქს, როგორც ისტორიულად, ისევე დღეს, მაგრამ ნამდვილად არ იქნებოდა

სწორი ასეთი მიდგომა საკითხისადმი, რადგან მცდარ, უფრო სწორედ, დამახინჯებულ ფორმას, მოჰყვება მცდარი, დამახინჯებული ეტიმოლოგია, ისტორია და გაყალბებული ფორმები, და შესაბამისად ისეთი „დასკვნები“, რაც ძალიან საზიანოა ქართული ისტორიისათვის, დღევანდელი ცნობიერებისათვის, ჩვენი მომავლისათვის.

ახალციხე და *მესხეთი* იქცა სადაო ქართულ სახელებად. ბოლო დროს გაავებული სტატია დაიბეჭდა ახალციხის თაობაზე და ეს იმიტომ, რომ ითქვა *ახალციხე* ქართული სახელია, მესხური ტომები (უძველესი ტომები) ქართველი, ქართველური ტომებია და სხვ. *ახალციხე* „დედე ქორქუთში“ ნახსენები *აკსიკა, აკყალვ*⁸ ამას თურქი მეცნიერი ყოველგვარი მტკიცების გარეშე გვამცნობს, იგი არ იძლევა ქალაქის და „დედე ქორქუთში“ დადასტურებული სახელის ლოკალიზაციას, არ ითვალისწინებს იმას, რომ ქართულ ისტორიულ გეოგრაფიაში ახალციხე შედარებით ახალი სახელია და იგი XII საუკუნიდან ჩნდება, მანამდე მას, როგორც ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, ლომსია ერქვა. მხოლოდ სამხრეთ საქართველოში არა გვაქვს ახალციხე.

ერთი, როდესაც უარყოფენ ქართულ წყაროებს, საერთოდ და მეორეა, იმ წყაროთა გაყალბება, სადაც დაცულია რეალური ცნობები ახალციხის შესახებ. ასეა გაყალბებული ქართული წყარო „*ქართლის ცხოვრება*“, რომლის შესახებაც ნათქვამია, რომ იგი თავდაპირველად დაიწერა ბერძნულად და შემდეგ ითარგმნა ქართულად¹⁴, სხვა შემთხვევაში კი „*ქართლის ცხოვრება*“ ყოფილა *აფხაზურ-ქართული* წყარო.

გაოცებას იწვევს თურქ მეცნიერთა განცხადება, რომ მათთვის საეჭვოა „*მესხეთი*, რომელსაც ეს სახელი დაერქვა ახალციხის მხარეში მცხოვრები მესხი ტომებისაგან, მოიცავს არტაანს, შავშეთს, ჩილდირს, ფოსოფს და ახალციხეს“. ეს ქართული ისტორიო-გრაფიისათვის არ არის საეჭვო, მიუხედავად იმისა, რომ მეზობელი მეცნიერების განცხადება, რომ „ჩვენ არ გვაქვს ხელთ მესხების ქართველებად დამადასტურებელი რაიმე ისტორიული საბუთი. შესაძლებელია, რომ *მესხად* წოდებული ზემოაღნიშნული ტომი თურქული წარმოშობის *მასავლარის* ტომია“. რადგან მათ ხელთ არა აქვთ დამადასტურებელი საბუთი, ეს მათი პრობლემაა,

სამწუხაროდ თითოეული ტოპონიმის, ეთნონიმის, რაც არ უნდა გამჭვირვალე იყოს იგი, დაცვა გეიწევს და უნდა დაიცვათ. სხვაგვარად შემოგვეპარება ყალბი ეტიმოლოგია და დაიდებს სათავეს ახალი ტრადიცია, რაც შემდეგ შეიძლება პოლიტიკაშიც კი გადაიზარდოს. სხვაგვარად უკვე აშკარად გაჩნდა „მტკიცებანი“, რომ სამხრეთ საქართველოში თურქები გამოჩნდნენ პრეისტორიულ ხანაში, რომ ისინი არიან შუმერების ერთ-ერთი განშტოება, რომ კოლხები შუაზიური მოდგმის ტომია და ე.ი. თურქული მოდგმა და რომ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 720 წელს სკეითების მიერ გამოდევნილი ქერა, მრგვალსახიანი, ცისფერთვალება ყუმანები ანუ ყივჩაღები სწორედ სამხრეთ საქართველოში დასახლდნენ და რატომღაც ასეთი აღწერილობის ხალხი მხოლოდ იქ შემოგვრჩა, სადაც ქართველები ცხოვრობდნენ ან ცხოვრობენ. საერთოდ ცისფერთვალებასა და თეთრ ფერზე გართულება აქვთ მათ. აი, სადამდე მიგვიყვანა ერთი უბრალო ქართული სახელის ახალციხის კვლევა და მისმა ტოპონიმიურმა შესწავლამ.

ორი მეზობელი სხვადასხვაგვარად აყალიბებს ახალციხის სახელს. მათგან თურქულ-აზერბაიჯანული გაყალბება მიმართულია იქითკენ, რომ ამტკიცონ ქართველ მაჰმადიანთა არაქართული წარმოშობა.

სარკინე

პატივცემული ა. იუნუსოვი გატაცებულია ტოპონიმური ეტიმოლოგიებით, ამიტომაც ბეერთა ზოგადი მსგავსება საფუძველია ხოლმე მისთვის სასურველი ეტიმოლოგიის გამოცხობისა. ამასთან ერთად ა. იუნუსოვი არის მეცნიერი, რომელიც მუშაობს ქართულ, თუნდაც საქართველოს ტოპონიმებზე და ელემენტარული წარმოდგენა არა აქვს ქართული ენის შესახებ. ამის ნათელი მაგალითია ცნობილი ისტორიული სახელი სარკინე, რომლის გამჭვირვალეობა და ეტიმოლოგია ეჭვს არასოდეს იწვევდა. სარკინე წარმოქმ-

ნილი სახელია სა-ე მაწარმოებლით, ყველასთვის ნათელია „*რკინა*“ რასაც ნიშნავს ქართულად. სა-ე დანიშნულების აფიქსებია. ამგვარად, *სარკინე* არის რკინის ადგილი. რკინის დასამზადებელი ან მოსაპოვებელი ადგილი. ისევე როგორც *საკირე*, კირის დასამზადებელი ადგილი, *სათიხე*, თიხის მოსაპოვებელი და დასამზადებელი ადგილი და სხვა.

სარკინე ქართულ საისტორიო წყაროებში ცნობილია სხვაგვარი სა-ეთ აფიქსებითაც ნაწარმოები, არც ეს არის ცნობილი პატივცემული მეცნიერისათვის. მნიშვნელოვანია ისიც, რომ *სარკინე* მხოლოდ მცხეთასთან ახლოს არ იყო ადგილის სახელად. დმანისის რაიონში დღესაც არის სოფლის სახელი *სარკინე*.

პატივცემული მეცნიერისათვის, რადგან მას ქართული ენის შესახებ წარმოდგენა არა აქვს, ასეთი ეტიმოლოგია უცნობია, თანაც მისთვის არასასურველია, ამიტომაც იძლევა სახელის ასეთ ახსნას: “Судя по названию города Саркине (искаженное тюркское Сарыкан, т.е. крепость саров»), которое явно связано с именем племени сарагур или сары (досл: желтые светлые»), именно их грузинские летописцы именуют «бунтурками», что вполне закономерно: они давно стали для населения Грузии «коренными турками» (А. Юнусов, Ахискинские (Месхетинские турки: дважды депортированный народ, Центральная азия и Кавказ, 1 (2) 1999 წ. გვ. 163).

სარკინე რატომ გამოითქმის თურქულად *Сарыкам*–ად, არა აქვს ამის მტკიცება პატივცემულ მეცნიერს და არც შეიძლება ჰქონდეს, რადგან არასოდეს სარკინეს არ რქმევია *სარიკამი*, როგორც ჩანს, სარიკამისაკენ ავტორს უბიძგა „ქართლის ცხოვრების“ იმ ადგილებმა, სადაც ლაპარაკია თურქთა ჩამოსახლებაზე, მათთვის ადგილის მიცემაზე და რომ „ეწოდა მას ადგისა *სარკინე*“ (ქ/ც/ I, გვ. 15).

პატივცემულ მეცნიერს სურს ეს ადგილი გაიგოს ისე, რომ თურქებმა უწოდეს ადგილს სახელი. სინამდვილეში აქ წერია, რომ „ეწოდა მას ადგილსა“... რაც ნიშნავს შემდეგს: მცხეთის მამასახლისმა, როგორც თხოვნა დააკმაყოფილა მოსული თურქებისა, შეიფარა და ადგილი გამოუყო, ასევე უწოდა ადგილს

სახელი, წინააღმდეგ შემთხვევაში იქნებოდა „უწოდეს თურქთა სახელი“...

აქვე ჩნდება მარტივი კითხვა, თურქთა გამო რომ დარქმეოდა ადგილს სახელი, რატომ დაერქმეოდა *caparyp*-ს ან *capъ*-ს, მაშინ როდესაც ასეთ ტომს ქართული მემატრიანე არ იცნობს და მან იცის მხოლოდ ერთი სახელი – თურქი.

ლეონტი მროველის ამავე თხზულებაში არის არაერთგზის ნათქვამი ხაზართა შესახებ, ასე რომ *სარაგურთა* ან *სართა* მითითება თუ უნდოდა, პირდაპირ მიუთითებდა ამ ტომებზე და არა თურქებზე.

თურქული ტოპონიმები საქართველოს ტერიტორიაზე საკმაოდ არის, რადგან თურქეთთან ისტორიული ურთიერთობა, ბუნებრივია, აისახებოდა ტოპონიმებშიც, მაგრამ თითოეული ტოპონიმის ისტორია შესასწავლია და დასკვნა შემდეგ უნდა გაკეთდეს, თუნდაც ისეთი დასკვნები, რომელიც ეთნოტერმინებსა და ეთნოგენეზისს ეხება.

პატივცემულ მეცნიერს თხრობა იქით მიჰყავს, რომ სარები ქერა ხალხია, ამიტომ *სარკინელი* ბინთურქები, სწორედ სარები იყვნენ. და ისინი არიან წინაპრები დღევანდელი მუსლიმი ქართველებისა (მესხებისა), ამიტომ ცოცა უფრო დეტალურად მივეყვებით ამ საკითხს. კერძოდ, როგორ ახასიათებენ ბუნთურქებს, სარკინეში ჩასახლებულ თურქებს, ქართველი მემატრიანეები.

სპარსთაგან „ოტებული“ თურქები მოადგნენ ქართველებს, სთხოვეს მცხეთის მამასახლისს შეფარება, სამაგიეროდ სპარსთა წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარებას დაჰპირდნენ. სპარსთაგან აყრილი და გამოქცეულნი საბერძნეთიდან, სირიიდან, ხაზარეთიდან, თურქების მსგავსად მოადგნენ მცხეთას, საქართველოს დელაქალაქს, სპარსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში შეეღვას ჰპირდებოდნენ ქართველთ, სამაგიეროდ ადგილს ღებულობდნენ საცხოვრებლად, მოვიდნენ „ურიანიც“.

ამასობაში, სპარსეთთან ომის მომლოდინე საქართველოს აღექსანდრე მაკედონელის ლაშქარი შემოესია. ბრძოლა დიდხანს გაგრძელდა. ბუნთურქთა ისტორია ქართული მატრიანის მიხედვით ასე გრძელდება: „ხოლო სარკინელთა ბუნთურ-

ქთაგანთა აგინეს მეფესა. განუწყრა ალექსანდრე და არღარა ინება ზავი, და ვედრება მათი არ შეიწყალა, და რქუა მათ: „ვინაითგან მაგინეთ მე, ესე არს ნაცვალი თქუენი, რათა დაგკოცნე ყოველი“. და მოიცვა ქალაქი სარკინე, და ვერა სადეთ განერა ერთიცა კაცი. ხოლო სარკინელთა შესჭირდა, რამეთუ ჰბრძოდა თერთმეტ თუე. იწყეს ფარულად კლდესა კაფა, და განკურიტეს კლდე იგი, რომელი ლბილ იყო და ადვილად საკურიტელი. და განკურბეს კურიტელსა მას სარკინელნი ღამე, და შეილტოდეს კავკასიად, და დაუტევეს ცარიელად ქალაქი“ (ქ/ც/ I, გვ. 18).

ბუნთურქთა მოსვლის თაობაზე კი ამბობს ბატონი ა. იუნუსოვი, მაგრამ აღარაფერს ამბობს მათს წასვლაზე კავკასიაში. უფრო დეტალურად აღგვიწერს და გვიხასიათებს ბუნთურქებს და მათ შთამომავლებს ჩრდილოეთ კავკასიაში ვახუშტი ბატონიშვილი.

პირველ რიგში ყურადღება მისაქცევია, რომ ბუნთურქნი აღარ დაბრუნებულან უკან: „ხოლო სარკინეთი არს მცხეთის დასავლით, სადაც აღაშენეს ქალაქი ძლიერი თურქთა და, მოსვლასა ალექსანდრე მაკედონელისასა, განხურიტეს მთა ესე სხალტბისაკენ და ივლტოდნენ კავკასეთად... არს აქა მონასტერი დიდი გუმბათიანი და მღვიმე მის შინა, რომელსა შინა სცხოვრობდა წმინდა შიო“ (ვახუშტი, ქ/ც/ ტ. IV, გვ. 350).

ჩრდილოეთ კავკასიაში დიდოეთში დაემკვიდრდნენ ბუნთურქნი, რომელთა შესახებ მე-18 საუკუნეში წერს ვახუშტი ბატონიშვილი: „გარნა ესენი უბილწესნი ზნითა, ქცევითა, ჰაეროვნებითა და სახითა, ენა აქუსთ თვისი საკუთარი, სარწმუნოებით არიან კერპნი და უმეტეს ეშმაკის მორჩილნი, რამეთუ იტყვან, ოდეს დიდმან ალექსანდრემან შემუსრა სარკინეთი, განკურიტეს მთა იგი ამათ, მოვიდნენ და დაემენნენ აქა; და მიერთგან არიან მასვე რჯულსა და წესსა ზედა, ვითარცა ჩანს ქცევა-ზნითა მთითა, რამეთუ არა უწყიან სრულიად ღმერთი, არცა ნათესავი და ნათესაობა, ყოველსა სულიერსა სჭამენ. მოგურის მამა თვისი მცირესა ძესა თვისსა ცოლსა და, ვიდრე აღიზრდებოდეს ძე მისი იგი მცირე, თუთ მამა თანაყოფის აღრევითა დედა-კაცსა მას; ხოლო ოდეს აღიზრდების ძე მისი, მაშინ მისცემს

მას ძესა დედაკაცსა მას ცოლად და განუყოფს შვილთაცა, რომელნი უვის მის დედაკაცისა თანა შობილი მამასა“... (ვახუშტი, ქ/ც/ ტ. IV, გვ. 552-553).

ბუნთურქთა შთამომავლები ისე დაკნინდებიან, რომ მათთვის ცივილიზაციის სხივიც კი არ კრთის. არ ასხვავებენ დედაშვილობას და მამაშვილობას, ადრეული აქეთ სისხლი, ერთ დროს სპარსთა წინააღმდეგ საბრძოლველად ქართველთა კარზე შეფარებულნი, კავკასიაში „ბრძოლასა შინა შეუმართებელნი და ურგებ-უძღურნი არიან, ავად მოსილნი, ავმოიარაღენი“... (ვახუშტი, გვ. 553).

აი, ამ ხალხის შთამომავლებად აცხადებს ა. იუნუსოვი მუსლიმ მესხებს. იმავე მე-18 საუკუნეში მესხების შესახებ ვახუშტი ბატონიშვილი შემდეგს წერს: „ხოლო კაცნი და ქალნი არიან მგზავსნი ქართველთანი, არამედ უმეტეს ნელიად და ენატკბილად მოუბარნი, ტანოვანნი, მცნენი, შემმართებულნი, შუერნიერნი, ცოდნა-ხელოვნების მოყუარენი, არამედ აწ მაჰმადიანობის გამო, არღარა... ხოლო აწ მთავარნი და წარჩინებულნი არიან მაჰმადიანნი, და გლეხნი ქრისტიანენი, არამედ კლარჯეთის გლეხნიცა უმეტესნი მოჰმადიანნი... ენა საკუთრად აქუსთ იგივე ქართული, გარნა წარჩინებულნი ნადიმთა და კრებულთა შინა უბნობენ აწ თათრულსა და თუსთა სახლებთა ანუ ურთიერთის მეგობრობითა შინა იტყვიან ქართულსავე“ (ვახუშტი, გვ. 660-661).

სამწუხაროდ ა. იუნუსოვს სურს მკვიდრი მესხები, ის ხალხი, ვინც ნამდვილად ამ მესხთა შთამომავლები არიან, რომელთა წინაპრები, კერძოდ, მაღალი წრე, მხოლოდ მე-18 საუკუნეში გამუსლიმებულა, გლეხთა სარწმუნოების შეცვლა ძირითადად მე-19-მე-20 საუკუნეებში მოხდა, აქციოს ბუნთურქთა შთამომავლებად. ეს არის რეალობა, არჩევანი კი, რა თქმა უნდა მესხებზეა, მთავარია, შინაგანად რომელ ზემოთმოხმობილი ხალხის შთამომავლებად გრძნობენ თავს!

დღევანდელი ზოგიერთი მეცნიერი მესხების მიმართ ადრე ჩადენილ ცოდვებს უმატებს ახალს, უნდათ რომ ქართული გენეტიკის და კულტურის მატარებელთა შთამომავალნი

ზანაზო

იმდენად დიდია ა. იუნუსოვის სურვილი მუსლიმი ქართველები დაუკავშიროს მაინცდამაინც ბუნთურქებს, რომ ერევა არა მხოლოდ ეპოქები, არამედ ადგილის სახელები, გვაძლევს მცდარ ლოკალიზაციას. “Власть их в Грузии была столь сильна, что прибывшие позже в страну и воинственные племена хонов (гунов – А.Ю.) и спросили у владыка бунтурков место, под условием платить дань и поселились в Занаве (населенный пункт в Месхети, ныне село в Адигенском районе – А.Ю.)» (А. Юнусов, გვ. 163).

ზანავი, რომელიც ერთ-ერთი უძველესი ქართული ეთნონიმია, ნაწარმოებია – ავ და ბოლოებით ისევე, როგორც *ტყვიავი*, *ბოდავი* და სხვა. „ზან-“ ფუძე სხვა გეოგრაფიულ სახელებშიც გვხვდება, კერძოდ თერჯოლის რაიონში საზან-ო, სენაკში – ზანა, აბაშის რაიონში ზან-ათ-ი (ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დაეთარი, ტ. III, გვ. 493).

ლეონტი მროველის თხზულებებში ზანავი იხსენიება ორჯერ. პირველად, როდესაც იერუსალიმიდან „ოტებულნი ურიანი მოვიდეს ქართლს, და მოითხოვეს მცხეთელთა მამასახლისისაგან ქუეყანა ხარკითა. მისცა და დასხნა არაგუსა ზედა, წყაროსა, რომელსა ჰქვიან *ზანავი*“. (ქ. ც. ტ. I, გვ. 16).

მეორედ ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობასთან დაკავშირებით: „შემდგომად ამისსა განძლიერდა ალექსანდრე და დაიპყრა ყოველი ქუეყანა, და აღმოვიდა ქუეყანასა ქართლისასა. და პოვნა ციხე-ქალაქნი ესე ძლიერნი შუა ქართლ: წუნდა, ხერთვისი მტკურისა, ოძრვე მოკიდებული კლდესა დადოსა, თუხარისი მდინარესა ზედა სპერისასა, რომელსა ჰქვიან ჭოროხი, ურბნისი, კასპი და უფლისციხე, ქალაქი დიდი მცხეთა და უბანნი მისნი, სარკინე, ციხე დიდი და *ზანავი*, უბანი ურიათა და რუსთავი...“ (ქ. ც. I, გვ. 17-18).

მოყვანილი ციტატებიდან ნათლად ჩანს, რომ ერთი **ზანავი** არის არაგვის ხეობაში წყაროს სახელი, სადაც მცხეთელ მამასახლისს ჩაუსახლება ურიანი, ხოლო მეორე უბანია მცხეთისა. ამათ გარდა **ზანავი** კიდევ ორი იყო და არის საქართველოში ბორჯომისა და ადიგენის რაიონებში. შედარებით მეტ ყურადღებას დაუეთმობ ადიგენის რაიონის **ზანავს**, რომელიც ჰგონია ლეონტი მროველის თხზულებაში მოხსენიებული **ზანავი** ა. იუსუფოვს და მიანიშნებს, რომ სწორედ **ზანაველები**, მუსლიმი ქართველები, რომლებიც **ზანავში** ცხოვრობდნენ მაინცდამაინც ბუნთურქთა შთამომავლები არიან.

ადიგენის რაიონის **ზანავი**, რომელიც სამცხეში მდებარეობს მოხსენიებულია IX საუკუნეში ბასილ ზარზმელის თხზულებაში „ცხოვრება და მოქალაქეობა ღმერთ-შემოსილისა ნეტარისა მამისაჲ ჩუენისაჲ სერაპიონისაჲ“.

მაშინდელ **ზანავში** იყო რეზიდენცია სამცხის მთავრისა. იქ ბუნთურქები ნამდვილად არ ცხოვრობდნენ, რის დამადასტურებელიც არის ბასილ ზარზმელის თხზულება, რომელშიც გიორგი ჩორჩანელზე ვკითხულობთ შემდეგს: „ესევეითარი ესე კაცი იყოფოდა და მრავალთა ტაძართა და კარავთა იქცეოდა, რომელსა სახელი ეწოდა გიორგი, მეორედ – ჩორჩანელი, რომლისა ტაძარნი მუნ იყვნეს სანახებსა **ჩორჩანისა** და **ზანავისა**“ (ნ. ვაჩნაძე, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება, როგორც საისტორიო წყარო, 1975, გვ. 157).

გიორგი ცნობილი პიროვნებაა საქართველოს ისტორიაში და ის ისევეა **ჩორჩანელი**, როგორც **ზანაველი**, რადგან მისი სასახლეები სწორედ ჩორჩანსა და **ზანავში** იყო. იმავე **ზანავში** გიორგის სურვილით აშენდა მონასტერიც და დიდი მთავარიც იქ დაიკრძალა გარდაცვალების შემდეგ.

სერაპიონ ზარზმელი, ზარზმის მონასტრის მშენებელი და წინამძღვარი გვიან შეიტყობს გიორგის გარდაცვალების ამბავს, მწარედ დაიტირებს მას, რადგან გიორგი დიდ დახმარებას უწევდა ეკლესია-მონასტერთა მშენებელ ბერებს. სერაპიონმა „დიდად იგლოვა, ცრემლოდა, ვითარცა მკვნელი

ლაზარეს ზედა და უმეტეს, რომელ არა თანადახუდა სიკუდილსა მისსა, ვინაჲცა ჰრქუა იკონომოსსა და სუცესთა და ძმათა ყოველთა, რადთა ხვალის დღე მივიდენ საფლავსა მისსა, ადგილსა მას **ზანავისასა**, სადა იგი მონასტერი შუენიერი მუნ არს, რომლისა – იგი იყვნეს პირველი აღმაშენებელი ამასჲო და ქურდია“ (ნ. ვაჩნაძე, გვ. 176).

მეცხრე საუკუნეში არც ბუნთურქები და არც მათი შთამომავლები არ ცხოვრობდნენ მესხეთში, კერძოდ, **ზანავში, ჩორჩანში, უნწაში** და ა.შ., როგორც ამას ქართული წყარო ადასტურებს. ახლა გვიანდელი პერიოდიც ვნახოთ. მე-16 საუკუნის ბოლოს თავად ოსმალთა მიერ შედგენილი დოკუმენტის მიხედვით ზანავი რამდენიმე: **ზემო ზანავი**, შუა ანუ **წინ ზანავი** და **ქვემო ზანავი** ოსმალთა მოხელის მიერ აღწერილი ზემო და შუა ზანავში მე-16 საუკუნის ბოლოს ქართველები ცხოვრობენ და ზემო ზანავს გარდა სასოფლო გადასახადისა შეწერილი აქეთ საეკლესიო გადასახადიც. როგორც ჩანს, ისინი ქრისტიანები არიან და მე-9 საუკუნეში ამასჲოსა და ქურდიას მიერ გიორგი ჩორჩანელის ბრძანებით აშენებული ტაძრისთვის ისდიან ხარკს.

ოსმალთა მოხელის წყალობით შემოგვრჩა მაშინდელი ოჯახის უფროსების სახელები, მამის სახელები, ზოგჯერ გვარებიც: **გრიგოლ ჯალიასძე, ბეჟან** ძმა მისი, **მახარობელ გრიგოლისძე, მახარობელ ხიზანისძე, გულბათ** ძმა მისი, **გოგორა** ძე მისი, **გოგინა მიქელისძე, თაბუკა ივანესძე, ენუქა, ბატატა** ძე მისი, **მელიქ იონასძე, ივანე** ძე მისი, **გოგინას** შვილიშვილი, **ვარძელა გიორგისძე, დემეტრე კაკალასძე, ასვატურ ხაჩატურისძე, იოსებ იასასძე, ბასილა** ძმა მისი, **ტუტუნა მიქელასძე** (ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, ტ. II, 1941, გვ. 52-63).

როგორც ვხედავთ, ზანავის მცხოვრებნი მე-16 საუკუნის ბოლოს არ არიან არც ბუნთურქნი და არც მათი შთამომავალნი, როგორც ეს უნდა რომ დახატოს პატივეცემულმა ა. ოუნუსოვმა.

სხვათაშორის დღევანდელ ზანავში მუსლიმი ქართველები ცხოვრობენ და უფროხილდებიან საკუთარ ისტორიასა და ტრადიციას, რომელიც ქრისტიანული და მუსლიმური რელიგიებიდან არის აღმოცენებული.

”Там же в Месхетии имя одного из гуно-булгарских племен уди отразились в названии с. Уде (Адигенский район). О широкой миграции в далекой древности этого племени говорит наличие большего числа топонимов и этнонимов на большом пространстве о Кавказа и центральных районов России до Дальнего Востока: реки Уд, Уда, Удон; населенные пункты: Уде, Удинск и др.» (А. Юнусов, გვ. 164).

მხოლოდ გარეგნული მსგავსება სახელისა ისე, რომ არ იქნეს გათვალისწინებული ქართველურ ენათა მონაცემები, ვერ გადაწყვეტს ზემოთ ჩამოთვლილ ტოპონიმთა და სოფ. უღის სახელის იდენტურობას. ქართულ ტოპონიმიაში ნებისმიერი ეთნონიმის საფუძველზე მიღებული ტოპონიმი აუცილებლად გაფორმებული უნდა იყოს ან მრავლობითი რიცხვის ნიშნით, ან რომელიმე მაწარმოებლით.

ორი სოფლის სახელს დუშეთის რაიონში ეთნიკური საფუძველი აქვს. *ძველი ოსები* და *ახალი ოსები* სოფლებს ჰქვია. მრავლობითის –ებ მაწარმოებლის გარდა ძველი და ახალი მსაზღვრელიც აქვთ მათ თანდართული.

ბერძენა შეიძლება ბერძნობის გამო შერქმეოდა ადამიანს, ხოლო სოფელს როდესაც დაერქვა ეს სახელი ორმაგი მაწარმოებლით გაფორმდა, ასე მივიღეთ სოფლის სახელი ქარელის რაიონში – *ბერძენ-ა-ულ-ი*.

ადრე სომეხს უცხოვრია, ამიტომ გარდაბნის რაიონში სოფელს დაერქვა სახელად *ნა-სომხ-არ-ი*. აფხაზეთში, გუღორფის რაიონში რუსული სუფიქსით გაფორმდა სოფლის სახელი, სადაც ესტონელები ცხოვრობდნენ – *ესტონ-კა*.

ლაგოდეხის რაიონში ჩასახლდნენ რაჭველები, ამიტომ მათ სოფელს *რაჭის უბანი* დაერქვა. სამტრედიამი ეთნიკურმა ტერმინმა – *ჯავახი* დაუდო სათავე სოფლის სახელს *სა-ჯავახ-ო*, ხოლო გვარად ქცეულმა ეთნიკურმა ტერმინმა – *მესხია* მოგვცა სოფლის სახელი *სა-მესხი-ო* და ა.შ.

ამგვარად, თუ უღე თურქული მოდგმის სატომო სახელი იყო, მაშინ ის აუცილებლად მაწარმოებლით უნდა გაფორმებულიყო.

ამ სოფლის სახელი ძლიერი შემართვით წარმოითქმის იგი ერთ-ერთი უძველესი ქართული ძირია. შემორჩენილია მისი სრული ქართული ვარიანტი ყუდ-სიტვაში საყუდ-არი, საყდ-არი, საბას განმარტებით: „საყდარი – ტახტი, საყუდელი – სამყოფი“. „ყუდ ფუძე მგერულშიცა გვაქვს - ყუდე – და სახლს ნიშნავს. სემასიოლოგიურად მიყება საყუდ-ელ-ს. ამ ფუძემ გამოდევნა მგერული მეტყველებიდან ო-ხორი“ (არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულებისათვის ქართველურ ენებში, 1942, გვ. 85).

მესხეთში ზანური ტოპონიმის დიდი ფენაა, ამიტომ ყ-ს რომ მოეცა ჯერ ც, რომელიც შემდეგ ხმოვნის წინ დაიკარგა, ძნელი ასახსნელი არ არის.

სახლის, თავშესაფარის მნიშვნელობით შერქმეული სახელები სხვაც ბევრია საქართველოში. მაგ.: *სენაკი* – ცნობილი ტოპონიმი დასავლეთ საქართველოში. *კარაგი* მოხსენებული აქვს ს. ჯიქიას „სოფლის სახელად მესხეთის ტერიტორიაზე“. *ვანი* („სადგომი“, „სახლი“, „დაბა“, „საცხოვრებელი“, „მონასტერი“, „საყოფელი“ - ილია აბულაძე) მრავალია საქართველოში და სხვა.

ა. ოუნუსოვისებრ ეტიმოლოგებს რომ მივყევთ, *უდეს* სხვა ახსნაც შეიძლება მოეძებნოს. იგი ზმნა არის ნამყო წყვეტილის მეორე პირში, მაგრამ, რადგან ზმნური ფორმები ან არ გვხვდება ქართულ ტოპონიმიაში ან ძალზედ იშვიათად, თანაც ჭეშმარიტებისაგან, რადგან ასეთი ახსნა შორს არის, ამაზე სერიოზული ფიქრიც კი არ შეიძლება.

სოფელი *უდე* ბევრი რამით არის გამორჩეული, პირველ რიგში დიდი ქართული სულით. ამ სოფელში ოდითგანვე ცხოვრობდნენ ერთმანეთის გვერდიგვერდ მართლმადიდებლები, კათოლიკეები და მუსლიმები. 1909-1914 წლებში სოფელში აშენდა ქრისტიანული ტაძარი, ერთ-ერთი ყველაზე შთამბეჭდავი ნაგებობა მე-20 საუკუნის მესხეთში. *ამ ტაძარს ერთად აშენებდნენ ქრისტიანები და მუსლიმები.* გუმბათის ყელზე არის წარწერებით დაფიქსირებული მათი ერთობლივი მშენებლობის ამბავი. ასეთი ქართველები ცხოვრობდნენ სარწმუნოების მიუხედავად ამ სოფელში მარადუამს

ა. იუნუსოვისათვის არ არსებობს სიტყვის რეალური, ნამდვილი ეტიმოლოგია. ვფიქრობ ეს მას მოსდის უცოდინრობით, თორემ, როგორ შეიძლება სულ სხვა წარმომავლობისა და ეტიმოლოგიის ლექსიკური ერთეულები აურიო ერთმანეთში. ამკარად გამოყოფილი ძირისა და აფიქსების საზღვრის გაურჩევლობით, მხოლოდ აკვიტებული თურქული მოდგმის ტომთა სახელები დაინახო ყველაფერში, მათ შორის თვით თურქულ-ქართული კომპოზიციის ფარგლებშიც.

«Очень много топонимов Грузии, в том числе Месхетии связано с различными племенами Тюркского каганата. Судя по грузинской топонимике, в VI в. здесь в основном осели племена толос (иногда в источниках – тулус или телес/теле) и туба (тубо/тоба). Известные в источниках с III в. до н.э., они проживали в начале в Центральной Азии, но постепенно в раннем средневековье часть из них оказалась на Кавказе.

В Месхетии имя племени толос отразилось в названии с. Толош (Аспиндский район). Но существует большое количество топонимов (В Месхетии), связанных с племенем тоба/туба: села *Тоба*, *Схитубо* и *Гурутубани* в Ахалцихском районе и села *Каратубан*, *Кортубан*, *Зедубан*, *Абастуман* в Адигенском районе. Зафиксирован этноним «туба» и в других районах Грузии. С Тобахи (севернее Ахалцихского района), *хетубани* (უ. გ. Гори), г. Цхалტუბო” (А. Юнусов, გვ. 164-165).

გარდა იმისა, რომ ჩამოთვლილ სახელებში არც ერთში თურქული ტომების სახელი არ არის ამოსავალი, აღრეულია ერთმანეთში სხვადასხვა სახის კომპოზიციები. ძალიან მარტივი ეტიმოლოგიის ფონზე, საფიქრებელია, რომ ადგილი გვაქვს შეგნებულ გაყალბებასთან. სხვას რომ თავი დავანებოთ, პატივცემული მეცნიერი იმას მაინც უნდა დაეჭვებინა, რომ ტობონიმურ სახელებში განმეორებადი ელემენტები გვაქვს. ეს არის **უბანი**, რაც თურქულ mahale-ს ნიშნავს. უბან კომპონენტის წინ რომ **т** შეხვდა პატივცემულ მეცნიერს ეს მხოლოდ რუსული ტრანსკრიფციის ბრალია. სინამდვილეში აქ ყველგან არის თ (т) და

არა ც (f) ამ თ-ს აქვს თავისი მორფოლოგიური დატვირთვა და გამოხატავს ნათესაობით ბრუნვას მრავლობით რიცხვში.

ამ ტიპის კომპოზიციური სახელები, რომლებიც შერქმეული აქვს ორონიმებს, ბევრია ქართულ ტოპონიმიაში. მათი სიმრავლის მიუხედავად, მე მათ ჩამოვწერ თვალსაჩინოებისათვის, ოღონდ არ მივუთითებ რაიონს, პატივცემულ მეცნიერს შეუძლია გადაამოწმოს საქართველოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის ნებისმიერ გამოცემაში: *ჩალაუბანი* (*ჩალა-უბანი*) *ჩალა* შეიძლება ადამიანის საკუთარი სახელი იყოს), *უკანაუბანი* (*უკანა-უბანი*), *ზედუბანი* (*ზედ-უბანი*). ამ სახელით 6 სოფელია საქართველოში. გუდათუბანი (*გუდათ-უბანი*, გუდა საკუთარი სახელია), შემდეგში ზედმეტი განმარტებებისაგან რომ შევიკავოთ თავი, მხოლოდ სახელებს ჩამოვწერ: *გოლათუბანი*, *ბეჟათუბანი*, *ყარათუბანი*, *ბაქათუბანი*, *ქველეთუბანი*, *სარქველეთუბანი*, *ხელთუბანი*, *მთიულთუბანი*, *გულიკაანთუბანი*, *ყველაანთუბანი*, *ჭეჭელაანთუბანი*, *თათაანთუბანი*, *სუქანაანთუბანი*, *ქომესაანთუბანი*, *მამისანთუბანი*, *თუსაანთუბანი*, *გაიჩანთუბანი*, *ყიფიანთუბანი*, *გაგლუაანთუბანი*, *წყაროთუბანი*, *მოხოროთუბანი*, *მარტოთუბანი*, *ორეთუბანი*, *გორთუბანი*, *ჯიქთუბანი*, *ახალუბანი* (ხუთი ახალ-უბანია სოფლის სახელად საქართველოში), *წითელუბანი* და მრავალი სხვა. ეს მხოლოდ მაკროტოპონიმებში და თუ მიკროტოპონიმის მონაცემებს გავითვალისწინებთ, ასობით ასეთი სახელის ჩამოწერა მოგვიწევს.

- უბან კომპონენტის სახელების სიმრავლე ქართულ ტოპონიმიაში სხვადასხვა ფაქტორით არის განპირობებული. პირველ რიგში იგი დაკავშირებულია ქართული გვარ-სახელების სტრუქტურასთან, რომელიც განსხვავებულია აზერბაიჯანულ-თურქული გვარსახელებისაგან და ისეთ დიდ ეთნოპროცესებთან არის დაკავშირებული, როგორცაა დიდი ოჯახების გაყოფა და ახალი ოჯახების შექმნა, რაც დამახასიათებელი იყო მთელი საქართველოსათვის.

პატივცემულ მეცნიერს მაგალითები მოჰყავს მესხეთის ტოპონიმებიდან. მე მის ყურადღებას მივაქცევ ოსმალო მოხელეთა მიერ დაფიქსირებულ –უბან კომპონენტის ტოპონიმებზე მე-16 საუკუნის

მიწურულს: *აღათუბანი, არჩათუბანი, ვორგეთუბანი, ბურაკათუბანი, გელათუბანი, გოგეთუბანი, გოგოსუბანი, გომრილისუბანი, გორგეთუბანი, ხაჩათუბანი, გულუსუბანი, დავითასუბანი, ზიქეთუბანი, თველიორიათუბანი, ანანკათუბანი, კაღათუბანი, კახათუბანი, კურდღელკათუბანი, ლაღათუბანი, ლომსათუბანი, მღაჩათუბანი, მარჩგელათუბანი, მხასათუბანი, მხაღათუბანი, მელქათუბანი, მემშვილდეეთუბანი, მასხარაანთუბანი, მოღართუბანი, ნათენათუბანი, ნახუცართუბანი, ღორათუბანი, სომეხთუბანი, ღოღათუბანი, ყურათუბანი, ყარაღათუბანი, ყარათუბანი, შოღლათუბანი, ცირეკანთუბანი, წამღლათუბანი, წარბასთუბანი, ჯაჯანათუბანი, ჭყუათუბანი* და სხვა.

ჩამოთვლილთაგან ყველა სახელს გააჩნია ეტიმოლოგია. რა თქმა უნდა, რუსული ანბანით დაწერის შემთხვევაში სიტყვის შუაგულში გვექნება *тун* ნაწილი, მაგრამ ეს არაფერს ნიშნავს, რადგან გაუგებარი იქნება დანარჩენი მნიშვნელობა სიტყვისა. ვთქვათ წამღლათუბანში ა. იუსუნოვის მიხედვით შეიძლება გამოყვით *-тун-* თუ სიტყვას ასე დავშლით *Цамал-а-т-унан-и*. მაშინ თურქული მოდგმის *тун-*ებთან რა უნდა *Цамала-*ს ან რაშია საჭირო *-ანი* ელემენტი, ხოლო სიტყვის რეალური ეტიმოლოგიის მიხედვით სიტყვა იშლება ასე *Цамал-а-т-унан-и*. თითოეულ ელემენტს თავისი ახსნა ეძებნება მარტივად.

პატივცემულ მეცნიერს მოხმობილი აქვს –უბან კომპონენტის შემდეგი სახელები: *გურუთუბანი, ყარათუბანი, კორთუბანი, ზედუბანი, აბასთუბანი, ხელთუბანი*. აქედან ორ სახელში გამოყენებულია აღმოსავლური სახელები. ყარა- თურქული სახელი, რომელიც მეტსახელად არის შემოსული მესხურ დიალექტში, შავ კაცს შეერქმევა ხოლმე, ხოლო მისი შთამომავლებით დასახლებულ სოფლის ნაწილს ეწოდა ყარათუბანი.

ასე მივიღეთ *ყარათუბანი* და *აბასთუბანი*. ამ უკანასკნელმა გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებების საფიქველზე მოგვცა *აბასთუმანი*, ცნობილი კურირტის სახელი სამხრეთ საქართველოში.

ზედუბანი რაში დასჭირდა პატივცემულ მეცნიერს, გაუგებარია, რადგან თვით მისეულ ორიგინალურ ეტიმოლოგიაშიც კი არ ჯდება ეს სიტყვა და ვერ ვღებულობთ მისთვის სასურველ *-тун-* სატომო სახელს. ეს სიტყვაც გამჭვირვალე ეტიმოლოგიისაა და ზედა უბანს ნიშნავს. სოფლები, ვიდრე თანამედროვე სახეს

მიიღება და დაყოფილი იყო საგვარეულო უბნების გარდა რელიეფის მიხედვით განაწილებულ უბნებად, გეოგრაფიულად ზევით იყო ზედა, ქვევით – ქვედა, გვექონდა *შუაუბანი* და სხვა.

ასევე საკუთარი სახელიდან უნდა მომდინარეობდეს *გურეთუბანი* თუ რაიმე დამახინჯებასთან არა გვაქვს საქმე, რადგან ეს სახელი ახალციხის რაიონში ვერ დავადასტურებ. *კორთუბანი*, ვფიქრობ იგივე *ღორთუბანია* და სემანტიკაც გამჭვირვალე იქნება, თუმცა არც კორ-კომპონენტი უცხო ქართული ტოპონიმისათვის და ისიც საკუთარ სახელს უკავშირდება.

ხელთუბანი, სიტყვასიტყვით გიჟების უბანს ნიშნავს. ხელი ძველ ქართულში გიჟს ნიშნავდა.

-უბან კომპონენტებიან ტოპონიმებს თუ გამოვაკლებთ ბატონი ა. იუნუსოვის მიერ მოხმობილ სახელთაგან დაგვრჩება *ტობა*, *ტობახჩი* და *წყალტუბო*, რომლებშიც მართლაც გამოიყოფა ტობტუბ კომპონენტი. ამათგან ტობახჩი სად არის დაფიქსირებული, როგორც ავტორი ამბობს, „ახალციხის ჩრდილოეთით“, ვერ მივაკვლიე. *ტობისა* და *წყალტუბოს* ისტორია-ეტიმოლოგია ცნობილია და ისინი საერთო ქართველურ ღონეზე განიხილება. მათ რიგში ჩადგება *ტაბისყური*, *ტაბახმელა*, *ტბეთი*, *ტებათი* და სხვა და უკავშირდება ტბის ეტიმოლოგიას. არსებობს შესაბამისი ლიტერატურა⁹⁻¹³. *ტაბ* ფუძის შესატყვისია მეგრული *ტობ*, რომლითაც უკავშირდება *ტბ* და სამივეს ერთი წინარექართველური წარმომავლობა აქვს. ვიდრე VI საუკუნეში *тылус*, *телес/теле* და *тыба* (*тын\тоба*) თურქული ტომები მოვიდოდნენ საქართველოში, IV საუკუნეში წერილობით შეიძლება დათარიღდეს (ა. შანიძე) ტბის მოხსენიება. ამგვარად, უხერხულია, როდესაც მეცნიერი „სერიოზულ“ დასკვნებს აკეთებს და არ ითვალისწინებს შესაბამის ქართულ ლიტერატურასა და მასალას.

მე მაინც ვთვლი, რომ ჩამონათვალთა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი არის სოფ. ტობა და მის შესახებ ცოტა მეტხანს შევჩერდებით.

ტობა დღეს ნასოფლარია, ამიტომ უმჯობესი იქნება თუ მის მდებარეობს აღვწერთ ვახტანგ სულაძის მიხედვით.

გ. სუდაძემ ტობა აღწერა მე-20 საუკუნის 30-იან წლებში, მაშინ, როდესაც იქ სოფელი იყო, ამასთან ერთად, ეს აღწერა გამოქვეყნებული არ არის და ჩვენ მიერ მოყვანილი ტექსტის საშუალებით გაეცნობა მას დაინტერესებული მკითხველი: „სოფელი ტობა ახალციხიდან 10 კილომეტრის დაშორებით სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარეობს. სოფელი შემოზღუდულია ირგვლივ მაღალ კლდიანი მთებით და გორებით.

ტობას აღმოსავლეთით საზღვრავს სოფელ რუსთავის მიწა-წყალი, სახელდობრ თელათი ყანები.

სამხრეთით საზღვრავს მდინარე მტკვარი. დასავლეთით საზღვრავს სოფელ მინაძის მიწა-წყალი. სახელდობრ: ჩოქაქები, ლელურები, სერები. ჩრდილოეთით საზღვრავს სოფ. კვალთახევის და ორფოლის მიწა-წყალი, სახელდობრ: სადაო, სამარილოები, სამარილოების გვერდები. თვით სოფელი ტობა მდებარეობს პატარა ტაფობში. ტაფობის ფართობი ორ კვადრატულ კილომეტრს უდრის, დანარჩენი ადგილები მთაგორიანია და მწირმოსავლიანი ნიადაგისაგან შესდგება“¹⁴.

ნასოფლარს თუ უფრო ზემოდან დავხედავთ, უკეთესად გამოჩნდება მისი რელიეფი, ძველი ღრელის გადასახედიდან, კერძოდ, კლდისთავეებიდან, რომელსაც მახარაული ჰქვია, კარგად მოჩანს ნასოფლარი ტობა, რომელიც მოქცეულია მთებში და მტკვრის მხარეს აქვს გამოსასვლელი ყელი. ტობის ეს ადგილი ტაფობია, რომელიც ერთ დროს ადგილი მთლიანად წყალს ჰქონდა დაფარული, იყო ტბა, რომლის დაშრობის შემდეგ დაგვრჩა ტობა.

სახელი მესხეთის უძველეს ტოპონიმთა რიცხვს მიეკუთვნება და მისი ისტორია ჩვენს წელთაღრიცხვამდე პირველ ათასწლეულიდან უნდა დაიწყოს. მანამდე კი მოეუსმინოთ ხალხურ ეტიმოლოგიას: „სოფ. ტობიდან მომავალი ღრმა ხევით პატარა წყალი (ნაკადული) ერთვის მტკვარს, თურმე ერთხელ მებაღურებმა ნახეს, რომ ამ პატარა წყალს ნაფოტი მოაქვს. ეს წყალი იმ დროს არც ისე პატარა იქნება. მებაღურები დაინტერესდნენ, ალბათ აქ ვინმე ცხოვრობსო და ხევზე შეჰყვებიან წყალში ტობატობით, ავლენ ჩვენ სოფელში, ნახავენ, რომ სამი

კომლი ცხოვრობს. ამათგანი ერთი კომლი სახლს აკეთებს. ის ნაფოტი იყო, წყალმა რომ წაიღო. იმ მეზადურების შემდეგ დარქმევია *ტობა* და ახლაც ეძახიან *ტობას*²¹ წყალს, „*ტობას*“ და თევზის სიმრავლეს უკავშირდება მესხეთში გავრცელებული ხალხური ლექსი: „...თევზი მე მოხოვე *ტობას*“⁴⁵.

ბევრი ენათმეცნიერი შეეხო ტობის ეტიმოლოგიას, მიჩნეულია, რომ იგი ტობას უკავშირდება (ა. შანიძე, ა. ჩიქობავა, ს. ჯანაშია, თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი) და *ტობა* ხანიზმია (ი. სიხარულიძე, ნ. ნორაკიძე, გ. თოფურია) მესხეთის ტოპონიმიაში. არის სხვა მოსაზრებაც: „სამხრეთ საქართველოში ადგილის სახელებად გვხვდება *ტაბისყური*, *ტობა*, *ტებეთი*, *ტბეთი*. *ტაბისყური* ისტორიული *თრიალეთის* ტბაა, მაგრამ *თრიალეთი* არაიშვიათად იგულისხმებოდა ადმინისტრაციულად ჯავახეთში. იგი ტოპონიმიურად „მესხური“ რეგიონია. *ტობა* სამცხის ტოპონიმია... *ტებეთი* ისტორიული პროვინციის – *შავშეთის* ტერიტორიაზე მდებარეობდა... ხოლო *ტბეთი* მდებარეობდა *შავშეთსა* და *კოლას* შორის. ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი სახელი ისტორიული მესხეთის ფარგლებშია...

შეიძლება დავუშვათ, რომ ყველა ეს სახელი ერთ ეპოქაში უნდა იყოს შექმნილი“⁴⁶.

მიუხედავად ტოპონიმის სახელის სიძველის დადასტურებისა, ცნობები იქ მცხოვრებთა შესახებ, შედარებით გვიანდელია და მე-16 საუკუნეს განეკუთვნება. ოსმალეთის მიერ მესხეთის დაპყრობის შემდეგ მე-16 საუკუნის ბოლოს ტობაში ქართველები ცხოვრობდნენ; *საბია გრიგოლისძე*, *სორა ზან*, *მახარებელ საბიასძე*, *ლომგელი დავითასძე*, *კაკია გიორგისძე*, *იასონ*, *გოგინა*, *აბისონ გოჩასძე*, *მახარა იასონისძე*, *ზაალა*, *ზაალა სოხასძე*, *გრიგოლ გოგინასძე*, *არაქელა ანანისძე*⁴⁷. ესენი ოჯახის უფროსები არიან. თუ გავითვალისწინებთ, ტრადიციულად, მესხთა მრავალსულიან ოჯახებს, ბევრი ბავშვი, ქალი და რძალი იქნებოდა ზემოთჩამოთვლილთა გარდა. სოფელში იყო ერთთვლიანი ზეთის სახდელი, რომელიც საბიას ეკუთვნოდა. მოჰყავდათ ქერი, ჭვავი, ფეტვი, მუხუდო, ოსპი, საქონლის საკვებად ცალკე იღებდნენ თივას და ცალკე იონჯას. ჰქონდათ სოფლის მთა

და იალაღები, თესავდნენ ბოსტნეულს მოჰყავდათ საუკეთესო ხილი. ჰყავდათ ფუტკარი, ღორი, საქონელი მრავალი...

მრავალჯერ დანგრეულა და მოშენებულა სოფელი. „უწინდელ დროს ჩვენ სოფლის ადგილას ყოფილა ნასოფლარი. მტრების შემოსევით ხალხი გავერანებულა. ჩვენი სოფელი და მთლიანად მიდამოები განხდარა უღრანი ტყეთ“²⁵.

მას შემდეგ ამ ნასოფლარში პირველად დასახლებულა სამი კომლი. 1. *თამარაძე*, 2. *სუდაძე*, 3. *ვარსკნელიძე*. „ეს სოფელი მოშენებულა ამ სამი კომლისაგან, მხოლოდ შემდეგ ჩაჰმატებია რამდენიმე გვარი“.

როგორც ჩანს, *სუდაძე* მისულია ტობაში: „სოფელი *ღრელი* რომ აუოხრებიათ, იქიდან გამოქცეულ *სუდაძეს* თავი შეუფარებია *ტობას*... იქიდან მოშენებულა ჩვენი სოფლის ქართველობა“. ე.ი. ადგილობრივნი *თამარაძეები* და *ვარსკნელიძეები* ჩანან. ასევე მოგვიანებით ჩანს მოსული ტობაში *ასპანიძე*. სოფლის ტერიტორიაზე აღმოსავლეთით ნახევარ კილომეტრზე იყო ნაკელესიარი *წმ. მარიამის* სახელობისა, ხოლო ჩრდილოეთით – *წმ. გიორგის* სახელობისა.

სოფელში იდგა *წმ. ნინოს* სახელობის ეკლესია, რომელიც აშენდა 1882 წელს და ნიში გადმოიტანეს *ოხერის* ეკლესიიდან.

1944 წლამდე ტობაში ცხოვრობდა 45 კომლი გაღმა და გამოღმა უბნებში. 22 კომლი–მაჰმადიანი და 23 კომლი – ქრისტიანი.

კ. სუდაძის მიერ აღწერილია *ტობის* მიკროტოპონიმი. ჩამწერს დაყოფილი აქვს ტერიტორია მხარეებად და მითითებული აქვს, თუ რამდენ კილომეტრზეა დაცლებული ესა თუ ის სახელი სოფელს. არა აქვს ახსნილი სიტყვის მნიშვნელობა და არ არის მითითებული, თუ რა რის სახელია. მოვიყვანთ მის მიერ ჩაწერილ მასალას.

სოფლის აღმოსავლეთი მხარე: *ზვარიები, ლექთიები, უნავირები, ორთაყუზიები, სატრაწავები*.

სამხრეთი: *ზეუბნები, საჩხუკიები, გოხიათაღი, ბებნაძიკატრები, ვილტაგვერდი, ფაგები, ვენახები, საცურავი*.

დასავლეთი: *ფაშაფუარი, ლოდრანა, კურდღელა ვაკე, ქარხნები, კაპნები, ყიძიშლიდარა*.

ჩრდილოეთი: ღოღნაშო თარაგი, სიფირგაიათალი, კლდეკარი, სერები, ქლთაყანები, ჩოქაქები, შუასერები, ყაიაყაიები, შორაღები, სადაოები, სამარილიები, აგრიოლები, ჩიტოლელე, სანგლითაგი, თელათი თავები. ჩოქაქების წყაროები, შორაღების წყაროები.

მაჰმადიან მესხთა გადასახლების შემდეგ, სადაც მართლმადიდებელი ქართველობა აღარ ცხოვრობდა, ტოპონიმია ქრებოდა სპონტანურად. *ტობა* ამ შემთხვევაში საბუნძიერო გამონაკლისია, რადგან იქ ქართველები ცხოვრობდნენ, ისინი წყობაში გადავიდნენ და მათ იციან ადგილის სახელები. ამასთანავე ჩვენ გვქონდა საშუალება ჩაგვეწერა სახელები *ტობიდან* გადასახლებული მაჰმადიანი ქართველისაგან 70 წლის იასურ ვარსკენელიძისაგან. მისი თქმით *ტობაში* ცხოვრობდნენ მაჰმადიანთა შემდეგი გვარები: *ვარსკენელიძე, გაგნიძე, დაეხარიძე, თამბრაძე, ლაზიშვილი*. იყო ორი ეკლესია, რომლებიც მუსულმანთა უბანში იდგა. მუსულმანებსა და ქრისტიანებს ჰყოფდა *ტობის ხევი*. მარჯვენა ნაპირზე ცხოვრობდნენ მუსულმანები, მარცხენაზე ქრისტიანები. ბავშვები ერთად დადიოდნენ ჭონაზე, ანთებდნენ ჭიაკოკონას, ღებავდნენ სააღდგომოდ კვერცხს. მან გაიხსენა თამაში ჯოხით. ორი მოთამაშე დაიჭერდა ჯოხს თითო ხელგამოტოვებით ჩასჭიდებდნენ ხელს და ამბობდნენ:

„ჩემო ჯოხო შინდისაო, მე ვერ მოგცემ შინდისაო, უბედურო, ბედიანო, უბედურო, ბედიანო... თან გადაადგილებდნენ ხელს და ვისთანაც გათავდებოდა, ის წააგებდა. *ი. ვარსკენელიძისაგან* ჩაწერილ მიკროტოპონიმებში თითქმის არ გვხვდება თურქული სახელები, ზოგი მათგანი, რომელიც ჩაუწერია *ვ. სუდაძესაც*, განსხვავებული ფორმით არის წარმოდგენილი, ამიტომაც საჭიროდ მივიჩნიეთ მისი გამოქვეყნება: *კაპანი* – აღმართი, სამანქანე გზა, რომელიც აღის სახელმწიფო გზიდან, მიდიოდა ვიწრო ბილიკის სახით. იქვეა *დავითის ლოდი*. ღვარცოფი მოვარდნილა და ვინმე დავითო ზედ ასულა, თავი გადაურჩინა.

ტობის ხევი იწყება *ტობიდან*, ადგილიდან, რომელსაც ჰქვია *სანგლია თავი* (პატარა გორაკი) და ერთვის სახელმწიფო გზის ქვეშ მტკვარს მარჯვენა ნაპირიდან. *გუდანკა/გუდანკე-ტობის ხევის* შესართავი მარჯვენა მხრიდან, გზიდანვე, *ტობის ხევის* მარჯვენა

ნაპირზე, ვიდრე ავალთ ტობაში, არის კარგი წყარო *კურდღელა* სოფელში შესასვლელშივე იყო წყარო, რომელსაც ერქვა *აქურა ჭანჭანა* – სოფლის თავში კეტავდნენ ჭაობიან ადგილს, ღამე აგროვებდნენ წყალს, რომ ღლე რიგრიგობით მოერწყოთ პატარა ბაღები. *ნაფუზარი* – სოფლის აღმოსავლეთით, თავზე, სათესები. *შუაკარები/შუაკარი* – სოფლის ჩრდილო-აღმოსავლეთით კლდიანები. გადის ბილიკი შუაში, მიდის *კვუალთისხვედი/კვუალთახევისა* და *ორფოლისაკენ*. *სამარლექ/სამარილე* – ჩრდილო-აღმოსავლეთით ბრტყელი ქვები, სადაც მარილს აძლევდნენ საქონელს. *ჩიტღელა* – რუსთავის საზღვარზე, სამხრეთ-აღმოსავლეთით, სათავეს იღებს *სამარლედან* და მიდის *რუსთავის მიწებამდე უნავირა* – სოფლის სამხრეთით *მუსხის* საზღვრამდე.

ასევე ჩავიწერეთ მიკროტოპონიმია ნოდარ დავითის ძე ასპანიძისაგან. 61 წლის, ყოფილი მეტყვეე ინჟინერი. ნ. ასპანიძის მასალაც გარკვეულ დამატებით ინფორმაციას და განსხვავებულ ვარიანტებს გვაწვდის, ამიტომ ჩავთვალეთ საჭიროდ მისი აქ წარმოდგენა: *კურდღელა* – წყარო, მინაძიდან 4 კმ-ზე. გზის მარჯვენა მხარეს, კლდეში გამოკვეთილი, გზის პირზევე. შუაში გახვრეტილი ქვაა დაცობილი ხით (ლულუტა). ივსებოდა და აქედან ეზიდებოდნენ წყალს სოფელში.

კურდღელას მოპირდაპირე მხარეს ფიქლნარი ქვიანი, გრაკლიანი ადგილია, *საკაკაბე* ჰქვია. *საკაკაბეში* მარილსა და ქატოს ჰყრიდნენ, რომ კაკაბი მოშენებულიყო კოლექტივის დროს. *აქურა* – სოფლის შესასვლელშივე ავაზნები დგას, ჩადის ღელის წყალი წვიმის დროს. *ტობის წყალი/ტობის ღელე* – „რუსეთის შემოსვლის შემდეგ, წყალი რომ მოდიოდა, *ტობით*, ტობით მოდიოდაო“. *ღიდი უნავირიდან* იღებს სათავეს (სერია რუსთავსა და ორფოლას შორის), ნაწრეტ-ნაწრეტი წყალი მოდის შრება ხოლმე, ჩამოივლის პატარა *უნავირას*, *აქურას*, *კურდღელას* და უერთდება მტკვრს მარჯვენა ნაპირიდან. *ზეუბნები/უბანი* – ტობის თავზე ბაღები იყო და იქვე იყო პატარა ტბაც. იყო საბოსტნეც, ირწყვოდა *ღიდი გუბიდან* ნაწრეტი წყლით.

კატრები – ტყე, ფიჭვნარი 12 ჰექტარამდე. მზადდებოდა კუწუწი, გირჩებს სოფლელები საზამთროდ კრეფდნენ. რუსთავის

გადასახედა. აქედან ჩანს *ძველი მუსხი*. *ძველი მუსხის* ეკლესიის ქონგური და კატრები ერთ ხაზზეა. 1998 წელს დაწვეს კატრები.

გრაკლიანი – *რუსთავი მუსხის* მხარეს ქვიანი ბუჩქნარი ფერდობია. გრაკლს მოსახლეობა ზამთრობით თონისთავს იყენებდა.

ჭანჭახები – სოფლის სამხრეთ-დასავლეთ წვრილი წყაროები გამოდიოდა, იყო ვენახები, ხვიარა ვენახი (ხვიარა ყურძენი) მხოლოდ მაღლარი.

გოვონას წყარო – სოფლის ჩრდილო-დასავლეთით *ორფოლის* მხარეს, უერთდება *ტობის ღელეს* მარჯვენა ნაპირიდან. *სატრაწო* – მრგვალისებრია გაცრეცილი ნაშალი მიწით, რო ატალახდება ძალიან თხელი მასა მოდის, ფეხზე რო მოგეკრება, აღარ შორდება. *საჩხუკები* – სოფლის ჩრდილო-აღმოსავლეთით *ორფოლის* გადასახედი სერი, პანტიანი. პანტა ჩხიკვს უყვარს. *ფიქლნარი* – სერი სოფლის თავზე, *ტობის ღელის* მარცხენა მხარეს. აქ მზადდებოდა ფიქალი სამშენებლოდ. *საკურდღლე სერი* უერთდება აქაურას. *სარეკელა* – სერი ნაეკლესიარით სოფლის თავზე *რუსთავის* მხარეს.

ტობის ზოგიერთი ტოპონიმი დააფიქსირა *ს. ხოსიტაშვილმა*: „*ძველი მუსხი* მდ. მტკვრის მარცხენა ნაპირზე მდებარეობა და მტკვრის მარჯვენა ნაპირის მიდამოებშიც მასვე ეკუთვნოდა... აქ გვხვდება შემდეგი გეოგრაფიული სახელწოდებები: *ტობური ვენახები, ორძმაკლდეები, ქვაბის კარები* (გამოქვაბულები), *ქვაბის თავები* (აქ ქვემოდან თაღებია, ხოლო ზემოდან კარები. *ღეღების ხევი, საცურავი* (ძველად ხე-ტყეს აცურებდნენ) *ზედა და ქვედა ერხონა* (საძოვრებია), *ღეკის ხევი*“²⁸.

მუსხს ტობის მიდამოები მიეკუთვნება მას შემდეგ, რაც მოსახლეობისაგან დაიცალა (1944 წლის შემდეგ), რასაც ადასტურებს თუნდაც *ტობური ვენახები*, რომელიც *ტობის ვენახებს* ნიშნავს, ვიდრე ტობელებისა იყო ეს ადგილი, მანამდე უბრალოდ *ვენახები* ერქვა.

ზემოთმოყვანილმა ტოპონიმიურმა მასალამ გვიჩვენა, რომ *ტობის* მიკროტოპონიმია ძირითადად ისეთივეა, როგორც დანაჩენი საქართველოს მიკროტოპონიმია. ამასთან ერთად, გარდა ზემოთ-

ჩამოთვლილი გვარებისა, სხვა გვარსაც, კერძოდ, ბებნაძეს, უნდა ეცხოვრა *ტობაში*, რასაც გვაფიქრებინებს *ვ. სულაძის* მიერ ჩაწერილი *ბებნაძეკატრები*, რომელსაც შემდეგში ჩამოსცილდა გვარის აღმნიშვნელი ნაწილი და *ნ. ასპანიძესთან* გვხვდება უკვე მხოლოდ *კატრები*. დღეს *ტობაში* ვაზი აღარ გვხვდება, მაგრამ ადგილის სახელი *ვენახები* მიუთითებს, რომ აქ ვაზი ყოფილა, რასაც ადასტურებს *ნ. ასპანიძის* ხვიარა ყურძენი და აგრეთვე: „უწინ ჩვენ სოფლის ყურძენი მთელ მხარეში განთქმული ყოფილა. პაულე პაპას ცოლი იტყოდა: *ვენახებს* რო ვეძახით, ის მზიგული მთლად ვენახებით იყო დაფარული, ისეთი ვენახი, რომ ტოტიდან ტოტზე დავდიოდით და ხშირად ვიკარგებოდითო.

შემდეგ, როცა ეს სახელმწიფო გზა გაიყვანეს ნიკოლოზის დროიდან, ვენახები გაჩეხეს, მხოლოდ ახლა დარჩენილა ერთი ძირი სოფლის ბაღებში. *სულაძე მათეს* აქვს ვენახი, ინახავს კარგად და კარგადაც მწიფდება. წელს ოც ფუტამდის ესხმოდა“²⁹. *ტობის ვენახების* შესახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის ს. ხოსიტაშვილი: ‘ნასოფლარი *ტობა* მდ. მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს. იგი ძველად განთქმული იყო ვენახებით. ჩვენამდე აქ შემორჩენილია მარანი, ვენახის ტერასები და რამდენიმე ძირი ძველთაძველი ვაზი“.

ვ. სულაძესთან სჭარბობს თურქული სახელები, რომლებიც ყველა გამჭვირვალე და რომელთაგან საინტერესო ჩანს *ყაყაიები* (კლდეკლდეები). ამასთან აღსანიშნავია, რომ თურქული ლექსიკა შემოსულია დიალექტში და გაფორმებულია - ებ სუფიქსით. ერთი და იგივე ობიექტს უნდა აღნიშნავდეს *კლდეკარი* (*ვ. სულაძე*), *შუაკარი* (*ი. ვარსკენელიძე*), და *ორძმაკლდეები* (*ს. ხოსიტაშვილი*) სხვადასხვა ფონეტიკურ ვარიანტს გვაძლევენ *ი. ვარსკენელიძე* (*აქავრა*) და *ნ. ასპანიძე* (*აქაურა*), რომელთაგან პირველი უცხო ჩანს მესხეთის ტოპონიმისათვის, მაგრამ ჩვეულებრივი მოვლენაა მთიან აჭარაში.

საინტერესო ფონეტიკურ ფორმებად მიგვანჩნია *ზვარიები*, *ლექთიები*, *უნავირიები*. *ზვარიებში* ამოსავალი უნდა იყოს *ზვარე* (მზის გული) წინააღმდეგ შემთხვევაში გვექნებოდა *ზერებში* | *ზვრიები*. ლექთიების შემთხვევაში ამოსავალი უნდა იყოს ლექთა,

რომელიც იგივეა, რაც *გრაკლიანი* (ნ. ასპანიძე) და მისგან უნდა იყოს ნაწარმოები *ლეკის ხევი*. ასევე -ა დაბოლოება უნდა ჰქონდეს ამოსავლად უნაგირიებს, რომელიც შეიძლება ყოფილიყო როგორც *დიდი და პატარა უნაგირა ან უნაგირას* გარშემო სათესების სიმრავლის აღმნიშვნელი.

ამგვარად, ნასოფლარი ტობა საინტერესოა, როგორც სახელით, ისე მიკროტოპონიმით, როგორც *ტობაში* იკითხებოდა ტბის უძველესი ფორმა, ასევე მიკროტოპონიმია გვაძლევს ძვირფას ცნობებს სოფლის ისტორიული თუ სამეურნეო ყოფის შესახებ.

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია მივიღოთ ა. იუნუსოვის დასკვნები.

ჰონნი, აჭყური

ქართულ საისტორიო მწერლობასა და ლიტერატურაში ცნობილია *ჰონნი*, *ჰუნები*, თათრული წარმოშობის ტომები, რომლებიც ცენტრალურ აზიაში ბინადრობდნენ. II ს-ში ისინი აღმოსავლეთ ევროპაში გაჩნდნენ, სადაც მათ თითქმის ორი საუკუნე დაჰყვეს. IV საუკუნის 70-იან წლებში დასავლეთისკენ აიღეს გეზი. ბრძოლა გაუმართეს ოსტგუთებსა და ვესტგუთებს. დაიპყრეს ევროპის მრავალი ტომი და გაანადგურეს მათი ქალაქები. ჰუნების ცნობილი მეთაური V საუკუნეში გახლდათ ატილა, რომლის წინამძღოლობით შეიჭრნენ ისინი გალიაში. აქ მათ დიდი წინააღმდეგობა შეხვდათ რომაელების, ვესტგუთებისა და ფრანკების გაერთიანებული ლაშქრის სახით და დამარცხებაც იწვნის 451 წელს კატალაუნის ბრძოლებში. ატილას გარდაცვალების შემდეგ ჰუნების ტომობრივი გაერთიანება დაიშალა (ივ. ჯავახიშვილი, ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 2002, გვ. 788).

დავიწყებ იქიდან, რომ სულ ერთი არ არის სხვადასხვა ენათა ოჯახების ფონეტიკური შესაძლებლობანი. ქართული ჰ, რომელიც ფონემაა და მას სიტყვათგან მასხვავებელი ფუნქცია აქვს, ისევე უპირისპირდება ხ-ს, როგორც ნებისმიერ დანარჩენ ბგერას.

მე-5 საუკუნის ქართველი მწერლის იაკობ ხუცესის ერთი პერსონაჟი ამბობს: „უწყია, ხუცეს, მე ბრძოლად წარველ *ჰონთა* ზედა“. ეს პერსონაჟი ქართლის პიტიახში ვარსკენია, რომელიც *ჰონების* წინააღმდეგ საბრძოლველად მიდის. პიტიახში რომ ეთქვა ხუცესისათვის, მე ბრძოლად წავალ *ხონთა* ზედაო, ხუცესი ნამდვილად ვერ მიხედებოდა, სად მიდიოდა ვარსკენი, რადგან ხონი სხვა სიტყვაა და ჰონი სხვა.

შეიძლება პატივცემული ა. იუნუსოვი შემოგვედაოს, მოხდა ფონეტიკური ცვლილება და ჰ-მ მოგვცა ხ ბგერა. ამას მტკიცება უნდა. ჰ რომ სიტყვის შუაში იყოს და შესაბამის ბგერათა გარემო ჰქონდეს, სხვა არის. სიტყვის თავში ჰ – შეიძლება დაიკარგოს, თუ მას ფონეტიკური ან მორფოლოგიური ფუნქცია არ ექნება. ჩვენ გვაქვს ქართული ეთნოტერმინი *ჰერეთი, ჰერები, ჰერნი*, იუნუსოვის მიხედვით უნდა გვქონდეს ხერეთი, ხერები და ა.შ. ამგვარად, *ხონა, ხონი, ხუნანი* ვერ დაუკავშირდება *ჰუნებს*. აქვე დავძენთ, რომ მეცნიერის მიერ ადიგენის რაიონში მითითებული სოფელი *ხონა* არ არსებობს. არის მხოლოდ ნასოფლარი, რომელსაც აქვს თავისი ფონეტიკური ვარიანტი *ხვანა*, რომელიც უფრო ძველი და სწორი უნდა იყოს. ქართულში ვა კომპლექსისაგან ო-ს მიღება ცნობილი ფაქტია: თქვა→თქო (დიალექტ.), ცხვარი→ცხორი და ა.შ. ასევე ქართული ვა კომპლექსი შეიძლება თურქულ ენობრივ გარემოში გადადის ო-დ. ამის კარგი მაგალითია იმავე სამცხეში ცნობილი ქართული სახელი *ქვაბლიანი*, რომელმაც თურქულად მოგვცა *ქობლიანი* (ს. ჯიქია, „დავთარი“, III, გვ. 95).

ვა კომპლექსიანი ვარიანტი დადასტურებული აქვს ვახუშტი ბატონიშვილს. ბოცოს წყლის შესახებ საუბრისას ვახუშტი ბატონიშვილი ამბობს: „ეს გამოსდის გურიისა და აჭარის მთასა, მოდის დასავლეთიდან აღმოსავლეთად. და ამ ბოცოს წყალს *ხვანას* ზეთ ერთვის სხუა ხევი“ (ვახუშტი, გვ. 664). აგრეთვე: „ბოცის წყალსა და *ქვაბლოვანის* წყალს შორის, *ხვანასა* და უდეს შორის არს მთა, წარსრული გურიის მთიდან აღმოსავლეთით“ (ვახუშტი, 665).

როგორც ვხედავთ, ჰონ- ფუქსთან ხონა-ს დაკავშირება სერიოზულ ფონეტიკურ წინააღმდეგობას აწყდება. დასამტკიცებელია, როგორ და რატომ მოგვცა თავკიდურმა პ ბერამ ხ. -ო-სა და ვა კომპლექსის ურთიერთობა ასახსნელია. ასევე გასარკვევია, ხონ-ა-ში თუ ჰონი იყო თავიდან, რა ფუნქცია აქვს ა ბერას, რომელიც ეთნოტერმინებს არ აფორმებს საერთოდ.

სერიოზულად დგება ნ ბერის საკითხიც, რადგან ამ ტოპონიმს იმავე არეალში აქვს სეხნია სახელი, რომელიც მხოლოდ მ ბგერით განსხვავდება. ეს არის *ხომბ*. პატივცემულ მეცნიერს ეს ყველაფერი არ აინტერესებს, მისთვის მთავარია, თუნდაც ერთი ბგერა ემსგავსებოდეს, რომელიმე მისთვის *მისაღებ* და *სახურველ* სიტყვას და ეტიმოლოგიაც გამომცხვარია.

ხონაში მე-16 საუკუნის ბოლოს ცხოვრობდნენ ქართველები: *ონანა ივანესძე, მახარებელ სარგიზისძე, აღდგომელას* შვილიშვილი, *გოგიჩა დავითის ძე, რომანა გულიასძე, გოჩა* ძე მისი, *ზაქარას* შვილიშვილი, *იასა ძმა* მისი, *ყურა იაზასძე, ბადურა* ძე მისი, *გოგიჩა ადიკასძე, გოგიჩას* შვილიშვილი, *ივანეს* შვილიშვილი, *ივანე აბესალომისძე, დათუნა გიორგისძე, გულა გიორგისძე, რომანა, აბესალომ ზაქარასძე. უზანა, სახელად მამისა, მახარობელ* ძმა მისი, *გოჩა მამიასძე, ტატუნა ბესელისძე, სახელად იოსებ, გულისაღებ* ძე მისი (ს. ჯიქია, დავთარი, II, 1941, გვ. 80).

ერთი ნაკვეთი მამული შეუძენია უკვე ჰუსეინ ზაყიმს, შეიძლება ის ერთ-ერთი პირველთაგანი სარწმუნოებაშეცვლილი ქრისტიანი. იქვე ჩამოთვლილია გადასახადები, რომელიც მძიმედ აწვეს *ხონაში* მცხოვრებთ. ეს არის გადასახადები ხორბალზე, ქერზე, ჭვავზე, ფეტვზე, მუხუდოზე, ცერცვზე, სელის თესლზე, თივაზე, ცხვარზე, ღორზე, ფუტკარზე ბოსტანზე, იალალზე, წისქვილზე და ქორწილზეც კი. წელში გამწყვეტი გადასახადებისაგან გათავისუფლების ფასად ზოგი ქრისტიანი გამუსლიმანდა.

ეს ყველაფერი არ აინტერესებს პატივცემულ ა.იუნუსოვს. მისთვის მთავარია მუსლიმ ქართველებს როგორმე მოუძებნოს არ არსებული თურქული წარმომავლობა.

ა. იუნუსოვის სტატიისთვის ნიშანდობრივია მხოლოდ რუსულენოვან წყაროზე ან ლიტერატურაზე დაყრდნობა, რაც ხშირად სერიოზული შეცდომების სათავე ხდება. შეიმჩნევა რომ პატივცემული მეცნიერი ხშირად მხოლოდ რუსული რუკებით სარგებლობს. ამის კარგი მაგალითია აწყურის ავტორისეული ეტიმოლოგია: «Также с гурами связаны названия сел Азгур (но-груз. Ацкури) в Месхетии (Ахалцихский район) и Ацкури около г. Телави . Именно в этом регионе в IV-VI вв. действовали и проживали упоминавшиеся сабиры » (А. Юнусов გვ. 164)

მეცნიერი აზგურ –ს ყოფს ორ ნაწილად: აზ-გურ, სადაც _გურ უკავშირდება გურ– ებს, ხოლო აზ -ის შესახებ არაფერს ამბობს. ეტყობა გულისხმობს აზერბაიჯან–ს, ეს ხომ ცნობილი შემოკლებია. ასეთ დაკავშირებებს ბევრი წინააღმდეგობა ახლავს.

როდესაც ავტორი ამბობს «no-груз.Ацкури», აღარაფერს ამბობს აზერბაიჯანელი «Азгури» როდინდელია და რომელ წყაროებშია დაფიქსირებული. როგორ მივიღოთ ქართული აცკური აზგურისაგან.

ქართულ ენას აქვს ფონეტიკური შესაძლებლობა, სრული სიზუსტით გამოხატოს თურქულ –აზერბაიჯანული ფორმები, რაც შეუძლებელია, რომ მოხდეს პირუქით. დავძენთ, რომ აცკური არ არის ქართული, არამედ არის რუსული ანბანით გადმოცემული ქართული სიტყვა. მართლაც, რომ თავდაპირველად გვქონოდა აზგური ქართულად რატომ მივიღებდით ან აცკურ-ს ან აწყურს? ქართულში გადმოვიდოდა აზგურად, რადგან ყველა ფონემა, რომელიც აზგურ-შია, გვაქვს ქართულში, რაიმე ფონეტიკური ცვლილება აუცილებელი არ შეიქმნებოდა, მაგრამ საქმე სხვა რამეშია. ამოსავალი, რა თქმა უნდა, არის აწყური. ეს არის ერთ-ერთი უძველესი სახელი მესხეთში. როგორც ციტატიდან ჩანს, აზგური დაერქვა ადგილს IV-VI საუკუნეებში, რადგან სწორედ ამ პერიოდში ცხოვრობდნენ საბირები ამ რეგიონში, სადაც ცხოვრობდნენ მუსლიმი ქართველებიც და რა თქმა უნდა, სწორედ

მათი თურქული წარმომავლობის „მტკიცებას“ ემსახურება ეს აკვიტებული აზრი, რომ აწყური მაშინ ჩნდება და თურქული მოდემის ხალხის დარქმეულია.

იმედია, პატივცემული მეცნიერი, რომელიც სხვა შემთხვევაში იმოწმებს, ქართულ მატრიანებს, ამ შემთხვევაში ეჭქემ არ დააყენებს საქართველოში ანდრია მოციქულის შემოსვლის ამბავს, მით უმეტეს, რომ ეს თვით უფლის და ღვთისმშობლის ნება იყო. უფლის ამადლების შემდეგ ღვთისმშობელს წილად ხვდა საქართველოს მოქცევის, გაქრისტიანების საქმე. „ე ჩუენა მას ძე მისი, უფალი ჩუენი, და რქუა: ზ დედაო ჩემო, არაუგულებელყო ერი იგი საზეპურო უფროს ყოველთა ნათესავთა, მეოხებითა შენითა მათთჳს. ხოლო შენ წარავლინე პირველწოდებული ანდრია, ნაწილსა მას შენდა ხუედრებულსა. და თანა წარატანე ხატი შენი, ვითარცა პირსა შენსა დადებითა გამოისახოს. და შენ წილ ხატი იგი შენი მკუდრობდეს მცუელად მათდა უკუნისამდე უამთა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 38).

უფლის სურვილი და ბრძანება გადასცა ღვთისმშობელმა ანდრიას, რომელმაც სისხარულით მიიღო უფლის ბრძანება. „მაშინ ყოვლადწმიდამან მოითხოვა ფიცარი, დაიბანა პირი და დაიდვა პირსა ზედა თჳსსა. და გამოისახა ხატი ესევეთარი, რომელიც წიადთა თჳსთა ეტჯრთა განხორციელებული ჩჩვილი, ყოვლად სახიერი სიტყუა ღრმთისა, რომელიც აწ ყოველთა მიერ სახილველ არს ხატი ყოვლადწმიდისა აწყურისა ღვთისმშობელისა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 38)

როგორც ხედავთ, აწყურის ხვთისმშობლის ხატი პირველ საუკუნეში შეიქმნა, თვით ღვთისმშობლის სახიდან, მისი ხელიდან მოდის. თავისივე ხელით ხვთისმშობელმა გამოატანა ანდრიას.

ანდრიამ გამოიარა ტრაპიზონი, შემდეგ მოაქცია აჭარა და გადმოვიდა სამცხეში. „ხოლო წმიდა მოციქული წამოემართა და მოიწია აწყვერს“ აწყურში მაშინ კერპთაყვანისმცემლები ცხოვრობდნენ. მთავარი იყო ქვრივი ქალბატონი სამძივარი, რომელსაც შვილი მოკვდომოდა და გლოვობდა. „და ღამესა მას იხილეს ციხითგან ნათელი დიდი, სადა ესვენა ხატი ყოვლად წმიდისა.“ ეს ამბავი მოახსენეს ქვრივ, დამწუხრებულ მთავარს

აწყურისას, რომ მოსულნი ქადაგებენ ქრისტეს რჯულსა და ქრისტეს სასწაულებს. ღვთისმშობლის ხატმა ანდრიას ხელით მოახდინა სასწაული და სამძივარს გაუცოცხლდა შვილი. სასწაული იმდენად შთამბეჭდავი იყო, რომ, „ვითარცა ესმა მესხთა ამბავი ესე საკვირველი, მსწრაფლ შეკრბეს ყოველით -კერძო“ მესხები შეიკრიბნენ და პირველი ქრისტიანები გახდნენ. ანდრიას წასვლის წინ“ კუალად ევედრნეს ქურივი იგი ღვდაკაცი და სრულიად მესხნი, რათა არა განეშოროს მათგან“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 41)

სამცხე და მესხეთი სინონიმური ეთნოტერმინებია. მუსლიმი მესხები არიან სამცხელნიც და მესხნიც, ეს ერთი და იგივეა. ისინი, მართალია, პირველნი გამაჰმადიანდნენ ქართველთა შორის, მაგრამ ასევე პირველნი იყვნენ მათი წინაპრები ქრისტიანთა შორისაც და ეს ხდებოდა თვით ღვთისმშობლის ნებით. „ვითარ იგი ყოვლადწმიდისა ღვთისმშობლისა წილ-ხუდა ქუეყანა ესე სამცხისა და მის მიერ წარმოგზავნილი არს აქა ხატი იგი სასოდ და მცველად წილ-კლომილთათვის და ჯერეოცა ვგრეთ არს, რათა დაესვენოს აქა მკდურად უკუნისამდე ჟამთა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ.42) „ვითარცა ესმა ესე მოციქულისაგან ქურვისა მას და მესხთა უმეტესითა სიხარულითაჲ აღივსნეს ...და დაასვენეს ყოვლად დიდებული ხატი ყოვლად წმიდისა აწყვერის ღვთისმშობლისა მცირესა მას ეკუდერსა, რომელსა აწ ძველკელესიად სახელსდებენ“ (ქართლის ცხოვრება, I, გვ.42)

აწყურის სასწაულმოქმედი ხატი მცირე კელესიიდან გადაასვენა ჰერაკლემ მისთვის აშენებულ ტაძარში, უფრო მოგვიანებით კი შენდება აწყურში საქართველოში ერთ-ერთ მასშტაბური ტაძარი ღვთისმშობლის სახელზე.

ეს ვრცელი ექსკურსი დამჭირდა იმისათვის, რომ მეჩვენებინა, აწყური ბევრად უფრო ადრე არსებობდა, ვიდრე აზ-გურ-ები მოვიდოდნენ მესხეთში. და რომ აწყური არ არის თურქული წარმოშობის ტოპონიმი. პირველი საუკუნიდან და მანამდე ვიდრე ანდრია მოვიდოდა აწყურს, აქ ქართველები ცხოვრობდნენ.

აწყურის საეპისკოპოსო, რომელიც არსებობს არაუგვიანეს VI საუკუნის დასაწყისისა ქართველების სასულიერო ცენტრი იყო. მას მაღალი ადგილი ეკავა სასულიერო იერარქიაში. 36 ეპისკოპოსს

შორის მაწყვერელს (ასე ეწოდებოდა აწყურის ეპისკოპოსს) მე-5 ადგილი ეკავა კათალიკოსის მარჯვნივ. მე-9 საუკუნეში აწყურის ეპისკოპოსმა ეფრემ დიდმა იერუსალიმის პატრიარქის სერგი I დროს მირონის დამზადების უფლება მოიპოვა.

აწყურის ეპისკოპოსები ყოველთვის დიდ როლს თამაშობდნენ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში. (Православная энциклопедия, IV. 2002წ. გვ. 221-223)

აწყური, როგორც სასულიერო ცენტრი, მნიშვნელოვანი იყო თავისი სტრატეგიული დანიშნულებითაც, ამიტომაც ის იყო საერო ხელისუფლების დასაყრდენიც. აწყურში იყო მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრე, რომელიც მიუღწეოდას აკონტროლებდა, ამიტომაც ოსმალებმა, როდესაც დაიპყრეს ეს მხარე, რაიონის ცენტრად იქცა ახალციხის ლივაში. ციხეს ჰქონდა თავისი დასახლება, სადაც ქართველები ცხოვრობდნენ: *კუპრა, კასაძე, მანველ* ძმა მისი, *ყვაილა კუპრასძე, სალათა* ძმა მისი, *დავითა დედისეულისძე, მანველ ალაჯანასძე, გიორგი* ძმა მისი *ტერ-აკოფასძე, ველიჯან ხოჯახანისძე, ალექსი ბერიძისძე, ევლოვია ონაფრისძე, ჭრელა* ძმა მისი, *მჭედელი მჭედლისაშვილი, გიორგი შავდავითასძე, ელისა მოროსძე, რევაზის* შვილიშვილი, სიამარი მისი, *ვარძელის* შვილიშვილი, *ზამუკა ანდუმარისძე, ვარძელი თავაშერისძე, მაზმან გიორგი, აზარია მღვდელი, გიორგი მღვდელი, ელია მღვდელი, ყურდელასძე, მოშიას ძე, ფირცხალასძე, ქაბულასზე, ყაურ ნარუმის ძე, ყაყარ ოქრომჭედლისშვილი, მღვდელი* მკალავის შვილი, *ვარძელ* თერძი, მღვდელი *ნოდარისძე როსთანასძე, დოვლათხათუნასძე, ტერსიმონ* (ს. ჯიქია, II, 1941, გვ. 89, 90)

აწყურის რაბათის მკვიდრთა შორის უკვე არიან ისეთები, რომელთაც სარწმუნოება შეუცვლიათ, თორემ გაუგებარი იქნებოდა მანველ ალაჯანის ძის ძმა გიორგი.

მაღალი წრის ფეოდალებს უკვე შეუცვლიათ სახელი, ამიტომ მათთვის მამულები დაუტოვებიათ. ვენახი *დედის იმედისა* და მაწყვერელი ბერისა, აწ ღალიბეგ ჰადარ ფაშის ძის მფლობელობაში მყოფი.

„ვენახი *დედისიმედისა* 2 ქილიანი- 1, ნაკვეთი და ვენახი *მაწვეურელისა* 1 ნაკვეთი აწ ზაქიმი ელიას მფლობელობაში“ (ს. ჯიქია, II, გვ.90). დედისიმედი ჯაყელთა საგვარეულოში გავრცელებული სახელი იყო, ხოლო მაწვეურელი ეკლესიის მსახურთა წოდებაა.

ტოლოში, ონლორა

В Месхетии имя племени толос отразилось в названии с. Толош (Аспиндский район) (А. Юнусов, გვ. 165)

ქართული ტოპონიმების ფუძის სახით წარმოდგენა ბრუნვის ნიშნის გარეშე, ან უეცილობის ბრალია, ან მე-19 საუკუნის რუსული რუკებისა. Толош – ასეთი ფორმით სოფელი არ არსებობს. არის ტოლოში. პატივცემული მეცნიერი ბოლოში რომ შ არის და არა ს ამაზე არაფერს ამბობს. *ტოლოში, დადეში, ჩიხორიში, ხვილიშა* მესხეთში ასპინძის რაიონის ახლო-მახლო მდებარე სოფლები და ნასოფლარებია, რომლებიც განიხილება ზანურ ფენად მესხეთში, ამიტომ ხელოვნურად ტოლოშის ტოლოსად ქცევა და მისი ტობასთან დაკავშირება არასწორი იქნება, თანაც კვლავ მოგვიწევს გამეორება უკვე ნათქვამისა, რომ ქართულ ტოპონიმიაში სატომო სახელები, ეთნონიმები ყოველგვარი მაწარმოებლის გარეშე არ შეიძლება რომ შეგვხვდეს.

ტოლოშიდან სამიოდე კილომეტრზეა *ხეთვისი*, ისტორიული ციხე და სოფელი. როგორ მოხდა, რომ გვერდიგვერდ მდებარე სოფლები ორივე ბოლოვდებოდა ს სპირანტზე (ტოლოსი, ხერთვისი) და თუ სახელობითი ბრუნვის ნიშანსაც გავითვალისწინებთ, ორივე სახელი ერთნაირი ფონეტიკური დისტრიბუციის პირობებშია მოქცეული ინტერფოკალურ პოზიციაში. პატივცემული მეცნიერის აზრს თუ მივიღებთ, მაშინ სისინა რიგის სპირანტი იქცა შიშინა რიგის სპირანტად იმავე ლინგვისტურ, გეოგრაფიულ და ისტორიულ გარემოში მხოლოდ ტოლოსის დროს და არ იქცა ხერთვისის შემთხვევაში. ამის ასხნა შეუძლებელია, რადგან, უბრალოდ სიყალბეა და იმიტომ. მსგავსი კითხვები დაისმის იმავე არეალის სხვა სახელის, კერძოდ *სხვილისის* მიმართ. თავი რომ დავანებოთ

საერთოდ ქართულ ტოპონიმიაში ცნობილ –ის დაბოლოებიან ტოპონიმებს: მანგლისი, თბილისი, რუისი, ქუთაისი და მრავალი სხვა. ადვილი წარმოსადგენია რა ცვლილებები უნდა განეცადა ა. იუნუსოვის მიხედვით ზემოთ ჩამოთვლილ სახელებს.

მე-16 საუკუნის ბოლოს ტოლოშში ცხოვრობდნენ: *კაკუტა მღვდლისძე, ბარდია ლაზარესძე, სტეფანე, იოსებ მღვდლისძე, მახარობელ ძე მისი, ყანდურალი მინდოდასძე, ღონენა, კირაკოს მღვდელი, მახარობელ ვეფხიასძე, ივანე ორსოლასძე, იორდანე მღვდელი, ქჩია*, სახელად *ბადურა, მახარას* შვილიშვილი, სახელად *გოზალ* (ს. ჯიქია, დავთარი, II, 1941, გვ. 178-179).

როგორც ჩანს, თურქულენოვანი სახელები შემოდის თანდათან მოდაში. *მინდოდა* გავრცელებული სახელი იყო საქართველოში და მისი სემანტიკა გამჭვირვალე და ნათელია, ამიტომ, როდესაც მინდოდა თავის შვილს *ყანდურალის* დაარქმევს, მოდის ბრალია, ან შეიძლება, უკვე პირველს შეუცვლია სარწმუნოება, რომ მძიმე გადასახადებს აარიდოს თავი. ასევე გამოჩენილა უკვე სახელად გოზალი, რომელიც შემდეგ სათავეს დაუდებს გოზალიშვილთა გვარს მესხეთში. ერთ-ერთ გავრცელებულ სახელად იქცევა როგორც მაჰმადიანებში, ისე კათოლიკებსა და მართლმადიდებლებში. ასევე გავრცელდა ეს სახელი სომხებში. ეს არ ნიშნავს, რომ ყველა გოზალიშვილი, გოზალიანი ან გოზალოვი, თურქია ისევე, როგორც ყანდურაშვილი, ყანდაროვი ან ყანდურიანი არის თურქი. სახელი, სიტყვები ისტორიული კონტაქტების, ენათა კონტაქტების გზით შემოდის და ერქმევა შემდეგ ადგილობრივს.

ასევე ბოლომოკვეცილ სახელს გეთავაზობს პატივცემული მეცნიერი ონგორ-ფორმის სახით.

«Еще больше топонимов Южного Кавказа, в том числе грузии связано с оногурами. Так, в Месхетии (Аспиндский район) и поныне есть с. Онгор (в некоторых документах – Онгора). очень вероятно, что именно об этой крепости оногур писал Агафий» (А. Юнусов, გვ. 164).

ჯერ ერთი ავტორი არაფერს ამბობს იმაზე, რომ ამ სოფელს *ორგორაც* ჰქვია, გარდა ამისა *ონგორა* ფორმა მხოლოდღა-მხოლოდ რუსული დაწერილობის ბრალია და მას *ონდორას* უწოდებდნენ ქარისტიანებიც და მუსლიმი ქართველებიც. ს. ჯიქია

მხარს უჭერს *ონღორად* და არა *ორგორად* წაკითხვას, რადგან ოსმალების მიერ 1595 წელს შედგენილი „დავთრის“ მიხედვით ტრანსკრიპციით ასე იკითხება, თანაც სხვა დოკუმენტებთანაც აქვს ქართველ მეცნიერის ეს სახელი შეჯერებული, ამიტომ გაუგებარია, როდესაც პატივცემულ ა. იუნუსოვს ძირითად ფორმად გამოაქვს ОНГОР და ОНГОРА-ს კი ზოგიერთ დოკუმენტში დამოწმებულად მიიჩნევს: *ონღორაში* გამოიყოფა ღორ- ფუძე და ასე დაიძლება ეს სახელი: ო(ნ)-ღორ-ა, სადაც ზანური სუფიქსი ო დაერთვის ღორ- ფუძეს, ა არის ტოპონიმწარმოებელი. ონღორა სიტყვასიტყვით ნიშნავს საღორე ადგილს. თუ პატივცემული მეცნიერი მოიხილავს ონღორას, მიხვდება, რომ ამ მიდამოებში უხსოვარ დროს კი არა დღესაც ბევრია გარეული ღორი.

მოვიყვანო შესაბამის მასალას მეგრული არეალიდან, როდესაც ნჩნდება: *ონდღე* (შუადღე), *ონკირე* (საკირე), *ონიორე* (სანიორე), *ონტკა* (საოტკე), *ონჯიღე* (ჯიღეს ადგილი) (ო. ქაჯაია, მეგრულ-ართული ლექსიკონი, II, 2002).

ამავე ტიპის წარმოებაა ისტორიული სოფლის *ოლოდის* შემთხვევაში (ო-ლოდა), ოღონდ ნ-ს გარეშე.

სამწუხაროდ პატივცემულ მეცნიერს არ სურს ქართულ ტოპონიმიაში სერიოზულად ჩახედვა, თორემ მისთვის აუცილებლად დადგებოდა საკითხი იმისა, რომ თუ ონღორა მართლაც მოდის ონოგურ- ფორმისაგან, რამ განაპირობა ნ-სა და გ-ს შორის ო-ს დაკარგვა, საჭიროა შესაბამისი პარალელის დაძებნა, ისევე როგორც ასახსნელია ონოგურის ონღორად ქცევა და უ-სგან ო-ს მიღება.

ონღორაშიც, მე-16 საუკუნის ბოლოს ცხოვრობდნენ, რა თქმა უნდა, ქართველები. მაშინდელი მოსახლეობის თავგადასვლა ასე გამოიყურებინა: *შამილა, მახარებელ რომასძე, ბატატა ძმა მისი, ბაინდურისძე, ელიასძე, სოსია ცხადაბერისძე, გოგინა სოსიასძე, ზოსიმას შვილიშვილი, ბაცაცა ზაფარასძე, ზაალისძე, მახარებლის* შვილიშვილი, ქერა გოგინა (ს. ჯიქია, II, გვ. 135). ისინი ოსმალებს გადასახადს უხდიან. ბოლო მოსახლე ქერა გოგინა ოსმალო მოხელისთვის აუცილებლად იქნებოდა *სარი* გოგინა, ოღონდ მას სარების მოდგმასთან არავითარი კავშირი არ ექნებოდა.

მესხურ დიალექტში შემოსულია ზედსართავი სახელი *Sari*, რომლისგანაც მიღებულია მეტსახელი *სარია*. სარია შეერქმევა ხილმე ქერა ადამიანს ან ძროხას ან ძაღლს, ისევე როგორც რუსულიდან არის შემოსული *сарий* და სარიას, უეჭველად, *რიჯაც* აქვს მეტსახელად. მესხეთის ტოპონიმიაში ბევრ სოფელში გვაქვს სათიბის სახელად *სარიჩაირი*. სიტყვასიტყვით ნიშნავს *ქერა სათიბს* (*sari çayır*). ყვითელი ბალახის გამო, რომელიც სჭარბობს სათიბში. ა. იუნუსოვისათვის ეს სახელები *სარების* ტომთა მიერ იქნება დარქმეული, რადგან საერთოდ მას და ბევრ ყალბისმქმნელ "მეცნიერს" განსაკუთრებული გართულება აქვთ ქერა და ცისფერთვალეა მოდგმაზე, რომლებიც მაინდამაინც ქართველებში შემორჩენილან.

2006 წელი

1. Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ. Տ. Մելիք-Բախչյան, Հ. Խ.Բարսեղյան, Հայաստանի Հարակի շրջանների տեղանունների բարարան, Հ. 1, 1986, გვ. 107.
2. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, 1973.
3. დ. კოჭორიძე, განახლებული მესხეთის ქალაქი, ახალციხის ისტორიიდან, თბ., 1969,
4. В. Потто, История 44-го Драгунского Нижегородского полка, ტ. 3. с.П. 1894 წ.
5. ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 2000,
6. ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973
7. ს. ჯიქია, გურჯისტანის ველაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი III, 1958.
8. Yunus zeyrek, Ahúska Tórkleri, ანკარა, 2000.
9. А. Шанидзе, К этимологии названия «Т опада», ენიმკის მოამბე, I, თბ., 1937;
10. არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ, 1942.
11. ს. ჯანაშია, თუბალ, თაბალ, ტიბარენი, იბერი, შრომები, ტ. III, თბ., 1959.
12. თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სინანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.
13. ბ. ჯორბენაძე, ტბ|ტაბ ფუძე ქართულ ტოპონიმებში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 79, №2, თბ, 1975.
14. ს. ჯ. ი. მ. ფ. ვ. სუდაძის ხელნაწერი, № 104
15. ს. მაკალათია, მესხეთ-ჯავახეთი, თბ. 1938
16. მ. ბერიძე, ტერმინი „ტბა“ მესხეთის ტოპონიმიაში, ტოპონიმიკური კრებული, თბ. 1993
17. ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი II, თბ., 1941
18. ხოსიტაშვილი, სოფელ მუსხის ტოპონიმები

ქართულთა გამუსლიმება და გვარის შეცვლა მესხეთში

გვარის შეცვლის წინა პირობები

მესხეთი, სამცხე-ჯავახეთის გარდა, ისტორიულად მოი-ცავდა შავშეთს, ერუშეთს, არტანს, კოლას, ტაოს, კლარჯეთს... რომელიმე კუთხის გაძლიერების გამო მესხეთი სხვადასხვა დროს იწოდებოდა ტაო-კლარჯეთად, ზემო ქართლად, სამცხე-საათაბაგოდ... მესხეთის სხვადასხვა კუთხეში მცხოვრებთ ამ კუთხეთა მიხედვით ერქვათ: *სამცხელები, ჯავახნი, ტაოელები, კლარჯნი, ერუშელები, შავშნი*. რომელთა საერთო ეთნიკური სახელი იყო მესხი, ე.ი. ქართველი, ისევე, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეებში მცხოვრებთა აღმნიშვნელი ეთნონიმები: იმერელი, მეგრელი, კახელი, სვანი, ქართლელი, აჭარელი, თუში, ხევსური, გურული...

ეს საკითხი სპეციალურად შეისწავლა *შ. ლომსაძემ*. „მესხი“ კრებითი სახელია აღნიშნულ პროვინციებში მცხოვრები ქართველი ხალხისა. ვახუშტი ბატონიშვილმა ძალიან კარგად იცის, რომ ეთნიკურად ჯავახეთის „მოსახლენიც არიან მესხნი“ ისევე, როგორც სამცხისა და ზემო ქართლის სხვა რაიონთა მცხოვრებნი, რომ ამ ეთნიკურმა ტერმინმა წარმოშვა ტოპონიმური ტერმინი (*შ. ლომსაძე, 1975, გვ. 280*)

ისტორიულად ჯავახობა ან კლარჯობა მესხობას არ გამო-რიცხავდა. *ვახუშტი* ჯავახ-შავშ-კლარჯთ ასახელებს მხოლოდ მაშინ, როდესაც მესხეთის შიდა ამბებზე ლაპარაკობს, მაგრამ, როდესაც საუბარი უფრო ფართო მასშტაბის მოვლენებს ეხება, მაშინ ყველას მესხს უწოდებს.

მაგალითად: *სარგის ჯაყელის* დროს მოვიდნენ „კურთხევასა მისსა ჯავახნი, ტაოელები, შავშნი, და კლარჯნი“, ხოლო *იაყუბ ყეენის* ლაშქრობის ამბებს ასე აღწერს: „ყეენმა მცირე ხანსა შინა შემუსრა ახალქალაქი და გამოიყვანა მუნით მესხნი წარჩინებულნი“. ახალქალაქი ჯავახეთის ქალაქია.

მე-19 საუკუნეში შემოვიდა ტერმინი მესხეთ-ჯავახეთი, რომლის მიხედვით მესხეთი გაიგივებულია სამცხესთან, თუმცა

სამცხის მოსახლეობა ტომობრივად მესხებად იწოდებოდნენ ყოველთვის.

ტერმინ მესხის „საზოგადო მნიშვნელობის აღსანიშნავად წყაროებში გვხვდება გამოთქმა „ყოველთა მესხთა“, ან „ყოველი მესხეთი“ ან კიდევ „მესხნი დიდნი და მცირენი ყოველნივე“. ჩვენ აქ საქმე გვაქვს ზოგად და კონკრეტულ სახელებთან - „დიდნი და მცირენი“. კერძოდ, სახელი ჯაგახი, კლარჯი (თემობრივი დანაყოფი) უდრის მესხს (ტომობრივ დანაყოფს) და ორივე ეს უდრის ქართველს (ერთ ეროვნულ ერთეულს)“ (შ. ლომსაძე, 1975, გვ. 281).

რაც შეეხება მესხეთის სინონიმებს - ტაო-კლარჯეთი, ზემო ქართლი, სამცხე-საათაბაგო, ვერ ჩამოყალიბდნენ ეთნოტერმინებად და მხოლოდ ადმინისტრაციული ტერმინის ფუნქცია იტვირთეს ისტორიის სხვადასხვა მონაკვეთში.

მესხეთის მრავალკომფესიურობა განაპირობა სხვადასხვა ფაქტორმა. ეთნიკურმა კატაკლიზმებმა განსაზღვრა გრიგორიანთა მომრავლება მესხეთში, რასაც ისტორიული საფუძველი ჰქონდა მის ზოგიერთ პროვინციაში. ოსმალეთი და ევროპა კი ყოველწინადად ცდილობდნენ თავიანთი გავლენის გაძლიერებას რელიგიური ექსპანსიის გზით.

ისტორიული მესხეთი, როგორც ერთი შეკრული ორგანიზმი და ძალა საქართველოში, ყოველთვის დიდი ბრძოლების ეპიცენტრი იყო. მან გადაიტანა არაბობა, მონღოლობა, სპარსელები ისე, რომ მესხეთის, როგორც ერთი ეთნიკურ-პოლიტიკური ერთეულის საკითხი საეჭვოდ არ დამდგარა. თვით *ჯაყელთა* სეპარატისტული საქმიანობის დროს ეს პრობლემა წინა პლანზე იყო წამოწეული და მესხეთი, როგორც ერთიანი ძლიერი ორგანიზმი ისე უპირისპირდებოდა საქართველოს სახელმწიფოებრიობას.

„საუკუნის განმავლობაში სისხლისაგან დაცლილი ქვეყანა XVI საუკუნეში ოსმალეთმა დაიპყრო და ძლიერი ტრადიციების ქართულ მხარეში თურქული პოლიტიკურ-ეკონომიკური სისტემის შემოღებას შეუდგა... მესხეთის ხალხი დიდხანს იბრძოდა, თავს არ უდებდა დამპყრობლებს, მაგრამ უთანასწორო ბრძოლაში დამარცხდა და მშობლიური მიწიდან რომ სულ არ ამოვარდნილიყო, გამაჰმადიანდა“ (შ. ლომსაძე, 1975, გვ. 284).

გამაჰმადიანება არ იყო რელიგიური ექსპანსიის ერთადერთი გზა, მას თან ახლდა სხვა რელიგიებიც, რომლებიც სხვადასხვა ხერხებითა და მეთოდებით იბრძოდნენ გაბატონებული მდგომარეობის მოპოვებისათვის მესხეთში.

„ისტორიული ბედუკუღმართობის გამო გვიანფოდალურ პერიოდში ქართველ ხალხში სხვადასხვა რელიგიები გავრცელდა. ხდებოდა დიდი ხნის წინ ჩამოყალიბებული ქართული ეროვნული ერთიანობის დასუსტება. მაჰმადიანობის დანერგვას ქართველ ხალხში იარაღის საშუალებით ახერხებდნენ, ხოლო ქრისტიანობის შტო-რელიგიების – კათოლიკობისა და გრიგორიანობის გავრცელებას მშვიდობინი გზით აღწევდნენ“ (რ. თოფჩიშვილი, 2005, გვ. 154).

მესხეთის ბრძოლით დაპყრობას ბევრად ცოტა დრო დასჭირდა, ვიდრე მის დაქუცმაცებას. ოსმალეთმა ისტორიული მესხეთის დაშლას საუკუნეები მოანდომა.

ოსმალეთის პარალელურად არც ერთმორწმუნე რუსეთმა გაამართლა მესიანური პირობა, რის გამოც მძიმე დღეში ჩავარდნილი ქართველი ხალხი თანდათან შორდებოდა საკუთარ ფესვებს.

ოსმალეთი ორმხრივ ახერხებდა ბრძოლას. უპირველესი იყო სამხედრო ექსპანსია, ხოლო ეკონომიური წახალისება, რაც რჯულის შეცვლით მიღებულ პრივილეგიებში მდგომარეობდა, აძლევდა მას საშუალებას, რომ „გაეთათრებინა“, ე.ი. სახელიც კი შეეცვალა ქართველისათვის, რასაც ბუნებრივად მოსდევდა შემდეგ საკუთარი გვარისა და ეროვნების შეცვლა. „გათათრება“ პირველი დიდი კრახი იყო მესხეთის მოსახლეობისა. მე-20 საუკუნის 30-იან წლებში ჩაწერილია მასალა, რომელიც კარგად ასახავს მთელ ამ პროცესს.

„დღევანდელი მუსხის მიქნაში (მიჯნაში – მ.ბ.) ყოფილა ექვსი სოფელი: 1. მუსხი, 2. ძველა მუსხაი, 3. ზეფენიაი, 4. თელვანაი, 5. პატრაშენი, 6. ძველი წითელკლდე. ამ დროს შემოსულან იენგიჩარები, დაბანაკებულან ძველი მუსხის გვერდით, რომელსაც დღესაც ეწოდება იენგიჩარების ყანები. ამ იენგიჩარებს აუოხრებიათ ეს ექვსი სოფელი, ქვა ქვაზე აღარ გაუჩერებიათ, მხოლოდ ვინც გადარჩენილან ამ ექვსი სოფლიდან, მოგროვილან დღევანდელ მუსხში. მუსხში

მოშენების შემდეგ, რაც ყველი-ერბო და თუ ფული გექონდა, იანგიჩარებისთვის ვინახავდით. იანგიჩარები რომ მოვიდოდნენ, სულ ერბოანი ფლავი და გვეჭმია. ცხენებისთვის – ბლომით ქერი. მერე იტყოდნენ, თქვენი პური რომ ვჭამეთ, კბილები დაგცვივდაო, ცხენებს კბილები გაუცვდათო, აბა ამის ფულიო და შიშით იმავე წუთს ვაძლევდით. ხალხს ძალიან გაუჭირდა სხვა გადასახადებისგანაც. ოჯახში თითოეულ კაცს უნდა გადაეხადა 35 ყურუში (შაური) და წელიწადში მთლიანათ ოჯახი ამდენ ფულს ძლივს იშოვიდა. თუ ორი-სამი ძმა იქნებოდა, რა უნდა ექნათ, ვინც გათათრდებოდა, ის გადასახადებისაგან თავისუფალი იყო“.

ასეთი პოლიტიკის წყალობით სოფ. *მუსხში*, რომლის მოსახლეობა მართმადიდებელი იყო ბოლომდე და მათთან მაჰმადიანებს არ უცხოვრიათ, მისგან ორიოდე კილომეტრის მოშორებით შეიქმნა სრულიად ახალი სოფელი „*Евнგი ქევი*“ (*ახალი სოფელი*), სოფლიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით.

ეს იყო მუსხის ტერიტორია, ფაქტიურად მისი უბანი, მაგრამ 1939 წლისათვის აქ უკვე ქართველი მაჰმადიანები ცხოვრობდნენ, 75 კომლი, რომლებმაც „ქართული სრულებით არ იციან“. მათი გვარებია: *ჩაკიძე, ჩოღაღიანი, ასრათიანი, კუტიაანი, ჩოხრაშიენი*. დანარჩენებს ქართული გვარები არა აქვთ შენახული. მათ მიდამოებს უმთავრესად ქართული სახელები ჰქვია: *თელგანები, კენჭიყანები, მაჭიხეთი, მლაშე, საწირნიები, ტალაურები* (ი. მაისურაძე, ს. ჯ. ი. მ. ფ. ხელნაწერი №100, გვ. 47).

აი, რას წერენ 1940 წელს სოფელ *შურდოში* მცხოვრები გამაჰმადიანებული ქართველები: “ჩვენ ჩვენს თავს ვუწოდებთ ეროვნულად თათრებს“.

ჩვენი სოფელი უძველესი დროიდან არსებობს. სულ წინათ აქ ცხოვრობდნენ *ომარიენი (ომარაშვილები)*. პირველი კაცი *ომარაშვილი* მოსულა ამ სოფელში რუსების შემოსვლის დროს ქ. ახალციხიდან. მერე მოსულან *კატუნა-შვილები* ახალციხიდან... ამჟამად ცხოვრობენ: *ომარა-შვილები, კატუნაშვილები, გორიშვილები, უსაშვილები, ჭრელაშვილები, გუჯაღიენი*“... (ი. პაპისიმედოვი, ექსპედიციის ანგარიში, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი № 1082, გვ. 1-2).

შურდოს მოსახლეობა ჯერ კიდევ არ არის „გათათრებული“ მიუხედავად იმისა, რომ ისინი, რადგან სარწმუნოებით მუსლიმები არიან, თავიანთ თავს „თათრებად“ მოიხსენიებენ. არა მარტო ახსოვთ საკუთარი ქართული გვარი, ამ გვარით ცხოვრობენ ჯერაც.

მე-20 საუკუნის ბოლოს ბევრ ჭირგამოვლილი კაცი *იასონ ვარსკენელიძე (ხასანოვი)*, რომელიც დაიბადა ახალციხის რაიონის სოფ. *ტობაში*, გადაასახლეს, მოიარა შუა აზია, აზერბაიჯანი, ბოლოს დაბრუნდა სამშობლოში, წერს: „ჩვენი სოფელი პატარა იყო. ჩვენ არც თურქებს გვეძახდნენ, არც „მუსულმანებს“. „თათრებს“ გვიწოდებდნენ. თურქული ენა გაბატონებული იყო ჩვენს რეგიონში. კოლმეურნეობის თავმჯდომარე *მაქსიმე სუდაძე*, თვითონ ქართველი ქრისტიანი, კრებებს თურქულ ენაზე ატარებდა. მინდორში სამუშაოდ ერთად გავდიოდით, ერთად ვსადილობდით და არასოდეს გამიგია ასეთი ლაპარაკი – შენ ქრისტიანი ხარ, შენ – მუსულმანი. ალაჰს ვფიცავარ, ასეთი რამ არ ყოფილა! ერთმანეთს არ ვასხვავებდით“ (ი. ვარსკენელიძე, 2000, გვ. 10).

„გათათრება“ თავიდან თითქოს არაფერს ცვლიდა ადამიანის ცხოვრებაში, უბრალოდ, ის მოინათლებოდა მაჰმადიანად, მიიღებდა შეღავათს გადასახადებში, მაგრამ ძმა ძმად, ქართველად რჩებოდა, ენა ქართული ჰქონდა, ურთიერთობები ძველებური რჩებოდა. ბოლომდე არაეინ უშლიდა, ქრისტიანული სარწმუნოების დღესასწაულებში მიეღო მონაწილეობა, ოღონდ დღესასწაულის იმ ნაწილში, როდესაც სუფრა იმართებოდა. როგორც ჩანს, თავდაპირველად სხვა სერიოზული მოთხოვნები არ იყო საჭირო, რამაც განაპირობა პროცესის შედარებით უმტკივნეულობა. მთავარი მოვლენები შემდეგ ვითარდებოდა, როდესაც მის შვილს გვარის ოსმალურ ან აზერბაიჯანულ დაბოლოებას მოსთხოვდნენ და თურქული ენის ცოდნაც აუცილებელი შეიქმნებოდა. პროტესტის დროს გარკვეული საფეხური გავლილი იყო და პროცესი შეუქცევადი ხდებოდა.

1917-1919 წლები მესხეთის ისტორიაში სისხლიანი წლებია. ალბათ დამოუკიდებელი საქართველოს მოკლე ისტორიაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა სწორედ მესხეთის ბრძოლები იყო.

სამწუხაროდ ტრადიციული მტრებითა და ომებით მაშინ-
დელი მსოფლიო პოლიტიკის არეალში მაშინვე მოექცა
საქართველო. სარწმუნოებრივ საფარქვეშ ატეხილი ბრძოლები
მეზობელი სახელმწიფოებისა თუ ეთნიკური მტრების ფარულ
ზრახვებს ისახავდა მიზნად. შედეგი გამოუსწორებელი და
სავალალო აღმოჩნდა. ერთი სისხლის, ერთი ეროვნების
სხვადასხვა სარწმუნოების ქართველები დადგნენ ერთმანეთის
პირისპირ. მე ამ პერიოდის შეფასების პრეტენზია არა მაქვს,
მოვიყვან მხოლოდ მაშინდელი პრესის, საზოგადოების ზოგი-
ერთი წარმომადგენლის ზოგიერთ მოსაზრებას, რაც იმდრო-
ინდელ განწყობას გამოხატავს. დასკვნების გაკეთება მკითხვე-
ლისთვის მიმინდვია.

1920 წლის 20 მაისს გაზეთი „ერთობა“ №112 წერდა ახალ-
ციხის შესახებ: „ყველგან ქართული სიმღერები ისმის, ქართული
ლაპარაკი. ჯარი, გვარდია, მოხელეები, მათი ცოლ-შვილი –
ყველა ეს შესამჩნევათ სცვლის ახალციხის მცხოვრებთა შემად-
გენლობას.

საზოგადოებრივ ცხოვრებას ქართველი ინტელიგენცია უდ-
გება სათავეში.

ქართველი მაჰმადიანობაც ლამობს ასპარეზზე გამოსვლას.
ჩვენ მოვისმინეთ მათი ლამაზი და მხატვრული ქართული ენა
საერობო ყრილობაზე. მათი ქრისტიანი ძმები სცდილობენ
ჩააბან ინისი საზოგადოებრივ აღმშენებლობის საქმეში და
ამის ნაყოფი სჩანს კიდევ“.

მიუხედავად მძიმე სარწმუნოებრივი შეჯახებისა, რომელიც
სულ ახალი გადატანილი აქვთ ქართველ მაჰმადიანებსა და
ქრისტიანებს, ისინი საერთო ქართულ საქმეს აკეთებენ, რადგან
ამისი პოლიტიკური ნება არსებობს და დამოუკიდებელი
საქართველო ცდილობს სწორი მიმართულება მის-
ცეს სარწმუნოებრივ თანაცხოვრებას. სამწუხაროდ ყველაფერი
გამრუდდება კომუნისტების მოსვლის შემდეგ.

1918 წლის ამბები პირველ რიგში პრობლემებს უქმნიდა
დამოუკიდებელ საქართველოს, ემუქრებოდა მის სახელმწი-
ფოებრიობას, რომლის განადგურებით დაინტერესებული იყვნენ
მეზობელი დიდი სახელმწიფოები.

1919 წელს გაზეთმა „სახალხო საქმემ“ №499 გამოაქვეყნა დამფუძნებელი კრების ანგარიში, სადაც გაანალიზებულია ახალციხის ამბები და შეფასება აქვს მიცემული 1918 წლის მოვლენებს. მომხსენებელია გ. ანჯაფარიძე. დღეისათვის განსაკუთრებით საინტერესოა მაშინდელი მოვლენების შესახებ სამთავრობო პოზიცია, რომელიც შეიძლება დაგვეხმაროს თანამედროვე თვალსაზრისის შემუშავებაში: „ახალციხის ამბებმა დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია. ამბობდნენ, ეს არის აჯანყება ადგილობრივ მცხოვრებლებისა, რომელნიც თავისთვის თვითგამორკვევის უფლებას მოითხოვენ. მათ სურთ საკუთარი სახელმწიფოებრივი სხეული ჩამოაყალიბონ, ხოლო საქართველო ამას ხელს უშლისო. ასეთი იყო ხმები, რომელსაც ავრცელებენ დაინტერესებულნი წრეები და აი, ამ ამბების ნამდვილ ვითარების გამოსარკვევად იქნა არჩეული დამფუძნებელი კრების მიერ კომისია, რომლის სახელით მე მაქვს პატივი გადაგიშალოთ საქმის ნამდვილი სურათი.

ოსმალეთი პანთურქულ აზრებს ავრცელებდა საქართველოს სამუსლიმანო ნაწილში. იყო აგიტაცია, რომელსაც აზერბაიჯანელებიც ემხრობოდნენ, მიმართული იყო საქართველოს წინააღმდეგ. ამ აგიტაციის მეთაური ექიმი *სულთანოვი* თქვენთვის ცნობილია. ახალციხის მაზრა, ახალქალაქის მაზრა, ყარსის ოლქი, აი, ის ადგილები, სადაც პანთურქისტები მუშაობდნენ. ადგილობრივი ხალხი გულგრილად ერიდებოდა ასეთ აგიტაციას, მაგრამ აქაც მოიძებნა ზოგიერთი გადაგვარებული ელემენტი. პანთურქისტებმა ფართოდ ისარგებლეს იმ მდგომარეობით, რომელიც ბოლშევიკური მოძრაობის დროს დაიწყო. მიწის საკითხი ახალციხეში მწვავედ სდგას: როდესაც ხალხმა დაინახა, რომ მას შეეძლო მიწები მიეღო და ბეგების ბატონობისათვის თავი დაეღწია, ის მიემხრო რევოლუციას, მაგრამ, როდესაც დადგა საფრთხე ბოლშევიკობისა და დაიწყო ძარცვა-გლეჯა და არეუ-დარევა, ამ გარემოებით ისარგებლეს პანთურქისტებმა. 1917 წლის ნოემბერში მოხდა ახალციხეში კავკასიაში მცხოვრებ მუსულმანთა ყრილობა, სადაც მიიღეს გადაწყვეტილება, საქართველოსთან ყველამ კავშირი შეეწყვიტოს, ბორჯომის გზები გავანადგუროთ ისე, რომ არავითარი მიმოსვლა არ გვექონდეს ქართველებთან და შემდეგ შევქმნათ სახელმწიფო“.

ეს იდეა ითვალისწინებს ყარსის, არტაანის ბათუმისა და ახალციხის მოწყვეტას საქართველოსაგან. ცენტრი უნდა ყოფილიყო („ტფილისის მაგიერი“) ბათუმი, ამ ტერიტორიას უნდა მოეპოვებინა ავტონომია ოსმალეთის ფარგლებში.

ასეთმა აგიტაცია-პროპაგანდამ სავალალო შედეგი მოუტანა ქართულ ეთნოსს მესხეთში. დაიღვარა ძმათა სისხლი.

ამ დოკუმენტს აქვს თავისი ღირებულება დღესაც, რადგან ზოგიერთს მსგავსი იდეები დღესაც აწუხებს, რაც, რა თქმა უნდა, მიუღებელია და მისი დაშვება არ შეიძლება.

დამოუკიდებელი საქართველოს ხელისუფლება ცდილობს მაჰმადიანთა და ქრისტიანთა ერთადყოფნის სწორი გზების გამონახვას. დარღვეული ურთიერთობების, ეროვნული შეგნების აღდგენას, მაგრამ ამის გაკეთება მეზობელი დიდი სახელმწიფოების გამო შეუძლებელი ხდება და იმპერიათა ინტერესებს ემსხვერპლება სარწმუნოებრივ ნიადაგზე გახლეჩილი მესხეთის ქართველობა. გაზეთმა „ერთობამ“ 1918 წლის 28 დეკემბერს №282 გამოაქვეყნა მიმართვა „მუსლიმან ქართველებისადმი“. ამ მიმართვაში ჩამოყალიბებულია რელიგიური თავისუფლების კონცეფცია ერთიანი საქართველოს ფარგლებში. ეს იყო ის იდეა, რომლითაც უნდა გაძლიერებულიყო მესხეთი საქართველოს გასაძლიერებლად. სამწუხაროდ მოვლენები სულ სხვაგვარად განვითარდა. აი, მიმართვის ტექსტი: „ძმებო, მუსლიმანო ქართველებო! თურქების უღელი, ექვსი თვის მონობაში ყოფნის შემდეგ, მოგხსნათ კისრიდან საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ჯარმა. ოსმალთაგან დატანჯულმა ხალხმა ძლივს ამოისუნთქა თავისუფლათ. ხალხის მტრები, ოსმალეთის მოსყიდული აგენტები, თქვენ გაქეზებდნენ ქართველების წინააღმდეგ, ისინი გაგონებდნენ, თითქოს საქართველოს ჯარები მოდიოდნენ თქვენს გასანადგურებლად და ასაოხრებლად, მაგრამ დღეს თქვენ თვითონ დაინახეთ, რომ მთელი საქრისტიანო საქართველო ჩვენ გვეპყრობა როგორც თანასწორუფლებიან ძმებს, ამყარებს წესრიგს და მომავალში ჩვენზეა დამოკიდებული თუ როგორ მოვაწყობთ ჩვენ ცხოვრებას. ექვსი თვის ბატონობის დროს თურქებმა ნათლად დაგვანახეს თუ რა სურდათ მათ ჩვენგან, ძმებათ მოვიდნენ ჩვენთან თუ მტრებათ?

ძმებო, მუსლიმანებო, ქართველებო! ვერც ერთი მტერი ვერ გვიზამდა მას, რაც ჩვენ თურქებმა და მოყიდულმა პირებმა გვიყვეს: შებიღწეს ჩვენი წმინდა სჯული და პატიოსნება. სოფლის მეჩეთები აავსეს ნაპარავი და ნაძარცვი საქონლით, მთელი თვეებით ხალხს მოუსპეს საშუალება, აესრულებია თავისი ღოცვის საქმე, განა ამის მსგავს რაიმეს სჩადის საქართველოს მთავრობა? არა, ძმებო მოსულმანებო, საქართველოს მთავრობა ჩვენი სინდისის, სჯულის საქმეში არ ერევა. ...გზააბნეული ოსმალეთი, რომელიც დამარცხდა ბრძოლაში, ჩვენში ცდილობს ეხლა მომხრეების შონენას და იბრიყვებს ხალხს... დღეს თქვენ ახალციხის მუსლიმანებო, თავისუფალი ხართ, მაგრამ თქვენი ვალია, დაეხმაროთ უბედურ აჭარა-ქობულეთს მონობის უღელის მოხსნის საქმეში, მთელი სამუსლიმანო საქართველო თავის ძმა ქართველ ქრისტიანებთან ერთად უნდა იყრიდნენ ერთ ოჯახში თავს.

გაუმარჯოს თავისუფალ სამუსლიმანო საქართველოს დამოუკიდებელ საქართველოში.

გაუმარჯოს აჭარა-ქობულეთის განთავისუფლებას!

გაუმარჯოს ახალციხის მუსლიმან და ქრისტიან ქართველთა ძმობას.

გაუმარჯოს სამუსლიმანო საქართველოს **განთავისუფლებულ** კომიტეტს!

სამუსლიმანო საქართველოს **განთავისუფლებულ** კომიტეტის რწმუნებული ახალციხეში **ყადირ შერვაშიძე**

თავად მუსლიმი ქართველის ყადირ შერვაშიძის ამ მგზნებარე მოწოდებას სამწუხაროდ მესხეთში აღსრულება არ ეწერა, თუმცა მის მოწოდებებს აქტუალობა დღესაც არ დაუკარგავს.

ისლამის გავრცელებით მესხეთში მოხდა რელიგიური დაპირიპირება ერთი ეთნოსის (ქართველთა) შიგნით. ამ პროცესმა ყველაზე მწვავე ხასიათი მიიღო მე-19 – მე-20 საუკუნეებში. ისლამური სარწმუნოების გავრცელებას და ამის გამო მესხეთის ეთნიკურ დაპირისპირება-დაშლას საფუძველი ჩაუყარა ოსმალეთმა და საბოლოო სახე მისცა რუსეთმა. ამ დაპირისპირებაში განსაკუთრებულ როლს თამაშობდა ის ხელოვნური ტერმინები, რომელთა საშუალებითაც ცდილობდა ოსმალეთი და, განსაკუთრებით რუსეთი, მაჰმადიანი მესხები

გაემიჯნათ ქართული ეთნიკური სფეროდან. *აღ. ფრონელს* გულუბრყვილოდ შეცდომა ჰგონია, როდესაც რუსეთი ქართული ეთნოსის გათიშვისათვის შემოიტანს ტერმინს – „თათარი“. ეს მხოლოდ ენობრივი ან სარწმუნოებრივი შეფასება არ არის ზოგიერთი ქართველისა. ეს ღებულობს კანონის ძალას და შიდა დაპირისპირებაც სახეზეა. „შარშან და შარშანწინ მთავრობამ მოახდინა რეფორმა ადგილობრივი მართვა-გამგეობისა აჭარაში, სადაც დღესაც წმინდად ლაპარაკობენ ქართულს გურული კილოთი. განმეორდა ბედშავი *შეცდომა*. აჭარლების სამშობლო ენად აღიარეს ოსმალურ-თათრული, სწორედ ისე, როგორც პასკევიჩის მიერ ახალციხის აღების შემდეგ მესხეთისა და ჯავახეთის ქართველ მაჰმადიანებს უწოდეს თათრები“ (*აღ. ფრონელი, 1991, გვ. 58*).

სამწუხაროდ ტაოსა და კლარჯეთში ახლა *აღ. ფრონელის* წინასწარმეტყველება, რაც მოჰყვებოდა შედეგად ასეთ „შეცდომებს“, ასევე ახლა მესხეთშიც. როგორც კი ქართულ საზოგადოებაში გაჩნდება რელიგიურად განსხვავებული ჯგუფი, ხშირად ეს ეროვნულ დაპირისპირებად გაიგება ხოლმე და ქართველთა ეს ნაწილი მონათლება არაქართველად. ხშირად თვით ქართველებში წარმოიშვება არა მხოლოდ ასეთი დამოკიდებულება სხვა რელიგიის წარმომადგენელთა მიმართ, არამედ ტერმინიც.

ასე იყო აჭარის მაგალითზე, როდესაც ისინი მონათლეს „თათრებად“. „თათარი“ დაუძახეს იმ ქართველს, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში ოსმალეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში ცხოვრობდა, მაგრამ ყოველთვის გურჯი ერქვა. „თათარი“ ოსმალებსაც კი არ შეურქმევიათ, ამ ხნის განმავლობაში ქართული იყო მისი „ნენეს ენა“... რუს მოხელეებსაც ეს უნდოდათ, გააჩაღეს აგიტაცია-პროპაგანდა - „თქვენ თათრები ხართ და სათათრეთში გადასახლდეთ გირჩევნიათ“. ამასვე აკეთებდნენ ოსმალეთის იმპერიის ემისრებიც. ასეთ საქმიანობას შორს გამიზნული პოლიტიკა ჰკვებავდა. მტერი ცდილობდა საქართველოს დასუსტებას, მათი მთავარი მიზანი იყო *ქობულეთ-ბათუმის სანაპიროების დასაკუთრება, აქ პოლიტიკური დასაყრდენის* შექმნა. მტერმა თავის საწადელს ამ რეგიონში სულ მალე მიაღწია. ჯერ კიდევ პირველი მუჰაჯირობის დროს,

1879 წლისათვის, ქობულეთ-ჩაქვი და ბათუმის გარეუბნები თითქმის დაიცალა ძირძველი მოსახლეობისაგან. დაცარიელებულ მიწებზე შემდგომში რუსები, სომხები, ბერძნები დაასახლეს“ (მ. ფუტკარაძე, გვ. 14).

„გათათრება“ მხოლოდ ეკონომიკური ზეწოლით არ ხდებოდა. იყო ძალადობაც, მუქარაც, რომელსაც ასრულებდნენ. ამის დამადასტურებელი მასალა აქვს ჩაწერილი მარინე ბერიძეს. თხრობა ეხება დღევანდელ სოფელ ნიჯგორს, რომელსაც ორმოცსაც უწოდებდნენ. ორმოცი დღეს ნიჯგორის ნაწილია, შემორჩენილია ორმოცის ციხე, საუბარია მეჩეთზე, რომლის კედლები დღესაც დგას ნიჯგორში. „ფაშამ გამოაგზავნა მოლა. აუკრძალა ამ ნიჯგორის ხალხს, ორმოცში მაცხოვრებელ ხალხს, თავეთ ეკლესია აქვთ, წმინდა გიორგია, საყდარია, კარები გადაუკეტა, რო ეკლესიაში არ შესულიყვნენ, ღოცვა არ აღედგინათ და დაავალეს რომ ამ მეჩეთში შესულიყვნენ და თათრულად ელოცათ“ (მარინე ბერიძე, გვ. 139). შემდეგ მოთხრობილია ახალციხის ფაშის მიერ სარწმუნოების შეცვლის დროს ჩადენელი სისასტიკის თაობაზე.

ნაცნობი სურათია, ნაცნობი ხელწერა, ორმაგი სტანდარტი და ორმაგი თამაში გარე სახელმწიფოებისაგან საქართველოს მიმართ დამღუპველი აღმოჩნდებოდა ხოლმე. ასე აყარეს და გაასახლეს ჯავახეთიდან მუსლიმი ქართველები მე-19 საუკუნის 20-ინ წლებში და მათ ადგილზე სომეხი, რუსი (დუხობორები), ბერძენი მოსახლეობა შემოასახლეს.

აჭარის ზემოთ მოთხრობილი მაგალითი მესხეთზეც ვრცელდება. ფაქტიურად ეპოქას და საუკუნეს მნიშვნელობა არა აქვს, რადგან ტრადიციული მეზობლების დამოკიდებულება და სტრატეგია საქართველოს მიმართ არ იცვლება. აი, ამიტომაც მოინათლა „თათრებად“ მესხეთის მაჰმადიანი მოსახლეობა.

გამაჰმადიანების თაობაზე დიალოგი, პოლემიკა ხშირად იმართებოდა ხოლმე. განიხილავდნენ პრობლემის არსს. სარწმუნოებაგამოცვლილი ქართველობა ფიქრობდა იმ მიზეზებზე, რამაც მათი ასეთი ყოფა მოიტანა. ზოგნი ამტყუნებდნენ არა მხოლოდ მტერს. მართლაც, მხოლოდ მომხდურობით და ძალადობით არ ხდებოდა რწმენის შეცვლა. ქრისტიანობის მსა-

ხურთაც მიუძღოდათ ზოგჯერ ამაში ბრალი, რადგან ისინი ვერ უზრუნველყოფდნენ სიმტკიცეს, ეროვნულ ხაზს და მთავარი მისიის ტვირთვას, რასაც სარწმუნოებისა და ეროვნების ერთიანობა ერქვა.

მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში მესხი საზოგადო მოღვაწე მღვდელი *ივანე გვარამაძე (ვინმე მესხი)* მიდის სტამბოლში, ვზად გაივლის აჭარაში და ღამეს გაათევს დანდალოში „ერთი ალა აჭარელისას“. ვინმე მესხი აღწერს საუბარს, რომელიც მგზავრსა და ადგილობრივებს შორის გაიმართება სარწმუნოებასთან დაკავშირებით,

„ჩვენს გარდა 15 სტუმარი სხვა ჰყავდა ქობულეთელები და კახაბრელები, ახალციხისკენ მიმავალნი. იმ ღამეს შემოვიდნენ მისი მეზობელნი და ყველანი მომეშვიდობნენ კარგის კაცთმოყვარებით. მასპინძელი, 80 წლის კაცი მოდიოდა ნავახშმევს, მოჰყვა ქრისტიანობაზედ და მაჰმადიანობაზედ ლაპარაკსა, ისე გამოიყვანა სიტყვაში, რომ ქრისტიანობა აჯობინა მაჰმადიანობასა. მე ვკითხე, რომ ქრისტიანმა მღვდლებმა რა დაუშავეს ნეტა თქვენს წინაპართა ისეთი, რომ ერთობ გასდევნეს და მათ მაგიერ მოლა-იმამები შემოიყვანეს და დათათრდნენ მეთქი. მითხრა: არა, ყმაწვილო ჩვენთ წინაპართ მაგაში ბრალი არა აქეთ, ბაბუაჩემისგან ასე გამიგონია, რომ პირველში, როცა შემოსულან მოლები საქადაგოდ აჭარას, მაშინვე ერთპირად უკანვე გაურეკიან. ხელახლივ ალაგ-ალაგ რომ დაუწყვიათ ისევ შემოსვლა, დაუპირებიათ მათი აწყვეტა. ამასობაში მთელ აჭარას, ზემო-ქვემოს მღვდლობას პირი ერთი უქნიათ, გაუცარცვათ ეკლესიები და გარდაცვეწილან საიმერეთო-გურიაში. რა ხუცებს ეს ყოფა მოუწყვიათ ხალხზედ, არ იცი, ზოგთ ჯავრით, ზოგთ გულმოსულობით დაუწყვიათ დათათრება. რა მოლებს კბილი შეუდგიათ, ნელნელა მოუპირებიათ უმრავლესნი მოლები და ასე ზოგნი ტკბილობით და ზოგნიცა ძალით გაუმაჰმადიანებიათ მთელი აჭარა. ამ სიტყვებზედ დავეცილე და ვუთხარი: „გე მიზეზია, თვარა განა უღვდლოდ არ შეეძლოთ ქრისტიანობის დაცვა?“ დამიბრუნდა და ასე მითხრა: „ერთი მეცხვარე კი ათას თავ ცხვარს მოარჩენს მგლისაგან, მაგრამ ათას ცხვრებში უმეცხვაროდ ვერც ერთ ცხვარს შეუძლიანთ

თავის მორჩენა მგლისაგანო“. რაღა უნდა მეთქვა?“ (ივ. გვარამაძე, მოგზაურობა... ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი, გვ.8).

აჭარაში 80 წლის მოხუცი, რომელიც კეთილგანწყობილია თავისი წინაპრების რელიგიის მიმართ, საერთოდ გამოირჩევა ჰუმანურობით, იგრძნობა, რომ მას განსაკუთრებით შესტკივა გული თავის სამშობლოზე. მე-20 საუკუნეშიც გრძელდება ასეთი პოლემიკა, ოღონდ ის ტრადიციული დამოკიდებულება აღარ არის შენარჩუნებული. მხარეები საერთო უბედურებაზე გულისტკივილით აღარ საუბრობენ. მიზეზს აღარ ეძებენ. ისინი დაპირისპირებული მხარეებია და იცავენ თავიანთ სარწმუნოებას.

ერთ-ერთი ასეთი დაპირისპირების ამბავია მოთხრობილი მე-20 საუკუნის დასაწყისის მოვლენებთან დაკავშირებით. „როცა სოფელ მუსხის ხიდი კეთდებოდა ნაჩაღნიკ ლევან ანდრონიკოვის თაოსნობით, დიდძალი მრევლი იყო შეკრეფილი სამუშაოთ როგორც ქართველები, ისე თათრები. შუადღის დასვენებისას ლაპარაკი წამოვარდა რჯულის შესახებ. ერთმა თათარმა მითხრა“... შემდეგ გრძელდება საკმაოდ უხერხული საუბარი სისუფთავეზე, სალოცავებზე და ა.შ., რასაც მოჰყვება ქართველის პასუხი: ‘ძაღლს რომ მიხედო, სუფთაა, მაგრამ ცხვარი მთლათ ატურტლულია, ძაღლი, ძაღლია და ცხვარი კი სპეტაკი, სუფთა ყურბანი (საღვთო – მ. ბ.) ამ სიტყვაზე მთელი თათრები წამოიშალნენ საჩხუბრათო, მაგრამ როგორც ისინი დამნაშავე, ისეე გაჩერდნენ“ (ვ. სუდაძე, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი № 4001, გვ. 2).

ამ შემთხვევაში ქართველობაზე აღარავინ ფიქრობს. სარწმუნოებრივი დაპირისპირება, რომელიც უფრო მოხერხებული და დამაჯერებელი მაგალითებით არის შემაგრებული, ყოველდღიურ ცხოვრებაშია გადასული და მათი თანაცხოვრება ამ დაპირისპირების ფონზე მიმდინარეობს, თუმცა ერთმანეთის სარწმუნოებას პატივს სცემენ. ამასთანავე გამაჰმადიანებული ქართველები ხშირად ძველ ტრადიციებს სალოცავებთან დაკავშირებით ინარჩუნებენ. „სოფელ წნისის ორმოცდაათი საუენის დაშორებით ჩრდილო მხარეს არის ნაეკლესიევი. ეკლესია საფუძვლამდის დანგრეულია, გარდა ეკლესიის აღმოსავლეთ მხარისა. მაშ, როგორ ვამბობთ, ეკლესიას შერჩენია სამლოცველოს აღმოსავლეთი ნაწილი.

დღევანდელი გადმოცემებიდან როგორც ჩანს, ეკლესია სახელგანთქმული ყოფილა სასწაულმოქმედებით. ადგილობრივ მცხოვრებლებს ეშინიათ სასწაულმოქმედების და ამიტომ ვერ ეკარებიან ნანგრევ ქვების გატაცებას. ნასაღდრევს დღესაც საკმაო *მლოცველი ჰყავს, განურჩევლად ყველა ტომისა*“ (ვ. სუდაძის ანგარიში, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი № 1082, გვ. 1).

მოსახლეობა არ უფროთხის ქრისტიანულ სიმბოლიკას, არ ებრძვის მას. „*ბოგის* ჩრდილოეთით რვა კილომეტრის მანძილზე არის ნასოფლარი *ცხევარა*. იმ ნასოფლარში მცხოვრებლებს აუშენებიათ უბრალო სახლები და ხმარობენ მათ. ერთ *გლეხის სახლში არის ჯვარიანი ერთი ქვა*. ეს ქვა ბუხართან ოჯახშია ამართული“ (ვ. სუდაძის ანგარიში, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი № 1082).

საინტერესო სურათს ხატავს სოფ. *ტობის* მაგალითზე *ი. ვარსკენელიძე*: „ჩვენი სოფელი ხეობაშია განლაგებული. ერთ მხარეს ქრისტიანები ცხოვრობდნენ, მეორე მხარეს – მუსულმანები. ჩვენ სახლის უკან ორი ეკლესია იყო – ერთი ძველი... მეორე ახალი, მოქმედი. ქრისტიანულ დღესასწაულებზე ყველა ჩვენი ჭიშკრის წინ ჩაივლიდა, სახლს უკან კი ზარები რეკავდნენ“ (ი. ვარსკენელიძე, გვ. 10-11).

ანდრიაწმინდაში არის წმ. ელიას სახელობის მთა – *ელია*, რომლის შესახებ *ი. მაისურაძე* წერს: „მთა არის (ტყის თავი) ზედ ეკლესიის ნანგრევია. წმინდა ადგილია, სალოცავათ მიდიან ელიას დღეობაზე. მიდიან აქაური თათრებიც (*ქისათიბი, ღრომა, ანდა*), საღთოს დაკლებენ, თათრები იტყვიან ხოლმე, როდის მოვა ელიობა, რო ყანები არ დასეტყოსო. ამ დღეობას თათრები ეძახიან „დალიგიუან“ (გიჟი დღე). ელიას ძალა სეტყვის ასაცილებლად არის, როგორც თათრებისთვის. ისე ქართველებისთვის“. (ი. მაისურაძე, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი №1451, გვ. 21).

სოფელ *წნობის* საყდარში 1940 წელს „მოდინ ქალები სანთელს უნთებენ, რო რძე მოუვიდეთ. მოდიან მუსხიდან, ქვაბლიანიდან, აწყვერიდან. აქ რომ ნახოთ კვირა დღეს, საინტერესო სანახავია. ქალებს მოაქვთ ღობიო, ხილი. დაურიგებენ ბავშვებს. ბავშვებიც დაიყვირებენ, ღმერთო, რძე მიეციო. შემდეგ

შეწირავენ სანთელს. შესაწირავად ყველა რჯულის ხალხი მოდის“ (შ. ტაბიძე, „ექსპედიციის ანგარიში, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი №1082, გვ. 1).

გამაჰმადიანებიდან დიდხანს ფარულად ქრისტიანდებოდა ბევრი: „სოფ. ანდრიაწმინდას ცხადათ თათრები ვიყავით, გულით კი ქართველები. ზაფხულში ვითომ რამაზანი გეჰქირა. ბუნულებში შეეძვრებოდით, პურს ვჭამდით და წყალს ვსვამდით.

ერთხელ აღდგომათ ბნელი ღამე იყო და ვთქვით: ჩავიდეთ, ლიტონია შემოვუარო ეკლესიასო. ლიტონიას რომ უვლიდით და „ქრისტე აღდგა“ ვსთქვით, უცებ იქიდან დამალულ თათრებმა თავი ამოყვეს სთქვეს: აგერ ავსდექითო. მოგვთოფლეს მთელი ხალხი და ახალციხეს ფაშასთან ჩავვრეკესო. ფაშამ გაგვანთავისუფლა, ზიარათში ულოციათ, მერე რა არის მაგითაო“ (ვ. სულაძე, ს.ჯ.ი.მ.ფ., ხელნაწერი № 89, გვ. 5).

გადმოცემა ჩაწერილია მე-20 საუკუნის 30-იან წლებში. მონათხრობი ეხება რუსეთის შემოსვლამდელ ამბავს, როდესაც ახალციხეში ჯერ კიდევ ფაშა იჯდა. ორივე მხარეს ქართველები არიან ფარულად მლოცველებიც და ჩასაფრებული „თათრებიც“, რომლებიც „ქრისტე აღდგას“ ეხმაურებიან და აგერ აღვდექითო, ამბობენ. გადმოცემა პაპის თუ არა პაპის პაპის პირიდან მაინც მოდის და ცოცხალ სურათს ხატავს. მართალია ფაშა ჰუმანურად იქცევა, მაგრამ ყოველთვის ასეთი დაბეზღებები ასე კეთილად არ მთავრდებოდა.

კომუნისტების დროს ერთი ტენდენცია იჩენს თავს: „თათრები“ უფრო მეტად *მორწმუნეები* არიან, ვიდრე ქრისტიანები, რაც კიდევ უფრო აღრმავებს დაშორებას. „ქართველების ეკლესია აღარ მუშაობს, დაკეტილია, თათრები კი ყოველთვის ღოცულობენ სახლში. ქართველები მარხვას აღარ იჭერენ და აღარც სარწმუნოებას მისდევენ, თათრებს კი რამაზანი (მარხვა) ახლაც მაგრათ უჭირავთ... სოფელში უძველესი გვარები თათრებისაა, სჩანს, როცა აქავრობა აუოხრებიან, ესენი გათათრებულან და ვინც არ გათათრებულან, ისინი გაუწყვეტიან“. წერს *ვ. სულაძე* მე-20 საუკუნის 30-იანი წლების ბოლოს (ვ. სულაძე, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი №104, გვ. 11-12.)

იყო საპირისპირო შემთხვევებიც, როდესაც ეკლესიებს ანგრევდნენ და სამშენებლოდ იყენებდნენ: მაგ. სოფ.

ელაწმინდის შესახებ ნათქვამია, რომ „ეკლესია თლილი ქვისგან ყოფილა აგებული. ადგილობრივ მცხოვრებლებს ეკლესიის გარე კედლის ქვები მთლად ჩამოუყრიათ და წაუღიათ“ (ვ. სუდაძის ანგარიში, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი № 1082).

ამრიგად, მე-19 საუკუნეში უკვე მაჰმადიან მესხთა ნაწილს უწოდეს „თათრები“, რადგან მათი სალაპარაკო, საურთიერთობო ენა იყო თურქული ენის დიალექტი. ეს ტერმინი მე-20 საუკუნის პირველ ნახევარში გავრცელდა დანარჩენ მუსლიმ მესხებზე. სახელი ხელოვნური იყო და შეიქმნა საქართველოს სამხრეთ ნაწილში სარწმუნოებრივი დაპირისპირებისათვის.

1828 წელს რუსეთმა შემოიერთა მესხეთი. რუსეთი ფორმალურად გამოდიოდა ქრისტიანული რელიგიის დამცველად. ოსმალეთი თავის გავლენას არ თმობდა, რაც განსაკუთრებით ენობრივ-სარწმუნოებრივ აქტიურობაში გამოიხატებოდა. მესხეთის გამუსლიმება კიდევ უფრო გაძლიერდა მე-19 საუკუნეში. მოსახლეობის ენობრივ-რელიგიური შეგნება გაორების გარდა დაბნეულობამაც მოიცვა. ერთმანეთში აღრეული ეროვნება და სარწმუნოება კიდევ უფრო გაბუნდოვანებისკენ მიდიოდა, რადგან რუსეთმა არ გაატარა რადიკალური რელიგიური პოლიტიკა, არ დაუბრუნა ქრისტიანობას ჯერ კიდევ ბოლომდე გაუმაჰმადიანებელი მოსახლეობა. ეს მის ეროვნულ ინტერესებში არ შედიოდა, რადგან ასეთ შემთხვევაში მთელი მესხეთი (ტაო-კლარჯეთი), ქრისტიანობის დაბრუნებისთანავე „ქართველობას“ უბრუნდებოდა. მათი რელიგიური ცნობიერება ეროვნულ ცნობიერებას გაუტოლდებოდა. ეს რუსეთის მიზანს არ წარმოადგენდა. საქართველოს დაშლა გრძელდებოდა. იყო მეორე მიზეზიც. რუსეთის იმპერიაში ბევრი მუსლიმი ცხოვრობდა. ასეთი პოლიტიკის გატარების შემთხვევაში მაჰმადიანთა უკმაყოფილება არ აძლევდა ხელს რუსეთის ხელისუფლებას.

1886 წლის აღწერის მიხედვით, რომელიც 1893 წელს გამოქვეყნდა, ქართველ მაჰმადიანთა ნაწილი უკვე აღიარებს „თათრობას“, მაგრამ დიდი ნაწილი ისევ ქართველია (Сводъ Статистическихъ данныхъ О населеніи Закавказскаго Края, Тиф., 1893 г.).

ქართველი მაჰმადიანები რომლებიც ითვლებიან ჯერ კიდევ ქართველებად ცხოვრობენ შემდეგ სოფლებში: *ადიგენი აფიეთი,*

არძნე, ბოლაჯური, ღაღვი, გოდერძი, ღორთუბანი, გუგუნაური, დერცელი, ზანაგი, ზარზმა, ზედაუბანი, კეხოვანი, მლაშე, მოხე, ნამნიაური, ოსიაური, ფლატე, საირმე, დიდი სმადა, პატარა სმადა, უტყუსუბანი, ციხისუბანი, წრე, ჭეჭლა, ჩორჩანი, არალი, აგარა, აწყური, ზიკილია, კოპაძე, ორფოლა, საკირე, საყუნეთი, ტყემლანა, წინუბანი, წოხტევი, წრიოხი, ზემო ოშორა, ქვემო ოშორა, ბოგა, გიორგიწმინდა, კლდე, მიქელწმინდა, მუგარეთი, ფერსა, სვირი, წნისი, ჩოხტა, შურდო, აბი და სხვ.

არის ბევრი სარწმუნოებრივად შერეული სოფელი, რომლებშიც მხოლოდ ქართველები ცხოვრობენ, ოღონდ ზოგნი ქართველებად იწოდებიან და ზოგნი თათრებად. ასეთებია მაგალითად: *ერკოტა, ჭობარეთი, წყალთუბანი, ტობა, აწყვიტა, აგარა, ახაშენი, მარელი, კახარეთი, ხახალო, შოლავერი, წახანი, აბასთუმანი, ჭარალი, ვალე, ზველი, ენგიქვევი, ღრელი, გიორგიწმინდა, ტოლოში, როკეთი, ქუნცა* და სხვ.

სხვა ბევრ სოფელში კი უკვე „თათრობენ“, ოღონდ არც ერთი თურქი არ არის, ის ცოტა ადრე სარწმუნოებაშეცვლილი ქართველია. ამიტომ გასაგებია, რომ მე-20 საუკუნის დასაწყისში განსაკუთრებული მუშაობა მიდის იმ სოფლებში, რომელთა „გათათრება“ ვერ მოხერხდა და ისინი კვლავ ქართველობენ. *აღ. ფრონელი* მოგვითხრობს იმ მოღვების შესახებ, რომელნიც ინტენსიურად მუშაობენ სწორედ სარწმუნოებაშეცვლილ, მაგრამ ჯერ კიდევ ქართულ სოფლებში.

სოფ. *საყუნეთი* დიდი და ქართული სოფელია მე-20 საუკუნის დასაწყისში. „მთელი სოფელი დღესაც, დიდი და პატარა წმინდად და სუფთად ლაპარაკობს ქართულად. ძველი ქართული გვარები ისევეა კარგად შემონახული, როგორც შუაგულ ქართლსა და იმერეთში“ (*აღ. ფრონელი, გვ. 54*), ამიტომაც სწორედ ამ სოფლიდან არის „მოძღვარი მოლა, ახალგაზრდა, სანდომიანი, წმინდა ქართველური სახის მეტყველებით“ (*აღ. ფრონელი, გვ. 54-55*), რომელიც თორმეტი წლისა გააგზავნეს სტამბოლში სწავლის მისაღებად, რომელსაც მიუხედავად იმისა, რომ არც საცხოვრებელი ჰქონდა იქ, არც სხვა სახსარი არსებობისა, მაგრამ იქაურმა სასულიერო პირებმა მოამზადეს და გამოაგზავნეს ერთ-ერთ ყველაზე ქართულ სოფელში. სტამბოლში ის იღეურად არის დამუშავებული, რწმენით აღტაცე-

ბული და როდესაც სტამბოლის შესახებ მას როგორც უცხოეთზე ისე ეტყვიან, პასუხობს: „როგორ თუ უცხოეთი? განა იქ სულ ჩვენები არ არიან? ქვეყანა დიდია, ძლიერი, მდიდარი, განა ფუხარებს (ღარიბებს) ჰგვანან? მაჰმადიანი იქ მშვიერი როგორ მოკვდება?“.

ამას რომ ამბობდა, ახალგაზრდა, ჯან-ღონით სავსე მოლას სახე ისე გაუბრწყინდებოდა სიამაყითა და ამპარტავნებით“... (ალ ფრონელი, გვ. 55). ასევე იყო მოლა სოფ. *ბოგიდან*, სადაც აგრეთვე ქართველი მაჰმადიანები ცხოვრობდნენ და ქართველობა ჰქონდათ შენარჩუნებული. მოლები დასპეციალუბულნი არიან არაბულ წერა-კითხვაში, მაგრამ ქართული მათ უკვე აღარ აინტერესებთ „რად მინდა, ბატონო, ქართული, რაში უნდა გამოვიყენო?“ ... (ალ ფრონელი, გვ. 58). ეს არის მათი პასუხი კითხვაზე ქართული წერა-კითხვის ცოდნის შესახებ.

მეოცე საუკუნის ბოლომდე მოაღწია თურქეთში გასახლების ფაქტებმა. „როგორც მამა ამბობდა, ნიკოლოზის დროს გვაიძულებდნენ თურქეთში გადავსახლებულიყავით – თურქები ხართ და თურქეთში წადითო. ბევრი მათგანი მართლაც გადავიდა მესხეთის საზღვრის იქითა მიწაზე“. (ი. ვარსკენელიძე, გვ. 11).

სამშობლოდან უცხოეთში გაქცევის სხვადასხვა ფორმა არსებობდა მესხეთის დიდი ტრაგედიების ფონზე, ერთი მათგანი იყო მუჰარაჯობა (ტ. ფუტკარაძე, გვ. 16), თუმცა არა ერთადერთი.

სამშობლოდან გადახვეწის ბევრი მაგალითი გვქონდა მე-19 საუკუნეში. იყო შემთხვევები, როდესაც წავიდოდნენ მოივლიდნენ ტრაპიზონს, სამსუნს, ბურსას, ვერ იპოვიდნენ ადგილს სამუდამოდ დასასახლებლად და ბრუნდებოდნენ უკან.

1894 წ. „ივერია“ № 114 ბეჭდავს ილია ალხაზიშვილის წერილს „ქართველ მაჰმადიან მესხების დაბრუნება ოსმალეთიდან (მესხი რაჯაბას ნაამბობი)“, რომელშიც მოთხრობილია თუ როგორ გაყიდა 60-მდე მაჰმადიანმა ყველაფერი, რაც კი ჰქონდათ, დაიტირეს წინაპრთა საფლავები და წავიდნენ ოსმალეთში საუკეთესო ცხოვრების საძებნელად, მაგრამ არაფერი გამოუდიდათ. ბოლოს გაჭირვებით ბრუნდებიან სამშობლოში „შინ მოვედით თუ არა, სიხარულით ყველანი ბავშვებით ვსტიროდით“.

წერილის ავტორი მონათხრობის შემდეგ წერს: „ღმერთმა ჰპოძანოს, რომ ჩვენმა მოძმე ქართველ-მაჰმადიანებმა თავი დაანებონ ათასნაირი ჭორების აყოლას და თავის მამაპაპისეულს ადიღზედ გული დაამყარონ და აღარ მოშორდნენ“.

გულის ადგილზე დამყარების ნაცვლად, როგორც ჩანს, ეს პროცესი კიდევ უფრო გაძლიერდა, რაშიც განსაკუთრებული როლი ოსმალეთში განსწავლულ ადამიანებს მიუძღოდათ.

საბჭოთა პერიოდში ქართველ მაჰმადიანთა საბოლოო გაუცხოურობაში განსაკუთრებული როლი შეასრულა არაქართულმა სკოლამ. თურქულ-აზერბაიჯანული განათლების მიცემა საბოლოოდ მოათავა დაწყებული საქმე. მანამდე თუ მხოლოდ მოლა-იმამები აკეთებდნენ ამ საქმეს, ახლა უფრო მასიური ხასიათი მიიღო ენის დაკარგვის დაჩქარებამ.

ცნობილმა მოღვაწემ გ. ბოჭორიძემ მოიარა სამცხე-ჯავახეთი, აღწერა მრავალი სიძველე, მაგრამ არანაკლებ საინტერესოდ გვეჩვენება ერთი განცხადება, რომელიც დათარიღებულია 1932 წლის 20 ოქტომბრით და რომელიც განათლების კომისარიატის სასკოლო სექტორის გამგის სახელზეა დაწერილი.

განათლების ენის საკითხი საბჭოთა პერიოდის სამცხე-ჯავახეთში ცალკე კვლევის საგანია, მაგრამ საერთო სურათის წარმოსაჩენად მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია ეს განცხადება, ამიტომ მოვიყვანთ მთლიანად:

„წარსულ თვეებში არქეოლოგიური მიზნით მოვიარე მესხეთი (ახალციხის მხარე): ავწერე ისტორიული ძეგლები, გადავიღე ფოტოგრაფიული სურათები, მოვაგროვე უძველესი წარწერიან-ქანდაკებიანი ქვები, ხელნაწერი წიგნები, გავეცანი ხალხის ზნე-ჩვეულებებს და სხვ.

ხსენებული კუთხის მთავარი მემკვიდრენი არიან ქართველნი (მესხნი). მათი ერთი ნაწილი ქართველებად იწოდება (ქართველი ქრისტიანები), ხოლო მეორე ნაწილი, სარწმუნოების გამო – თათრებად (ქართველი მაჰმადიანები).

ამ უკანასკნელთა უდიდეს ნაწილს დროთა ვითარებაში ქართული ენა დაუკარგავს, ხოლო მეორე ნაწილს კი დღევანდლამდე შეუნახავს. აქ მინდა შევეხო ამ მეორე ნაწილს.

დღეს არის მთელი სოფლები, რომელთაც ქართული ენა თავის საოჯახო ენად აქვთ; თორმეტი ასეთი სოფელი ერთ ჯგუფად სახლობს, სხვა ცალ-ცალკე; ამ ჯგუფ სოფლებში *თურქული ენა იციან, ეს მხოლოდ კაცებმა, მანდილოსნებმა და ბავშვებმა კი ეს ენა სრულებით არ იციან.*

ეს სოფლებია: *სვირი* – 200 კომლი, *ბოგა* – 90 კომლი, *შურდო* – 70, *გიორგიწმინდა* – 80, *ჭოხტა* – 28, *ფერსა* – 10, *წოხტევი* – 60, *მუგარეთი* – 80, *ზიკილია* – 280, *აგარა* – 25, *საყუნეთი* – 150, *ინდუსა* – 100, *ყამზა* – 100 კომლი.

გარდა ამისა, არის სოფლები, რომლის მცხოვრებთა უმეტესი ნაწილი ქართულადვე ლაპარაკობს, ესენია: *ზემო ოშორა* – 230 კომლი, *უღე* – 150, *ვალე* – 90 კომლი.

აქვე აღვნიშნავ ზემოხსენებულ სოფლებში მოსახლე პირთა გვარებს: *სვირი* – *ყაყუნაშვილი* და *სხვ. შურდო* – *ხმალაძე, გორიშვილი*; *წოხტევი* – *ლომიძე, კაპანაძე, პაპალაძე, ჩხეიძე*; *ზიკილია* – *გვარამაძე, ნადირაძე, ხახუტაშვილი, გოგალაძე, ზურაბაძე, კაპანაძე, ცქიფოძე, ჩიტაძე, ბიძინაშვილი*. *აგარა* – *გვარაძე, ტულუშაძე, კოტაძე*; *საყუნეთი* – *იორდანაშვილი, ფოცხვერაშვილი, მჭედლიშვილი, ფუტურიძე, ჭყოიძე, კახიშვილი, ინდუსა* – *შარავანდიძე, ქოსაშვილი, ქორიძოშვილი, ყოჩიაშვილი, ოქროპირიძე, გელაშვილი, ხალოშვილი, სათოშვილი, რამოშვილი*; *ყამზა* – *ონიაშვილი (ონიაძე), გოჩაშვილი (გოჩაძე), ჩანმოშვილი, მახარაშვილი (მახარაძე), ჭეჭილაშვილი (ჭეჭელიძე), კოჯოშვილი, ქუმელაშვილი, ამოშვილი, წულუკიძე*; *ზემო ოშორა* – *ღონიაშვილი (ღონიაძე), კუჭაიძე, ზანდარიანი, ავალიშვილი*; *უღე* – *ბარათაშვილი, კანჭაძე (კანჭათი), ჩელაშვილი, ბერიძე (ბეროთი), აბულაძე, პეტაშვილი (პეტათი), ელაშვილი (ელათი), ბაქრაძე (მოლოზნიანთი)*; *ვალე* – *ჭავეჭავაძე, ამილახვარი, ბოჭოშვილი, ჩიტაძე, ილარიონიძე, გოზალიშვილი, ნიჟარაძე, ბერიძე, ნადირაძე (ტირალათი), კაპანაძე*; *აწყური* – *ვარშაველი, ლომიძე, ორჯონიკიძე, ჩხეიძე, სამსონიძე, ყიფიანი, ბაქარიძე, აზნაურიძე, დვალიშვილი, ლეკიძე, მესხიძე.*

ზემოხსენებულ სოფლებში, სადაც კი სკოლა არსებობს, ყველგან თურქულია (*სვირი, ბოგა, შურდო, ზიკილია, ინდუსა და სხვ.*) და სადაც გახსნას აპირობენ (*მაგ. საყუნეთი*) იქაც თურ-

ქულის. რამოდენიმე სოფელს ქართული სკოლის გახსნა სდომებია, უთხოვნიათ ახალციხის რაიალმასკომისათვის, მაგრამ უარი უთქვამთ. *სეირს, შურდოს და გიორგიწმინდას* მითხრეს: მივმართეთ ახალციხის მთავრობას, ქართული სკოლა გაგვიხსენითო, მაგრამ უარი გვითხრეს, თქვენ თურქული სკოლა გეკუთვნით და გაქვთ, ქართული სკოლა არ იქნებაო. მე ვურჩიე, განცხადება გამოვეზავნათ განათლების კომისარიატის სახელზე.

ქართულად მოლაპარაკე სოფლებს, მათი სურვილისამებრ, ვგონებ, ქართული სკოლები უნდა გაეხსნას. ამას მოითხოვს საღი პედაგოგიკა.

ცენტრარქივის თანამშრომელი გ. ბოჭორიძე
1932 წ. ოქტომბრის 20

(კ.კეკელიძის სახ, ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ივანე ჯავახიშვილის ფონდი № 2950)

განცხადებაში კარგად არის დასაბუთებული ჩამოთვლილ სოფელთა მაჰმადიანი მოსახლეობის ქართველობა. ისინი ლაპარაკობენ ქართულად, აქვთ ქართული გვარები, მათი ტრადიცია ქართულია, რომ მიეთითებიანა *გ. ბოჭორიძეს*, სოფლების ტოპონიმიაც, ქართული იქნებოდა, მაგრამ განცხადების ფორმატი ამის საშუალებას არ იძლეოდა. სამწუხაროდ, მე-20 საუკუნის 30-იან წლებში არ ისმინეს საქართველოს ხელისუფლებაში მსგავსი თხოვნები. გაგრძელდა ოსმალურ-რუსული პოლიტიკა ბოლომდე.

ზემოთ ჩამოთვლილი სოფლები უკვე მცირე ნაწილია 1886 წელს ქართველებად აღწერილ სოფლებთან შედარებით. ისევე, როგორც 1886 წელს აღწერილი სოფლები მცირეა 1828 წელთან შედარებით, როდესაც რუსეთმა „დაგვიბრუნა“ ეს მხარე. ერთი საუკუნე და ცოტა მეტი გაუძლო მუსულმანმა ქართველობამ დიდ ზეწოლებს, ხოლო გადასახლების შემდეგ, სართოდ ნულამდე დაეცა ენის ცოდნის ხარისხი, რადგან შუა აზიასა, აზერმაიჯანსა თუ ჩრდილოეთ კავკასიაში ქართულ სკოლებზე ლაპარაკიც კი ზედმეტი იყო.

ასეთმა დამოკიდებლებამ მიიყვანა მაჰმადიანები გათათრებამდე. ეს დამოკიდებულება კი შექმნა ჩვენი ქვეყნის უსუსურმა პოლიტიკამ (თუ ამას პოლიტიკა შეიძლება ეწოდოს,

რუსეთის „მფარველობის“ ქვეშ და მეზობელი სახელმწიფოების აქტიურმა ანტიქართულმა მუშაობამ).

პოლიტიკა პოლიტიკად, მაგრამ ხალხი მაინც სხვანაირად უყურებდა ენის საკითხს. მშობლიურ ქართულთან განშორება ძნელი შეიქმნა. ხშირად მოსახლეობა აშარუებდა მდგომარეობას. დასცინოდნენ რენეგატებს, განსაკუთრებით იმათ, ვინც საკუთარ ენას დააგდებდა და თურქულში გაიწაფებოდა. უცხო ენის სწავლას ბევრად მეტი დრო სჭირდებოდა, ვირდე სარწმუნოების შეცვლას.

მესხეთი და აჭარა ერთი ბედისა და უბედობის შვილები იყვნენ საქართველოსი. მშობლიური ენის პრობლემა ორივეს თითქმის ერთნაირად უდგა. საინტერესო მოთხრობა აქვს ჩაწერილი ი. მაისურაძეს მაჰმადიანი ქართველებისგან ტატანისელი *ბერძენიშვილი ყოჩი საფაროღლისაგან* 1937 წელს, როგორ „ყიდიან“ და „ყიდულობენ“ მესხები და აჭარლები ერთმანეთში „თათრულს“: „აჭარლებმა თქვეს, რო კაცო, ჩვენ თათრები ვართ და თათრული არ ვიცით, მოდი შევაგროვოთ ოთხ-ოთხი მანეთი, ამოვირჩიოთ ერთი ჭკვიანი კაცი და გავგზავნოთ ადიგენში თათრულის საყიდლათ. შეაგროვეს ფული და გამოგზავნეს ერთი კაცი. ეს კაცი ჩავიდა ადიგენში და იკითხა: თათრული ვის გაქვთ გასაყიდო. მას შეხვდა ერთი ჭკვიანი კაცი და თქვა: ეს კაი ბატი ვნახეო. წაიყვანა სახში და უთხრა: ამაღამ აქ დაიძინე, ათას მანეთის თათრულსაც ზედმეტ გაგატან, ოღონდაც სულ ჩემთან იყიდეო. რო გათენდა დილა, გაუბერა მას ერთი კაი გუდა და დააბარა: პირი არ წაუხსნა სოფელში გადასვლამდე, თვარა გაგექცევაო. ეს აჭარელი რო ავიდა მთაში, მაშინ თქვა: იქიდან აქ ვზიდე, მოდი წაეხსნი პირს და კარგ თათრულს მე ამოვირჩეო. რომ წახსნა პირი, დაიცალა ფუქით გუდა. დაიწყო ყვირილი: უი, დედა, მიშველეთ, თათრული გამექცაო. გამოცვინდა თელი სოფელი და დაუწყეს თათრულს ძებნა ნაშხნარებში. ნახეს დათვის ნაფეხური: აი, ჩვენი თათრულის ნაფეხურიაო და წაჰყვნენ ნაფეხურს. მივიდნენ სოროსთან, ადგა ერთი, გეექანა, იქნებ კარგი თათრული წამოვიდო, როცა შევიდა, დაიგვიანა გამოსვლა, მეორემ უთხრა: ეე, ბიძია გამოდი, ფული მეც მიმიციაო. ის არ გამოვიდა, გამოსწიეს ფეხებიდან და თავი არ ჰქონდა. ამათ თქვეს: ე,

მახმედ, ამას თავი ჰქონდაო? – ე, ბიჭო, წავიდეთ და მის ცოლს შევეკითხოთო, იმას ეცოდინებაო. ცოლს ჰკითხეს: თავი ჰქონდა თუ არა შენს ქმარსო. იმან უპასუხა: არ ვიციო. იმათ დასკვნა გამოიტანეს, თავი არ ჰქონიაო (ი. მაისურაძე, მესხური სიტყვიერების მასალები, 1943 წ. ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი № 3067).

საკუთარი ენის დაგდება, მიუხედავად სარწმუნოების სხვადასხვაობისა, ყველაზე დიდი „უთავობაა“. ეს არის მონათხრობის აზრი, გუდით „შეძენილი“ თათრული საბოლოოდ ვერ იკაფავს გზას აჭარაში, სამაგიეროდ განსაკუთრებული წნეხის ქვეშ მყოფი მესხისათვის დამღუპველი აღმოჩნდებოდა. აჭარისგან განსხვავებით, არ აღმოჩნდა მესხეთში ისეთი მორწმუნე მუსლიმი, რომელიც ლიდერობას გასწევდა და რწმენაშეცვლილ ქართველობას ეროვნებას არ დააკარგვინებდა.

„ბოლოსდაბოლოს მესხეთის გამაჰმადიანებული ქართველები ერთიმეორისაგან ვეღარ არჩევდნენ სარწმუნოებასა და ეროვნებას. ქართველი მათთვის ქრისტიანული რელიგიის აღმნიშვნელი სიტყვა გახდა. ამის საპირისპიროდ თავიანთ თავს ეძახდნენ მუსლიმანს ან თათარს. რა თქმა უნდა, ეს „თათრობა“, რომელიც გამორიცხავდა „ქართველობას“, არ ნიშნავდა „თურქობას“, მაგრამ ტერმინ „თათრის“ ქვეშ შეიძლება გვეგულისხმება აგრეთვე აქ მცხოვრები მუსლიმი ხალხები: ყარაფაფახელები, ქურთები და სხვ. მაჰმადიანი ქართველობა, რაღა თქმა უნდა, არ იყო მათთან აღრევის მომხრე და თავის ვინაობის გამოსაცალკევებლად გამონახა კიდევ უფრო დაკონკრეტებული ცნება „იერლი“ - ადგილობრივი ან „ბინალი“, ამ ქვეყნის ბინადარი. მისი თათრობა შეზღუდული იყო გარკვეული ადათებითა და ისტორიული ზნეჩვეულებებით – იერლობით. „იერლი“ ზოგად თათარს ქალს არ მიათხოვებდა, ისევე, როგორც ქრისტიანს“ (შ. ლომსაძე, 208).

იერლის დაპირისპირება თათრობასთან გრძელდებოდა მე-20 საუკუნეში, როდესაც კიდევ უფრო გაბუნდოვნდა მაჰმადიან მესხთა წარმომავლობის საკითხი. საბჭოთა ხელისუფლების წლებში თათრობა იქცა ეროვნებად, რომელსაც დაემატა „აზერბაიჯანლობა“.

მე-19 საუკუნეში აზერბაიჯანლობაზე საერთოდ საუბარიც კი არ შეიძლებოდა, მაგრამ ქართველი კომუნისტების

არაქართული, არაეროვნული პოლიტიკის წყალობით, „თათრობას“ და „თურქობას“ თანდათან ენაცვლებოდა „აზერბაიჯანელობა“, რაც ბევრი რამით იყო ხელსაყრელი ანტიქართული საქმიანობისათვის.

„სამცხე-ჯავახეთის ქართველ მაჰმადიანთა ერთი ჯგუფი, რომელსაც ცარიზმი ქართველებად მიიჩნევდა, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ თურქულ და აზერბაიჯანულ ეროვნებებს მიეკუთვნენ იმის გამო, რომ მაჰმადიანები იყვნენ. ანგარიში არ გაეწია ბევრი მათგანის თვითშეგნებას, ქართულ სამეტყველო ენას და მათ მიერ შემონახულ ქართულ სამეურნეო და საყოფაცხოვრებო ტრადიციებს, ქართულ გვარებს“ (რ. თუფჩიშვილი, I, 2005, გვ. 155).

თურქული ენის დიალექტი, რომელზეც საუბრობდნენ მესხები უფრო ახლოს იყო აზერბაიჯანულ ენასთან. თავად აზერბაიჯანის სიახლოვეც მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო, რადგან საბჭოთა პერიოდში კავშირი თურქეთთან შეწყდა და თურქეთის ადგილი დაიკავა აზერბაიჯანმა, ამიტომ მე-20 საუკუნის 20-30-იან წლებში მაჰმადიან მესხებს მასიურად მისცეს აზერბაიჯანული სკოლები.

ქართველმა პოლიტიკოსებმა ეს ყველაფერი შეამჩნიეს, ოღონდ გვიან. აი, რას წერს ახალციხის რაიკომის მდივანი გ. კირვალიძე ხელმძღვანელობას თავის მოხსენებით ბარათში 1944 წელს: „საზოგადოდ ჩემის აზრით საჭიროა და დროულად მიმანია, რომ იწერებოდეს ყველა ქართული გვარები, რომლებიც დღემდე შენარჩუნებულია გამაჰმადიანებულ ქართველებში, ამასთანავე *ეროვნება იწერებოდეს „ქართველი“, „თათრის“ ან „აზერბაიჯანელის“ მაგივრად და აღნიშნული ღონისძიება ჩატარდეს არა მარტო ახალციხის რაიონში, არამედ ყველა მესხეთ-ჯავახეთის რაიონებში*“ (გ. კირვალიძე, გვ. 61).

ნიშანდობლივია, რომ გ. კირვალიძე არ წერს, ეროვნება ქართველი მიეცით ქურთებს ან თარაქმებსო, რადგან ისინი არც არიან ქართველები. ქართველია მხოლოდ იერლი, რომელიც იწოდება თათრად ან აზერბაიჯანელად. მაგრამ ამ იდეას რეალიზაცია არ ეწერა, რადგან 1944 წელს მაჰმადიანი მესხები

და ყველა დანარჩენი მუსლიმური მოსახლეობა გასახლდა მესხეთიდან.

ვიღრე ისინი ცხოვრობდნენ მესხეთში იერლი, როგორც ითქვა, უპირისპირდებოდა სხვა მაჰმადიან მოსახლეობას, მაგრამ, როდესაც გავიდა დრო და მათი გადასახლებაში ყოფნა გაგრძელდა, ამ ტერმინმა გაიფართოვა თავისი მნიშვნელობა. იერლი ანუ ადგილობრივი დღეს შეიძლება ეწოდოს არა მხოლოდ წარმოშობით ქართველს, არამედ ყველას, ვინც გასახლდა მესხეთიდან საერთოდ. ამ ტერმინის ეს უკანასკნელი მნიშვნელობა დაადასტურეს იანეთში მცხოვრებმა მესხებმა. მათი თქმით, ყველა გასახლებული არის იერლი, რადგან ისინი არიან ერთი სამშობლოდან გასახლებული. ამგვარად დღეს ტერმინი, რომელიც თავისი მნიშვნელობით თავის დროზე აღნიშნავდა ქართველს, რითაც უპირისპირდებოდა ის არაქართველობას (თურქი, თარაქამა, აზერმაიჯანელი, ქურთი), იქნეს საპირისპირო დატვირთვას და აერთიანებს დეპორტირებულთ ერთი ნიშნის მიხედვით. ეს ნიშანი არის ადგილობრივი, ოღონდ არა ქართველი, ზოგადად მუსლიმი.

იერლი დაუახლოვდა ეროვნულობას და მის პარალელურად ოღონდ გვარის აღსანიშნავად იხმარებოდა და იხმარება ტერმინი „განაყოფი“. - „ქიმ განაყოფ?“ (ვისი განაყოფი ხარ?) – საგინაათი! ახალი საბჭოთა გვარების მიღების მიუხედავად მესხები გადასახლებაშიც ძირითადად განაყოფებით სცნობენ და იხსენიებენ ერთმანეთს.

ტერმინი რომ ქართულია, ამას განსაკუთრებული მტკიცება არ სჭირდება. ის არის *ყოფ* ზმნისაგან მიღებული ნამყო დროის მიმღეობა. ამასთანავე განაყოფი, როგორც ეთნო სოციალური ტერმინი, ცნობილია.

მესხეთში „განაყოფს“ უწოდებდნენ ოჯახიშვილს, რომელიც გაიყრებოდა, გაიყოფოდა. *ი. მაისურაძე* განმარტავს: განაყოფი – ბიძაშვილი, საერთო ძირეული ოჯახიდან გამოყოფილი მოსახლე, „იმას, ვინც ეყოლებოდა ბიძაშვილი თუ განაყოფი“ (ი. მაისურაძე, მესხური დიალექტოლოგიური ლექსიკონი, 1944, ხელნაწერი ს.ჯ.ი.მ.ფ № 3066).

ქართული ენის წიაღში წარმოშობილი ქართველობის შესაზარჩუნებელი ტერმინები თანდათან ან იკარგება, ან საპირის-

პირო მნიშვნელობას იძენენ, ან იცვლება სხვა ეროვნების აღმნიშვნელ ტერმინად.

ეს არ ეხება მხოლოდ ტერმინებს. დიდმა პოლიტიკამ დააბნია მე-20 საუკუნის დასაწყისში საქართველო. ყველა მოვლენა მის საზიანოდ განვითარდა. ზოგიერთი ეთნიკური წარმომავლობის ჯგუფები, მაგალითად, აზერბაიჯანულ-თურქული და ქურთული წარმომავლობის მოსახლეობა, რომელიც სხვა შემთხვევაში დაპირისპირებულია, საქართველოს ტერიტორიაზე, ქართველთა შემწყნალებლური დემოკრატიული პრინციპების წყალობით, გაერთიანდნენ და დაუპირისპირდნენ საქართველოს.

ეს პროცესი გრძელდება დღესაც. ამის ნიშნები არის ბოლო დროის მოვლენებიდან გამომდინარე, როდესაც მასმედის წარმომადგენლებთან წალკის რაიონის აზერბაიჯანელი და სომეხი ეროვნების წარმომადგენლები აცხადებენ, რომ ქართველები გვიშლიან ხელს, თორემ ჩვენ ერთმანეთში კარგად ვართო. მათი განწყობა გადამდებია წალკის რაიონის ბერძნულ მოსახლეობაზეც.

ამ ხალხს როდესაც ყველაზე ძალიან უჭირდათ, მაშინ შეიფარეს ქართველებმა. ასევე შეიფარეს თავის დროზე ქურთები და თარაქშები.

მესხების ტრაგიკული ისტორია გრძელდება. ვიდრე მათი თვითიდენტიფიკაცია მოხდება ბუნებრივად თუ ხელოვნურად, საჭიროა საკუთარ წარმომავლობაში სერიოზული გარკვევა. საამისოდ ყველაზე რეალურ გზას წარმოადგენს თითოეული პიროვნების თუ ოჯახის გვარისა და წარმომავლობის კვლევა. მართალია ამას დრო დასჭირდება, მაგრამ საქმე დასაწყებია, რადგან პრობლემების ცალმხრივი წარმოჩენა, ე.ი. ისეთი კვლევა, როდესაც ქართველი მეცნიერები ან არ მონაწილეობენ მასში ან, უსახსრობის გამო, ძალიან შეზღუდულია მათი როლი. ეს კი ქმნის იმის საშიშროებას, რომ მე-20 საუკუნის ისედაც გაბუნდოვნებული ისტორია კიდევ უფრო გაუარესდება, განსხვავებული გენეტიკის, ჰაბიტუსის, ეთნოსის, კულტურის, ეროვნების მატარებელი ადამიანები ხელოვნურად მიერთებული აღმოჩნდებიან სულ სხვა წარმომავლობის ხალხს და წარსულის ბუნებრივი რეაბილიტაციის ნაცვლად, მივიღებთ უსამშობლო, უკულტურო, სხვაზე მიტმასნებულ საზოგადოებას, რაც, რა თქმა უნდა, ახალი ტრაგედიების საფუძველი შეიქმნება.

დღევანდელი გლობალიზაციების პირობებში ეს აზრი ზოგისთვის შეიძლება მიუღებელიც იყოს, მაგრამ ყველაზე დიდი კოსმოპოლიტიებიც კი საბოლოოდ ეძებენ საკუთარ ფესვებს, უფრო ხილდებიან საკუთარ კულტურას, გენეტიკას, კოსმოპოლიტიზმსა და უსამშობლო, უტრადიციო საბურველში ხვევენ სხვა ხალხებს.

ჩემი მიზანია მესხეთში და იმერეთში, კერძოდ, *ახალციხის* რაიონში, *აბასთუმანსა* და იმერეთში *სოფ. იანეთში* დაბრუნებულ მესხთა გვარების კვლევა. ახალციხეში მცხოვრები 12 ოჯახის და იანეთში მცხოვრები 30 ოჯახის გვარები.

ქართული გვარის ისტორია ჩვენი ეთნო-სოციალური ყოფის აუცილებელი ნაწილია. სხვადასხვა აზრი არსებობს ქართული გვარის წარმოშობის თარიღის შესახებ. ზოგნი მას უძველეს დროს შექმნილად მიიჩნევენ, ზოგნი კი შედა-

რებით გვიანდელ ეპოქაში წარმოქმნილად თვლიან. ერთში კი შეიძლება შევთანხმდეთ, რომ თუ სადმე საქართველოს რომელიმე კუთხეში უნდა შექმნილიყო გვარი, ეს იყო მესხეთი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო, რომელიც დაწინაურებული იყო ჩვენი ქვეყნის ცხოვრებაში, ამიტომ ჩვენი საკვლევი ობიექტი იმითაც არის მნიშვნელოვანი, რომ უნდა აღმოჩნდეს ქართული ისტორიული გვარები, ცნობილი გვარები, რომელნიც შეიძლება მესხეთში აღარც კი მოიძებნოს, რადგან ისინი მხოლოდ მუსლიმ ქართველებს ჰქონდათ, ამას თავისი ახსნა აქვს. ცნობილია, რომ სარწმუნოება პირველ რიგში შეიცვალა მაღალმა წრემ, ე.ი. მესხეთის მაჰმადიანობა გამორჩეული ნაწილიც იყო საზოგადოებისა.

ქრისტიანები და მაჰმადიანები გვერდიგვერდ ცხოვრობდნენ. მათი გვარების ჩამოყალიბება ერთნაირად მოხდა. ეს გვარები საერთოა ქრისტიანებთან და, ბუნებრივია, მათ საერთო ძირი, წარმომავლობა აქვთ.

ქართულ გვარს, ისევე როგორც ყველა ეროვნების ხალხის გვარს, თავისი სემანტიკა და ენობრივი სტრუქტურა აქვს, გააჩნია საკუთარი, გვარისათვის დამახასიათებელი ატრიბუტიკა და ქართული ენის ლექსიკოლოგიის სფეროში განიხილება. სწორედ ამიტომაც ქართული გვარის წინააღმდეგ ბრძოლა იყო ბრძოლა ქართველობის წინააღმდეგ, რაც აისახა მესხთა გვარებზეც.

სარწმუნოებისა და გვარის შეცვლა ურთიერთკავშირში იყო.

უმთავრესი იყო ეკონომიკური ფაქტორი. საგადასახადო სისტემა ოსმალეთის ბატონობის პერიოდში, რომელც ითვალისწინებდა შეღავათს თუ სარწმუნოებას შეიცვლიდა ქრისტიანი კაცი. გადასახადისგან გათავისუფლდებოდა იგი და ამასთან ერთად, საჭირო იყო სახელის შეცვლა. მთავარი იყო სახელი, რადგან გვარის პრობლემა თავიდან საერთოდ არ იდგა. სამომავლოდ მამის სახელით, უკვე თურქული სახელით მოიხსენიებდნენ მასაც და მის შთამომავალსაც. გამაჰმადიანებულ თაობას მამის სახელს არ სთხოვდნენ, რადგან ასეთ შემთხვევაში მამის სახელად

ქართული სახელი იქნებოდა, რაც არ აძლევდა ხელს ოსმალეთის ხელისუფლებას, მხოლოდ სახელითაც იოლად გადიოდნენ, ვიდრე მისი შთამომავალი არ მიიღებდა მამის სახელად „თათრულ“ ვარიანტს. აი, საამისო დოკუმენტი სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმიდან: „მუსხიდან გათათრდენენ *თომაანთ თორომანი, სიმონ მაისურაძეს* დაარქვეს *უსეინაი*, ხოლო ქურდაძეს [დაარქვეს] *სვილეიმანაი*, ისიდორ ქურდაძეს – *ალიაი*, ქიტე ქურდაძეს *იბოი* და ასე სხვა“. გვარს არ ეხებიან, რადგან ამის საჭიროება პირველ ეტაპზე არ დგას. ჯერ ერთი უფრო კარგად გრძნობს თავს „გათათრებული“, მას ისევ თავისი გვარი აქვს, მაგრამ ეს გვარი საშინაო მოხ-მარებისთვისაა. მისი შვილისათვის შეიძლება ეს გვარი აღარ შეიქმნას საჭირო. ქიტე ქურდაძეს კი დაარქვეს *იბრაგიმი*, მაგრამ ქართული ტრადიციის მიხედვით მოხდა სახელის „გაქართულება“ და მას კნინობით-მოფერებითი ფორმით მოიხსენიებდნენ.

გამაჰმადიანება და სახელის შეცვლა იწვევდა ორსახელიანობას. 1937 წელს მაჰმადიანი მესხი ჰყვება პაპის მონათხრობს: „პაპაჩემი და მამა-ბიძაჩემი დასვინათებული (წინდაცვეთილები – მ.ბ.) იყვნენ. პაპაჩემს *ხიზაი* ერქვა, ბებიჩემს *ხვარამზაი*. მამაჩემს ქართული სახელი *პავლეი* ერქვა და თათრული სახელი *ბადალაი* ერქვაო. ბიძაჩემს ქართული სახელი *ალექსო* ერქვა, თათრული სახელი *მურადაი* ერქვაო“ (ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი № 4002, გვ. 8).

ორსახელიანობის პარალელურად შემდეგ თავს იჩენს ორი გვარიც „თათრული“ და ქართული. „თათრული“ იცვლება მამიშვილობის მიხედვით, ქართული – უცვლელია.

ქიტე ქურდაძე იქცა იბრაგიმად. მას მამის სახელს ვერ შეუცვლიდნენ, ამიტომ მისთვის ახალი მამისსახელობითი გვარის მიცემას აზრი არ ჰქონდა. სამაგიეროდ მისი შვილი ხდებოდა *იბრაგიმ-ოღლი* და მასთან გაწყდებოდა ქართული გვარიანობა. სახელი *ქიტე*, რომელიც *ქრისტესასაგან* მოდიოდა, *ქურდაძე*, რომელიც ასევე საკუთარი სახელი *ქურდასაგან* მიღებული იყო, ადგილს უთმობდა იბრაგიმს, ალიას, საფარს და სხვა...

საბჭოთა პერიოდში, როდესაც გადასახადების პრობლემა აღარ იდგა და გამაჰმადიანებას გამოეცალა ეკონომიკური საფუძველი, იქ, სადაც მკაცრი ადმინისტრაციული ზეწოლა არ ხორციელდებოდა, ხდებოდა პირუკუ პროცესი. ერთი პერიოდი შეეცადა მაჰმადიანი ქართველობა, რომ საკუთარ ბუნებრივ გვარს მიბრუნებოდა.

„1921-1926 წლამდე ხშირია შემთხვევა, როდესაც მშობლები (გამაჰმადიანებული ქართველები) თავის და შვილის გვარს მმაჩში – რეგისტრაციის დროს სწერდნენ ქართული გვართ. მაგალითად: *გვარამაძე, ორჯონიკიძე, ჩხეიძე, ჩაკიძე, ნადირაძე, ლომიძე* და სხვა. ამის შემდეგ კი ქართულ გვარებს აღარ სწერდნენ, ახლა კი შენარჩუნებულია მხოლოდ ქართული სახელების დარქმევა ბავშვებზე: *ნათელა, ციალა, თამარა, ნინა, ვასილი* და სხვა“ (გ. კირვალიძე, გვ. 61)

გამაჰმადიანების პროცესი რომ გვარებს განსაკუთრებით შეეხო, ამის კარგი მაგალითი მოჰყავს 1886 წლის საოჯახო სიებზე დაკვირვებისასა რ. თოფჩიშვილს: „*ზემო ოშორაში*, რომელიც მთლიანად ქართველი მაჰმადიანებით იყო დასახლებული (1886 წელს – მ.ბ.) მკვიდრობდა ასეთი პიროვნება: „*ისმაილ გოგია ოღლი*, იგივე *მირზა ოღლი*, ე.ი. *ისმაილ გოგიას ძე*, იგივე *მირზას ძე*. აქედან ჩანს, რომ ისმაილის მამა ქრისტიანი ყოფილა, მას გოგია რქმევია და გამაჰმადიანების შემდეგ მეორე, მაჰმადიანური სახელი (მირზა) უწოდებიათ. ამავე სოფელში ნახსენებია „*კიულ ახმედ-ოსმან ოღლი*, იგივე *ტატო ოღლი*, ე.ი. კიულის მამას ახმედ-ოსმანს გამაჰმადიანებამდე სხვა სახელი – ტატო უტარებია. სოფელ კლდეში ჩაწერილი იყვნენ „*რაჯაბ ბიძინ ოღლი ტატიძე* და *ხალილ ბიძინ ოღლი ტატიძე*“ ე.ი. რაჯებ და ხალილ ტატიძეების მამას ქართული სახელი ბიძინა რქმევია და ის გამაჰმადიანებული არ ყოფილა“. (რ. თოფჩიშვილი, გვ. 157-158)

ამ შემთხვევაში რუსმა მოხელემ, რომელიც აღწერდა მოსახლეობას, თავისდაუნებურად შემოგვინახა მამის სახელები და მეორე, ქართული სახელები ახლად გამაჰმადიანებული კაცისა. რუს მოხელეს არ აინტერესებს გვარი

ზემო ოშორელი მაჰმადიანისა, მაშინ, როდესაც კლდეში მცხოვრები ტატიკების შემთხვევაში გვერდს ვერ აუვლის გვარს, რადგან ის „გამაჰმადიანებული არ ყოფილა“.

მთავარი იყო ქართული სახელი, რომლის გვარი არ აინტერესებდა ადმინისტრატორს, რადგან თურქული სისტემა ქართულს არ ემთხვეოდა. შთამომავლობით მიღებული თურქული ერთთაობიანი გვარები უპირისპირდებოდა ქართველობას არა მხოლოდ სარწმუნოებრივად, არამედ ტრადიციულადაც, გვართაც.

მაჰმადიან მესხთათვის სახელის შეცვლა და შემდეგ გვარის შეცვლა იწვევდა ქართული ცნობიერების რღვევას. ერთი კულტურიდან (გარდა სარწმუნოების შეცვლისა) მეორე კულტურაში გადაბარგებას. გვართა ქართული სტრუქტურიდან აღმოსავლურ ოსმალურ-აზერბაიჯანულ სტრუქტურაზე გადასვლას, რაც რადიკალური სხვაობის წინაშე აყენებდა მესხებს. გვარის შეცვლა ადმინისტრაციული გზით ხდებოდა. „თაობიდან თაობაზე ერთი და იგივე გვარი კი არ გადადიოდა, არამედ იცვლებოდა მამის სახელების მიხედვით... გვარების ასეთი ცვლა ბევრ სიძნელესა და უხერხულობას ქმნის. ეს დაახლოებით იგივეა, რომ იცოდეთ კაცის სახელი და მამის სახელი, გვარი კი - არა (ზ. ჭუმბურიძე, გვ. 70).

მესხი კი შეჩვეული იყო გვარს, ახალი სისტემა ვერ აკმაყოფილებდა გვარის ქონის მოთხოვნას. ძველი ქართული გვარი აეკრძალა მას, მისი მოხმარების უფლება წაერთვა. გამოსავალი მოიძებნა სხვაგვარად. მაჰმადიანმა მესხებმა ნამდვილი გვარები დაკარგეს, მაგრამ არ დაკარგეს *გვართონული სახელები* ანუ *მეტგვარები* და *შტოგვარები*. რადგან ახალი გვარის მიხედვით მთლიანად ირღვეოდა ის ნათესაური პრინციპები და კავშირები, რომელიც გვართან იყო დაკავშირებული.

უნდა შევთანხმდეთ, რომ ადამიანის მარკირების უძველესი ფორმა არის მისი სახელი, მისი უპირველესი საკუთრება. სახელის შერქმევა ბევრად უფრო ბუნებრივად ხდებოდა, რა თქმა უნდა, ბევრად „ეროვნულად“ იმ ენაზე, რომელი ენის წარმომადგენელიც იყო ახალდაბადებული, ვიდრე

რელიგიურ-რიტუალური შერქმევა სახელისა. მეორე საფეხური იყო სახელი და მამისსახელი, რომელიც მიუხედავად იმისა, რაიმე ფონეტიკურცვილებაგავლილი იყო თუ არა, ასრულებდა გვარსახელის ფუნქციას, ერთიდაიმავე ფუნქციას ასრულებდა როგორც *გიორგი ბერის ძე*, ისე *გიორგი ბერიძე*. ეს პროცესი ჩვენს სინამდვილესა და ჩვენს მეზობლებში სხვადასხვა სახით განვითარდა და დროის სხვადასხვა მონაკვეთში მოხდა.

გვარის მაგივრობას მამის სახელი თურქულენოვან სამყაროში დიდ ხანს ასრულებდა და ხდებოდა ცვლილება ყოველ თაობაში.

თურქეთში მხოლოდ „ჩვენი საუკუნის 40-50-იან წლებში სპეციალური დეკრეტებით შემოღებულ იქნა სტაბილური გვარები“ (ი. მაისურაძე, გვ. 14)

საერთოდ მუსლიმანურ სამყაროში გვიან ხდება გვარის ჩამოყალიბება. „ირანში... XX საუკუნის 20-იანი წლების რეზა-შაჰის რეფერენდუმამდე გვარი არ არსებობდა“...

ეგვიპტემ მიიღო გვარი 1950 წელს, ტუნისმა – 1959 წელს, „მაგრამ დღემდე იქ გვარი მაინც მყარად ვერ არის დამკვიდრებული“ (გ. ხორნაული, 2003 წ. გვ. 245).

გვარის პრობლემის განხილვისას მნიშვნელობა აქვს ქართულ და სხვა ქვეყნის მცხოვრებთა გვარების შესწავლას.

მართალია განსხვავებული სტრუქტურისა და სემანტიკისა არის აღმოსავლური და ქართული გვარები, მაგრამ ერთი საერთო თვისება მაინც შეინიშნება – მამის სახელისაგან ნაწარმოები გვარები, განსხვავებით ზოგიერთი ევროპული გვარისაგან, აუცილებლად ქართულში *შეიღ* ან *ძე* კომპონენტია, ხოლო არაბულში არის – *იბნ*, სპარსულში *ზადე*, თათრულ-აზერბაიჯანულში – *ოღლი* (ზ. ჭუმბურიძე, გვ. 71).

ონომასტიკის ერთ-ერთი განშტოება არის ანთროპონიმია, რომელიც სწავლობს ადამიანთა გვარებსა და სახელებს. „ანთროპოს“ (ბერძ.) ადამიანი და „ონიმა“ - სახელი. გვარს-სახელებს შეისწავლის ენათმეცნიერება, მაგრამ შეუძლებელია მხოლოდ ლონგვისტური ანალიზის

საფუძველზე მივიდოთ სერიოზული შედეგი თუ გათვალისწინებული არ იქნება ისტორიული და ეთნოგრაფიული მონაცემები.

ქართული გვარ-სახელები ძირითადად ინარჩუნებენ ტრადიციულ სახს. გვარი დღეისათვის ყველაზე კონსერვატიული ფორმაა ცალკეული ადამიანის სოციალური და ეროვნული განსაზღვრისათვის, ამიტომ მიუხედავად ზოგიერთი მცდელობისა, რომ თანამედროვე სიტუაციის შესაბამისად მოირგონ ადამიანებმა გვარი, ადვილი არ არის ტრადიციული საკუთარი გვარის მოცილება და ახლის დაკანონება. ეს ხშირად სხვა ეროვნების გვართა წარმომადგენლებს ეხება, რომლებიც მართალია აქართულებზე თავიანთ გვარებს, მაგრამ ოჯახისათვის ცნობილია ნამდვილი გვარი. თითოეული გვარის ისტორიის კვლევა მიგვიყვანს მისი მატარებლის წარმომავლობის გარკვევამდე, რადგან გვარში დევს არა მხოლოდ სოციალური კოდი მისი მატარებლისა, საერთოდ პიროვნების დახასიათება იწყება გვარიდან. გვარი კი ძირითადად ადამიანთა სახელიდან მოდის. საქართველოში, როდესაც ოფიციალურ ნათლობის სახელზე მიდგებოდა საქმე, ანდა მშობლების მიერ დარქმეულ სახელზე, სხვა ბევრი ქვეყნის მონაცემებისაგან განსხვავებით, დემოკრატიული ფორმა იყო მოძებნილი. სახელებით არ იმიჯნებოდა მაღალი და დაბალი წრე. ყოველ შემთხვევაში აკრძალული არ ყოფილა რომელიმე სახელის ვინმესთვის მიკუთვნება. „მეხუთე საუკუნიდან მოყოლებული (რაც ისტორიული წყაროები მოგვეპოვება) დღემდე, არა ჩანს სახელთა მიკუთვნების რაიმე მკვეთრი გამიჯვნა – მეფეებსა და თავადებს სხვა სახელები, გლეხობას სხვა – რადგან თვით სოციალური მდგომარეობა არ იყო მკვეთრად გამიჯნული. ხშირად მეფეებიც კი უნათლავდნენ შვილებს გლეხებს, რაც ქრისტიანული რუსეთისა და ევროპის სხვა ქვეყნებში წარმოდგენილი იყო. გლეხის შვილებსაც ისევე ხშირად ერქვათ გიორგი, დავითი, სვიმონი, ერეკლე, თეიმურაზი, თამარი, ქეთევანი, მარიამი და სხვა, როგორც მეფეებსა და მეფის ოჯახის წევრებს. პირიქით, რაც უფრო დიდებული სახელოვანი იყო მეფე,

ჩანს, უფრო მეტ ხალხს აღუძრავდა სურვილს, შვილი მისი მოსახელე ჰყოლოდათ“ (გ. ხორნაული, გვ. 223-224)

ამიტომაც, რადგან შემდეგ ეს სახელები ედებოდა გვარებს საფუძვლად, ერთი და იმავე გვარის წარმომადგენელი შეიძლება ყოფილიყო თავადიც და გლეხიც.

საქართველოს მთელი თავისი ისტორიის მანძილზე ბევრ ქვეყანასთან და ხალხებთან ჰქონია ურთიერთობა, ამიტომაც ქართულ ანთროპონიმიაში გარდა ქართული სახელებისა, გვხვდება ებრაული, ბერძნული, სპარსული, რომაული, თურქული, სომხური, კავკასიური და სხვა სახელები, რომელნიც შემდეგ გვარებს ედებოდათ საფუძვლად, ამიტომ ენების მცოდნე ადამიანი, მეცნიერი, მითუმეტეს, იპოვის მისთვის საინტერესო ხალხის თუ ენის ლექსიკურ მონაცემებს ქართულ ანთროპონომიაში.

რ. თოფჩიშვილი, რომელიც არაერთგზის შეხებია ამ პრობლემას, წერს: „მრავალ ქართულ გვარს წოდება-თანამდებობისა და პროფესია-მოსაქმეობის აღმნიშვნელი ტერმინები უდევს საფუძვლად. ხშირ შემთხვევებში ეს ტერმინები არაქართული იყო, აღმოსავლელ მეზობელთაგან ჩვენში შემოსულ-დამკვიდრებული... ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ჩვენში ამ გვართა ფუძეების ტერმინებია შემოსული. გვარსახელები კი უშუალოდ ჩვენს ქართულ სინამდვილეშია წარმოქმნილი... ავიღოთ მხოლოდ რამდენიმე: *ჩოდრი-შვილი*, *ჩუბინიძე (ჩუბინიშვილი)*, *ნალბანდი-შვილი*, *დაბღიშვილი*, *შათირიშვილი*, *სადუნა-შვილი*, *სარაჯიშვილი*, *ყაუხჩიშვილი*, *ქილარჯიშვილი* და მრავალი სხვა. „*ჩოდრი*“ პირუტყვით მოვაჭრეა, „*ჩუბინი*“ ნიშანში მსროლელს ნიშნავს, „*ნალბანდი*“ - ხარ-ცხენის მჭედავია, „*დაბღი*“ - ტყავის დამამზადებელია, „*შათირი*“ - შიკრიკი ანუ მალემს-რბოლია, „*სადუნა*“ - სხვადასხვა ენის მცოდნე კაცია, „*სარაჯი*“ - უნაგირის მკეთებელია, „*ყაუხჩი*“ - მექუდეა, „*ქილარჯი*“ - მეკუჭნავეა“ (რ. თოფჩიშვილი, 2003, გვ. 5-6).

ამ ტიპის ქართული გვარსახელებიც ბევრია: *მეკოკი-შვილი*, *მენაღარიშვილი*, *მეყანწიშვილი* და სხვა (რ. თოფჩიშვილი, 2003, გვ. 6)

ეს, როდესაც საქმე ეხება წოდება-თანამდებობასა თუ პროფესია-მოსაქმეობის აღმნიშვნელ ტერმინებს, მაგრამ ცალკე შემოსული ლექსიკური ერთეულები ან უცხოური საკუთარი სახელები კიდევ უფრო მეტია, რომელნიც ჯერ საკუთარ სახელად იქცა და შემდეგ - გვარად.

ქართული სახელი და გვარი მუდამ მჭიდრო ურთიერთკავშირში იყო. ანთროპონიმების ოფიციალური და არაოფიციალური მოხმარება განსხვავებულ ფორმებს გვაძლევდა. ვთქვათ *ეკატერინე ბერიძე* შეჭველად ერთად ითქმებოდა და იწერებოდა, ხოლო მხოლოდ სახელი შეიძლება ყოფილიყო *ეკა*, ოღონდ გვარის გარეშე. დღეს განსხვავებული მდგომარეობა შეიქმნა. არის ტენდენცია, რომ გვარიც მოიცვილონ და დაირქვან ეკა, მაკა, ვაკა და ა.შ. ხშირად შეხვდებით ასეთ ფორმებს თანამედროვე ორგანიზაციების სამუშაო შეხვედრებისას და ოფიციალური მისაღები ოთახის კარის ფირნიშზედაც. ეს არის უკუ პროცესი. ის რაც რუსეთმა გვიან შუა საუკუნეების დროს გაიარა, როდესაც დაბალ ფენას ეკრძალებოდა გვარის და თუნდაც სახელის გარკვეული ფორმის გარეშე ხმარება. საერთოდ კნინობით-დამამცირებელი ფორმები, რომლითაც მდიდარია თანამედროვე ქართული ანთროპონიმია იფართოებს მოხმარების სფეროს. ეს ხშირად აისახებოდა ისტორიულადაც გვარებში, დღეს ეს, ვფიქრობ, დროებითი მოვლენაა და გარედან არის თავს მოხვეული.

დღევანდელი ვითარება არის გასათვალისწინებელი, რადგან ადამიანის გვარ-სახელთა სისტემა ისტორიულად ქვესისტემებად და სტრუქტურებად იყოფა, რაც განპირობებული იყო მაშინდელი ადმინისტრაციული და გარეშე ფაქტორებით.

საქართველოს პარლამენტის დადგენილებით გვარის სამკომპონენტო სისტემიდან გადავედით ორკომპონენტო სისტემას - გვარზე და სახელზე. ამოვიღეთ მამის სახელი. როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, დღეისათვის ხშირად გვარსაც უკეთებენ იგნორირებას. ეს კარგად ჩანს ზოგიერთი ხელოვანის მხოლოდ სახელით მოხსენიებაში. ზოგნი კი საერთოდ უარყოფენ გვარს და ფსევდონიმით მოიხსენიებიან.

არა მარტო გვარი, ხშირად საკუთარი სახელიც დაიკარგა თავისი აკადემიური ფორმით. ასეთი მდგომარეობა ისტორიის სხვადასხვა მონაკვეთში სხვადასხვა სახით იჩენდა ხოლმე თავს. მაშინ, როდესაც გვარი მხოლოდ პიროვნების გვარიშვილობას კი არ ასახავდა, არამედ თანამდებობას, წოდებას, მემამულეობას, პატრონობას, ბუნებრივია, განსაკუთრებული აქცენტი სწორედ ასეთ გვარებზე იყო გადატანილი. რადგან მემკვიდრეობით გადაეცემოდა მამიდან შვილზე ქონება, მამის სახელობა და გვარი აუცილებელიც იყო და სასურველიც. „გვარი საქართველოში მემკვიდრეობის გადაცემის ერთ-ერთი საშუალებაც იყო. აქ საუბარია როგორც ყმის მემკვიდრეობით ფლობაზე (ესა თუ ის გვარი ამა თუ იმ ფეოდალს ეკუთვნოდა), ისე მიწის მემკვიდრეობით გადაცემაზე საზოგადოების ყველა სფეროში“ (რ. თოფჩიშვილი, 2005 გვ. 275).

მაინც რა არის სახელი და გვარი? ადამიანის საკუთარი სახელი, ანთროპონიმი, სხვა არაფერია თუ არა ლექსიკოლოგიის ერთი ნაწილი. „გრამატიკულად, სტრუქტურითა და წინადადებაში მოხმარებით, იგი არსებითი სახელია, ოღონდ ისეთი სახელი, რომელსაც ამ თანრიგის სხვა სიტყვებისაგან განსხვავებით არ ძალუძს მრავლობითი რიცხვის წარმოება“ (ალ. ღლონტი, 1986, გვ. 7) სახელები კი იყოფა ორ ჯგუფად საკუთარ და საზოგადო სახელებად (ა. მინაძე)

მათ ბევრი რამ აქვთ საერთო. მაგ. სემანტიკურად შეიძლება იყვნენ ისინი ქართული – *გელა, მზია, ნათელა* და ა.შ. და სხვა ენოვანი: *ქავთარ, გიორგი, მურთაზ, მურად*. ისევე, როგორც არ შეიძლება ქართული ენიდან მოიკვეთოს შემოსული სიტყვები: *ფანჯარა, უნივერსიტეტი, ლომი* და სხვა, შეუძლებელია არ განვიხილოთ ქართულ ანთროპონიმიში შემოსული საკუთარი სახელები. ისინი ქმნიან ქართული ენის ლექსიკურ ფონდს.

ადამიანს საკუთარი სახელი ერქმევა იმისათვის, რომ ის როგორც ინდივიდი დაფიქსირდეს საზოგადოებაში და იყოს ამ საზოგადოების იურიდიული და სოციალური ღირებულების მქონე პირი.

საკუთარ სახელთა დარქმევა ადრეც და დღესაც განსაზღვრული იყო ტრადიციით (საეკლესიო ან წარმართული) და გემოვნებით.

საკუთარი სახელი არჩევითია, ოღონდ ირჩევენ მშობლები ან ბავშვებთან დაახლოებული სხვა ადამიანები, გვარი არჩევითი არ არის.

ადამიანის საკუთარი სახელი ძირითადად უპირისპირდება საზოგადოს იმით, რომ არ გააჩნია მრავლობითი რიცხვი. ანთროპონიმი ამ შეზღუდვიდანაც თავისუფალია. ორკომპონენტიანი სახელი არის სახელი და გვარის მიხედვით მითითება ადამიანზე. სახელი და გვარი ერთად გადადის საკუთარი სახელის რიგში და მას მრავლობითი რიცხვი არ გააჩნია. გვარი ცალკე იმდენად არის ანთროპონიმი, რამდენადაც საზოგადო სახელი, ხოლო საკუთარი სახელი და გვარი ერთად ანთროპონიმია.

ქართული გვარები თავისი სტრუქტურის მიხედვით არაფრით განსხვავდება ლექსიკის დონისაგან. ცნობილია მაწარმოებლებიც (-ძე, შვილი, -ია, ავა, იან - ყვა, სკირი, -ელ, -ან, სულ 13 (პ. ცხადაია)

ვთქვათ, არ ჰქონოდა ქართულ ენას ის საშუალებანი, რომელიც აფიქსებით არის შესაძლებელი. რა მოხდებოდა, გვექნებოდა თუ არა გვარი? რა თქმა უნდა, გვექნებოდა, რადგან შეუძლებელია, სხვაგვარად ადამიანი იურიდიული და სოციალური ღირებულებების ობიექტად აქციო. ასევე იქნებოდა შთამომავლობითი მიმართებების გარკვეული ფორმით გამოხატვა. ვთქვათ, ყოველგვარი მაწარმოებლის გარეშე სახელი, მამის სახელი, წარმოშობის ადგილი და ა.შ. არ დაიკარგებოდა ის გენეტიური კავშირები, რომელიც არსებობს ადამიანებს შორის. მასაც მოეძებნებოდა საშუალებანი, რადგან ქართულ ენას აქვს დიდი შესაძლებლობანი აფიქსების საშუალებით შექმნას საკუთარი სახელი, ამიტომაც ბევრი რამ ქართულ ანთროპონომიაში იქცა სადაოდ. გვართა უაფიქსო წარმოებას თავისი ახსნა აქვს, თუმცა ისიც არ სცილდება ენათმეცნიერების სფეროს.

ენათმეცნიერთა შორის დამდგარა საკითხი, არის თუ არა ესა თუ ის ფორმა გვარი, ვთქვათ, ფორმა *ბერის ძე*

ასახავს გარკვეულ საფეხურს, როდესაც შენარჩუნებულია ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი სრულად, ამიტომ ფიქრობენ, რომ ის არ არის გვარი, ხოლო *ბერიძე*, სადაც დაკარგულია ბრუნვის ნიშნის თანხმობითი ნაწილი, უკვე გვარია.

მაგალითად: *ბერისძე დაუთა* – „მოწმე ფარსადან ჯავახიშვილის მიერ გიორგი სააკაძისათვის მიცემული მამულის ნასყიდობის წიგნისა 1607წ“. ცხოვრობდა მე-17 საუკუნის დღასაწყისში და რადგან ბრუნვის ნიშნისეული –ს შენარჩუნებულია, უგვაროა, მამისახელობით მოიხსენება და *ბერიძე დემეტრე* – „მოწმე ალექსანდრე მეფის მიერ კაციბერ თოფურიძისათვის მიცემული სასისხლო სიგელისა“ (1484-1510 წწ.) (პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, გვ. 525) მე-16 საუკუნის დასაწყისში გვართ მოიხსენიება?

რა თქმა უნდა, ორივე შემთხვევაში ერთი და იმავე სტატუსით იხმარება ფონეტიკურად განსხვავებული ვარიანტები. ისინი გვარებიან. მით უმეტეს, რომ სანიანი ფორმა მთელი საუკუნის შემდეგ იხმარება ვიდრე სანდაკარგული.

რ. თოფჩიშვილის მიხედვით გვარის გვარობის უპირველესი ნიშანი არის *ეგზოგამია* მთელი არსებობის მანძილზე გვარი თავისი განვითარების გარკვეულ საფეხურებს გადის. „ეგზოგამიურობის შენარჩუნება იმის დამადასტურებელია, რომ ჩვენში მოხდა ტრადიციული გადასვლა გვაროვნული გვარისა (под) გვიანდელ გვარში (поздний под) და გვიანდელი გვარისა – გვარსახელში“ (რ. თოფჩიშვილი, 2005, გვ. 274).

ეგზოგამიურობის თვალსაზრისით, ქართულ გვარს ერთ-გვარი ზერელიგიური ფუნქცია აქვს. კერძოდ, სხვადასხვა რელიგიის წარმომადგენელთა შორის ქორწინება ბარიერის გარეშე ხდება თუ რომელიმე მათგანი მიიღებს მეწყვილის რელიგიას. ამის ფაქტები დღესაც და ისტორიულადაც ცნობილია, მაგრამ ერთი და იმავე გვარის სხვადასხვა რელიგიის წარმომადგენელს შორის ქორწინება გამორიცხულია რწმენის შეცვლის შემთხვევაშიც კი.

ანომალიები და ზოგიერთი გვარის შეგნით არსებული დაშვებები ცალკე ასახსნელია და ზოგად სურათს ვერ ცვლის.

გვარმა გაიფართოვა არეალი, იგი მხოლოდ სანათესაო, საოჯახო მემკვიდრეობითი სახელწოდება როდია. შეიძლება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში დამოუკიდებლად შეიქმნას ესა თუ ის გვარი. მაგალითად: 24 797 ბერიძე აღრიცხული ა. *სილაგაძისა* და ა. *თოთაძის* წიგნში („გვარ-სახელები საქართველოში“, გვ. 42), რაც მიუთითებს იმაზე, რომ სხვადასხვა კუთხეში დამოუკიდებლად შეიძლება შექმნილიყო ეს გვარი და მხოლოდ ერთი ძირიდან არ მომდინარეობდეს. ასე არ ფიქრობს გვარზე ორიენტირებული და გვარის წმინდათაწმინდა, ხელშეუხებელ ძირებზე დაფიქრებული ხალხის ფსიქოლოგია. 1939 წელს ი. მაისურაძე მივლინებით იყო სამცხე-ჯავახეთის სოფლებში. გვარებს, ტოპონიმებს და ეთნოგრაფიულ მასალას იწერდა. იგი სოფელ *ერკოტის* შესახებ ამბობს, რომ ცხოვრობენ შემდეგი გვარები: *ბერიძე, ხატიძე, ტივაძე, ხმალაძე, ცალქალამანიძე, ინასარიძე*. მათთან ერთად 5 კომლი მაჰმადიანიც ცხოვრობს, მაგრამ მათ თავიანთი ქართული გვარები არ იციან. ინფორმატორისაგან ი. მაისურაძე გეზულობს, რომ ბერიძე ამ სოფელში (ეს სოფელი დღეს ნასოფლარად არის შემორჩენილი) ყველაზე ძველი გვარია, არც ერთი გვარის ისტორიას ან გადმოცემას არ ჰყვებიან. ბერიძეთა შესახებ კი იტყვიან, რომ ისინი მოსულები არიან ზარზმიდან.

„რაღაც ჭირს ეამიანობას ხალხი გაუწყვეტია და მერე ზარზმის ბერებისათვის დაუვალებიათ, რო თქვენი ბერობა აღარ შეიძლება, უნდა მომრავლდეთო. სამი ძმა ყოფილა, ერთი აქ მოსულა, ერთი გურიაში წასულაო და ერთიც აჭარაში“. (ი. მაისურაძე, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი № 100, გვ. 145).

ასე მომრავლებულან ზარზმიდან მთელ საქართველოში ბერიძეები, რომლებიც მუსლიმებიც საკმაოდ იყვნენ სამცხე-ჯავახეთში.

მაჰმადიანი ბერიძეები ცხოვრობდნენ *შალოშეთში, ფერსაში, ვაღეში, უღეში, მუგარეთში* და სხვაგან. ამ უკანასკნელ სოფელს ბერიძეთა ოჯახი, რომელმაც გვარი

არ შეიცვალა დიდი ზეწოლის მიუხედავად, დაუბრუნდა და დღესაც ცხოვრობს.

რ. თოფჩიშვილის მიხედვით „გვარსახელი არის ის მემკვიდრეობითი სახელი, რომელიც სულ ცოტა სამი თაობის განმავლობაში გადაეცემოდა თაობიდან თაობას“ (რ. თოფჩიშვილი, 2005, გვ. 275).

ზემოთ მოცემული ბერიძეთა მაგალითი გვიჩვენებს, რომ მართლაც მემკვიდრეობითობა აუცილებელი და უპირობო ნიშანია გვარისა, მაგრამ გარკვეული კითხვის ნიშანი ჩნდება. მემკვიდრეობითობა ანუ ნათესაური კავშირი მხოლოდ გვართ არ გამოიხატება. არსებობს სანათესაო ხსოვნა, რომელიც გადასწვდება თაობებს. სამს და შეიძლება მეტსაც. ამის კარგი მაგალითია გვარის ხაზი ერთი მხრივ და ქალის ხაზი მეორე მხრივ, რომელიც მართალია, გვარის გამგრძელებელი არ არის, მაგრამ ნათესაობას აგრძელებს, ამიტომ გარკვეული შეზღუდვები მასაც აქვს. თუ შეიდ თაობას არა ცოტა ნაკლებს ისიც სწვდება. ამიტომაც არის, რომ დეიდაშვილობა, მამიდაშვილობა ბიძაშვილობის პარალელური ხაზია და თანაბარი ძალისა არის ნათესაობის მხრივ.

ვთქვათ, იყო *გრიგორიანთა* სანათესაო, რომელმაც შეიცვალა გვარი და *გრიგორაშვილები* გახდნენ. მთელმა სანათესაომ შეიცვალა გვარი, ე.ი. სისხლით ნათესაობა, რომელიც სხვაენობრივი სტრუქტურით შეიცვალა, დარჩა, მაგრამ ამ შემთხვევაში რომ ვთქვათ, ვიდრე სამი თაობა არ გავა *გრიგორაშვილი* გვარი არ არისო, შეიძლება არ იყოს სწორი, რადგან მაშინ რა არის თუ არა გვარი ახლად მიღებული გვარსახელი?

ასევე შეიძლება დაისვას კითხვა, სამთაობაგადასული გვარსახელი პირველი თაობისათვის რა იყო თუ არა გვარი თუ ასრულებდა ის თავის სოციალურ და იურიდიულ ფუნქციას?

დაახლოებით ამავე კითხვას სვამს *პ. ცხადაია*, როდესაც ფსევდონიმ ენგურელზე წერს, ოღონდ ამ შემთხვევაში ერთ თაობაშივე შეწყდა ფსევდონიმის გვარობა, რადგან

გამგრძელებელი ვაჟის ხაზით არ აღმოჩნდა. პ. ცხადაიას აზრით „უნდა ჩაითვალოს“ გვარსახელად ეს შემთხვევა.

გვარსახელი პირობითობისაგან არ იყო დაზღვეული, ახასიათებდა დიდი სიჭრელე ფეოდალურ საზოგადოებაში. „პირთა ანოტირებული ლექსიკონის“ გამომცემლებმა ზღვა მასალა დაამიშავეს წლების განმავლობაში, ამიტომ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ისტორიული მონაცემები გვარსახელის ხანგრძლივობის გასაზღვრისას. წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ: „ისტორიული გვარსახელის სიცოცხლის ხანგრძლივობა იზომება ხშირად ერთი თაობით. ეს მოვლენა განსაკუთრებით კარგად ჩანს პატრონიმული მოდელის გვარ-სახელებში. მრავალი მაგალითი მოიპოვება იმის საილუსტრაციოდ, რომ მამა და შვილი სხვადასხვა გვარსახელით აღინიშნება (მაგ.: რომელიმე *გაბრიელა ბეთი შვილის* შვილის *განონას*, გვარსახელია *გაბრიელა შვილი*). პატრონიმული გვარსახელის არასტაბილურობა, საერთოდ დამახასიათებელი მოვლენაა ფეოდალური ეპოქისათვის“ (პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, გვ. 7).

მართალია, მოხმობილი აზრი და ადგილი შემდეგში სერიოზული კრიტიკის ობიექტი გახდა (გ. ხორნელი, 2003, გვ. 247) მაგრამ ვფიქრობ, სწორედ ფეოდალური ეპოქის დროს გვარსახელის მოხმარების სიხშირის ნაკლებობის გამო იყო მისი არასტაბილურობაც გამოწვეული, ნებისმიერი დაფიქსირების დროს მამის სახელი იყო თუ წარმომავლობის სახელი ან სხვა რომელიმე მოდელი, ასრულებდა გვარის ფუნქციას. ხდებოდა ადამიანის იურიდიული და სოციალური დახასიათება.

მაჰმადიანთა გვარები აგრძელებს ქართული გვარის ტრადიციას, რომლის მიხედვით ძირითად გვარს გამოეყოფა განაყოფი, რომელიც გააგრძელებს იმავე გვარს ან განაყოფის დიდი მამის სახელის მიხედვით ხდება ახალი გვარის შექმნა.

1897 წელს ასეთი სურათია სოფ. ვაღეში: „ცხოვრობს 140 მოსახლე; არიან მართლმადიდებელნი, კათოლიკენი და მაჰმადიანი მესხები; სულ 1500 სულამდის იქნებიან.

აქეთ თლილი ქვითკირის ეკლესიები და ჯამე (საკრებულო); ხალხი მეტად გამრჯე, მუშა, ხელგამავალი არის, ზამთარ-ზაფხულ, კაცით-ქალამდის, მშვიდობიანი, კაცთმოყვარე და კარგი ყოფაქცევისა. იშვიათად მოხდება ამათში ავკაცობა; გარეშე ავაზაკი აქ ვერ ნავარდობს ვერასოდეს, მიტომ რომ გარშემო ვრცელი ვაკეები აქვს, ერთმანეთიც ძმურათ უჭირავთ, რადგან ერთი ტომი, ერთი ხორც-სისხლი არიან; *მაჰმადიანები მთლათ მართლმადიდებლების და უმრავლესნი კათოლიკეების განაყოფები არიან* (ს.ჯ.ი.მ. სტამბოლის ფონდი, „კრებული“ გვ. 6).

განაყოფები ერთად ცხოვრობენ, ამიტომ მათ ერთნაირი გვარებიც აქეთ. სამწუხაროდ სტატიის ავტორი ცალკე არ გამოჰყოფს მაჰმადიანთა გვარებს, მხოლოდ მართლმადიდებელთა და კათოლიკეთა გვარებით შემოიფარგლება, თუმცა იქვე, ერთ შემთხვევაში მიუთითებს, რომ ისევე იწოდებიან მაჰმადიანები, როგორც ქრისტიანები:

მართლმადიდებელთა გვარები: *„ბებნაძეები, გიორგაძეები, ჩიტაძეები, როსტიათობა, ნადირაძეები, გეგიძეები (ჩოტუათი);* ესენი *ჩორდუნელების* მოგვარე ყოფილან; ამათი განაყოფი მაჰმადიანებიც არიან *შედუმანთ* წოდებულნი. კათო-ლიკეები არიან: *გოზალათი (კოჭიბროლოშვილები), მელანაშვილები, ჩიტოშვილები, ხითარიშვილები, კაკაჩიშვილები, ჯანაშვილები, ნასყიდაშვილები, თელიაშვილები, ათუნაშვილები, კოპაძეები, გივოლაშვილები, აღლემაშვილები, არსენი-შვილები, ფეიქრიშვილები* და სხვა (ს.ჯ.ი.მ. სტამბოლის ფონდი „კრებული“ გვ. 6).

თითოეულ ჩამოთვლილ გვართაგანი შეიძლება ჰქონდეთ მაჰმადიანებს და მართლაც სხვა სოფლებში დასტურდება ამ გვარის მაჰმადიანი მოსახლეობა. რაც შეეხება *გეგიძეებს*, რომელთაც აქეთ განაყოფთა გვარი *ჩოტუათი*, ე.ი. გეგიძეები ზოგადად ჩოტუათებად იწოდებიან, ხოლო მათი შემდეგი განაყარი, „მოგვარე“ არის *ჩორდუნელი* ქრისტიანებში, ხოლო მაჰმადიანებში *შედუმანნი* ან *შედუმათები*. სქემატურად ეს პროცესი შემდეგნაირად შეიძლება გამოისახოს:

შედუმაანი (შედუმათი) გეგიძეა, ოღონდ მისი შთამომავალი შეიძლება გახდეს **შედუმაშვილი** ან **შედუმაძე** არა იმიტომ, რომ მათ მაჰმადიანობა მიიღეს, არამედ იმიტომ, რომ ეს არის ჩვეულებრივი ქართული გვარის ტრადიცია, რომლის მიხედვითაც შეიძლება შეიქმნას ახალი გვარიც და შეიძლება გაგრძელდეს ძველი, ადმინისტრაციული ჩარევით უფრო მოსალოდნელია მისი **შედუმოდლად** ქცევა, ხოლო საგვარეულო სახელი **შედუმათი** იქცევა **შედუმაგილად**.

მეოცე საუკუნის 30-იან წლებში საინტერესო სურათია სოფ. ტობაში. აქ ორი ქართული გვარია: **სუდაძე და ასპანიძე**, ხოლო „თათრებსაც აქვთ ქართული ორი გვარი: **ვარსკენელიძე და თამარაძე**. ეს თათრები აქ ამ ორი გვარისაგან მოშენებულან“ (ვ. სუდაძე, ს.ჯ.ი.მ. ხელნაწერი № 104, გვ. 11). ქართული გვარები დაუკარგავთ „მოშენებულ“ მაჰმადიანებს (22 კომლი მაჰმადიანი და 23 კომლი მართლმადიდებელი ცხოვრობდა ამ სოფელში), მიუღიათ მამის სახელისაგან ისეთი გვარები, რომლებიც – ოფლი დაბოლოებით არის გაფორმებული.

ვ. სუდაძე საუბრობს ვაზის შესახებ, რომელსაც ახარებენ ქრისტიანებიც და მაჰმადიანებიც, ოღონდ ვენახი აღარა აქვთ, მხოლოდ მაღლარი შემორჩენიათ: „სოფელშიც აქვთ ვაზის ძირები: **კოლა სუდაძეს, მათე სუდაძეს, ბაშათ თეიფურ ოგლს, ისკანდერ ჰამიდ ოგლს, ფეზო მაჰმუდ ოგლს**. ამ ხალხს ბაღებში აქვთ ორიდან ხუთ ძირამდის, ხეებზე შემოხვეული“ (ვ. სუდაძე, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი № 104, გვ. 10).

სამწუხაროდ, საქართველოს ხელისუფლება ვერ უზრუნველყოფს ქართველთა ისტორიული გვარის შენარჩუნებას მაჰმადიანებში. ეს არის ძველი, მეფის რუსეთის დროინდელი მიდგომა საკითხისა. სარწმუნოება არა გაქვს მართლმადიდებლური, არა ხარ ქართველი. ყველამ კარგად იცოდა, რომ, თუ გვარს არ შეუცვლიდნენ მაჰმადიანებს, მათი „თათრობა“ შეუძლებელი თუ არა, საეჭვო მაინც იქნებოდა. ბევრმა ოჯახმა კი თავიანთი ქართული გვარი კარგად იცოდა, მაგრამ მას ოფიციალურად ვერ მოიხმარდა.

მაჰმადიან მესხთა ანთროპონიმია და იმ სოფელთა ტოპონიმია, სადაც ისინი ცხოვრობდნენ ქართულია. ამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ზოგიერთ სოფელთა და გვართა შესახებ მონაცემებს, რომლებიც დაცულია სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ მუზეუმში, ან მოპოვებულია ინფორმატორთაგან ჩვენ მიერ.

აბასთუმანი

აბასთუმანი ორია დღეს – სოფელი და დაბა, რომელსაც ქალაქს უწოდებენ ზოგჯერ. ისტორიულად დაბა აბასთუმანი მართლაც ქალაქი ყოფილა და მას საქართველოს ისტორიაში სხვადასხვა დროს ერქვა *ოდრხე* და *ოცხე*. ეს ორი სახელი ერთმანეთის ფონეტიკურ ვარიანტად არის მიჩნეული (ს. ჯიქია, 1958, გვ. 163). მისი ქალაქობის მიმნიშნებელია ციხე შესასვლელში და ოცხის ციხის რაბათი, რომელიც ისტორიულად ამ ციხის გარშემო დასახლებას ერქვა (ს. ჯიქია, 1958, გვ.104).

აბასთუმანი ცნობილი კურორტია და სახელიც შედარებით გვიან არის შერქმეული. „სამცხის თურქთა ბატონობისაგან გათავისუფლების შემდეგ“ ოცხეს „სამკურნალო თვისებების მქონე წყლის არსებობასთან დაკავშირებით დაარსებულ იქნა კურორტი. კურორტის აღმომჩენებმა ამ ადგილს დაარქვეს მახლობლად მდებარე სოფელ „აბასთუმნის“ სახელი (ს. ჯიქია, 1958, გვ. 167), *უბნის* დამახინჯებული ფორმაა – *უმანი*, რის შედეგადაც მივიღეთ აბასთუმანი. სოფლისა და დაბის სიახლოვე აგრეთვე ორი ნაციხარის სიახლოვე გვაფიქრებინებს, რომ თავდაპირველად ოცხის უბანი უნდა ყოფილიყო *აბასთუმანი* (← აბასაანთ უბანი), ისევე, როგორც იყო *კურდღელაანთ უბანი* (→ კურდღელათუბანი) (ს. ჯიქია, 1958, გვ.166).

მე-19 – მე-20 საუკუნეებში, რაოდენ უცნაურიც არ უნდა მოგვეჩვენოს, გაძლიერდა თურქული ლექსიკა სოფელ აბასთუმნის ტოპონიმიაში და ქართული – უბან სიტყვა შეცვალა ბევრგან თურქულმა სიტყვამ – მაილა (mahale)

მე-19 – მე-20 საუკუნეებში, რაოდენ უცნაურიც არ უნდა მოგვეჩვენოს, გაძლიერდა თურქული ლექსიკა სოფელ აბასთუმნის ტოპონიმიაში და ქართული – უბან სიტყვა შეცვალა ბევრგან თურქულმა სიტყვამ – მაილა (mahale)

ასე მივიღეთ სოფ. აბასთუმნის უბნები: ყურაძემაილა, რომელსაც პარალელურ ფორმად ჰქონდა *ყურამაილა*. თუმცა, პარალელურად იხმარებოდა *ყურაანთ უბანი* ისევე, როგორც, იყო *დიდებულისიანთ უბანი*, *ყიფომაილა*, *ყიფოონთ უბანი*, სადაც *ყიფოძეები* ცხოვრობდნენ; *კახიმაილა*, *კახიანთ უბანი* კახიძეებისა იყო. ამ უბნებში ერთი გვარის ხალხი ანუ *განაყოფები* ცხოვრობდნენ.

როდესაც ადგილის გამოხატვა უნდოდათ ქართულ უბანს ან თურქულ მაილას უმატებდნენ, მაგრამ, როდესაც ამ უბანში მცხოვრები მოსახლეობის მითითება სურდათ, მაშინ ითქმოდა წარმოქმნილი საგვარეულო ქართული სახელის მაწარმოებელი – იანი, ან თურქული – *გილ*, რაც თურქულად ნიშნავს „მოდმას.“ უბანში მცხოვრები მოსახლეობის აღმნიშვნელი ასეთი ტერმინით წარმოება პირდაპირი კალკი იყო ქართულისა. კერძოდ, მაგალითად, *ყურა* იყო საკუთარი სახელი, რომელიც საფუძვლად დაედო გვარს – *ყურაძე* ან *ყურაშვილი*. ყურაძეების წარმომადგენელი იყო *ყურა-გილ*, ხოლო უბანში მცხოვრები ყურაძეები იქცნენ *ყურა-გილ-ლარად*, რაც პირდაპირ ნიშნავს: *ყურაანები* (ყურა-ან-ნი ძველი ფორმით).

დაბა აბასთუმნამდე არის სოფელი აბასთუმანი. სოფელსა და დაბას შორის არის სოფელი *საღრძე*, რომელსაც ერთი ხევი ჰყოფს სოფ. აბასთუმნისაგან.

სოფელ აბასთუმნის ძველი სახელები, რომლებიც დაკარგული იყო დღევანდელი მოსახლეობისათვის, აღვადგინეთ *ოსმან ყურაშვილის* საშუალებით.

ქართულის გარდა უკვე თარგნმილია ზოგიერთი სახელი თურქულად.

სოფლის აღმოსავლეთით მთებს *გურგანა* ჰქვია, იქვეა ყანა, ხევი *ნაურდე//ნაურდი*. *ხონეკი* (ხევი, ყანები), საღრძის მხარეს – *ჭიხელი* (უბანი), *ბარათხევი*, *ფიცარა*, ყანა სოფლის წინ, მდინარის მარჯვენა ნაპირზე, *კეხმელი* (ყანა), იქვე, *ხრეკი* (ყანა), სოფ. ნაქურდევის საზღვართან, რომელიც

„სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების“ „თავი შეშათად“). დაბადება აბასთუმნის შესასვლელთან ყოფილა *სარკეს ბახჩა*.

სოფლის პირდაპირ ციხეს *ყალა ეწოდა უკვე ციხის* ნაცვლად. ქ. აბასთუმანსა და საღრძეს შორის გამოქვაბულს *მაღარა* ჰქვია და ა.შ.

სოფ. აბასთუმანში მე-19 – მე-20 საუკუნეებში კლარა ბარათაშვილს დადასტურებული აქვს შემდეგი გვარები: *ღორთქიფანიძე, ჭალიძე, დედობილაშვილი, კახაშვილი, კათალაშვილი, კვერცხიჭამიაშვილი, კრუხიაშვილი, ულარჯიშვილი, მესხიძე, დიდებული, აბულაძე, აბდიძე, ყურაძე, ქოქროშვილი* (კ. ბარათაშვილი, 1997, გვ. 23), რომელთაც ჩვენ დავუმატეთ სოფ. აბასთუმანში 1919 წელს დაბადებული, დღეს დაბრუნებული ყურაძე – მეპრივეი ოსმან მჭებრიასძის მიერ მოწოდებული სხვა გვარებიც: *ფუშოძე*, რომელიც გვხვდება *ფუშოვილღარ* განაყოფთა აღმნიშვნელი ტერმინით. კ. ბარათაშვილის მიერ დამოწმებული *დიდებული* უნდა იყოს *დიდებულისძე*. როგორც ინფორმატორმა გვითხრა, აქაური იყო ცნობილი იუსუფ *დიდებულისძე-სარგაროვი. ყიფოძე* (ყიფოგილ). მანვე დაგვიდასტურა *კოკროვილ* (კოკროძე), რომელიც კ. ბარათაშვილის მიერ მითითებული *ქოქროშვილი* უნდა იყოს. *კახაშვილის* პარალელურად დავადასტურეთ *კახიძე* (კახივილარ). *კატალიძე* (კატა-ლიგილარ). *სომხიძეები* ან *სომხიშვილი*. არის განაყოფები, რომელთა ქართული გვარები აღარ ახსოვთ: *მინაღაღა-გილარ, ყალაღაგილარ* და სხვა. აღბათ მომავალში მოიძებნება მათი ქართული ძირებიც.

მე-16 საუკუნეში უკვე შემოსულია თურქული სიტყვები მესხურ დიალექტში, ამიტომ ხშირად მოღაში შემოსულ არაქრისტიანულ სახელებსაც არქმევენ შვილებს. მაგალითად *ღოვღათა* დაურქმევია ისეთი ქართული სახელის მქონე მამას, როგორიცაა, *მამისა*, ან *ზურაბს* დაურქმევია შვილისათვის *სულთანი, კაკას* ჰყავს შვილი *სალუყაზან*.

დასახელებულთა გარდა ჩამოვთვლი იმ ოჯახის უფროსებს, რომლებიც მე-16 საუკუნეში ცხოვრობდნენ სოფელ აბასთუმანში და რომლებიც ოსმალო მოხელემ აღწერა: *იასონ ასვატურის ძე გარსევან, მახარებელ ყურაბელის ძე მაზანა, ზესელა, მატარა, ყუზან, ბადუჩას შვილიშვილი, ილალა, ნავსაძარ, მახარებელ,*

იმ დროს გლეხებში ჩამოყალიბებული არ იყო გვარის ის სტრუქტურა, რომელიც შემდეგ შეიქმნა, ან ოსმალეთის გაუგებარი იყო ქართული ფორმა გვარის წარმოებისა და კომლის მეთაურის მინიშნების თავისებურ ხერხებს იყენებს.

ბოლოს უნდა აღინიშნის, რომ დღეს სოფ. აბასთუმანში დაბრუნებულ ორ გვარს *ყურაძესა* და *ლორთქიფანიძეს* მოგვარეები მთელ საქართველოში ჰყავთ.

ადამიანის საკუთარი სახელიდან ყურ-ა ბევრი ქართული გვარია მიღებული: *ყურაეა*, *ყურაული*, *ყურაშვილი*, *ყურაძე*, *ყურუა* და სხვ. ეს გვარები გავრცელებულია მთელ საქართველოში. სოფ. აბასთუმანში გავრცელებული გვარი ყურაძე, რომელმაც მოგვცა განაყოფთა სახელი *ყურათ-აღა-გილარ* მიღებულია შემდეგნაირად: *ყურაანთ აღა* → *ყურათ აღა* → *ყურათ აღა გილ*. ეს წარმოება მთლიანად იმეორებს მესხეთში გავრცელებულ საგვარეულო სახელთა ფორმას. მათი საბჭოთა გვარი მეხრიევი მოდის პაპის *მეჭრის* სახელისაგან.

1967 წელს არის დაბადებული (ყურაძე) მეხრიევი ალი ოსმანის ძე. მისი მამა *აბასთუმნიდან* გაასახლეს *ფერ-განაში*, შემდეგ *ტაშკენტში*. ცხოვრობდნენ აგრეთვე აზერბაიჯანში საათლის რაიონის სოფ. *ადიგენში*.

საქართველოში ჩამოვიდნენ გალის რაიონში 1969-70 წლებში, საიდანაც კვლავ აზერბაიჯანში დაბრუნდნენ, შემდეგ ყირგიზეთში. 1985 წელს ოზურგეთის რაიონის სოფ. *ნარუჯაში* ჩავიდნენ. იქიდანვე წავიდა ჯარში 1985 წელს. 1992 წელს იბრძოდა აფხაზეთში, ჩავარდა ტყვედ. 1992 წელს წავიდა რუსეთში, სადაც ცხოვრობდა 2000 წლამდე. 2000 წლიდან ცხოვრობს სოფ. აბასთუმანში.

რაც შეეხება *ლორთქიფანიძეს*. ეს გვარი გავრცელებულია ძირითადად დასავლეთ საქართველოში ხელვაჩაურში, ბათუმში და თბილისში (ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე, 1977, გვ. 126). ლორთქიფანიძის საბჭოთა გვარი სოფ. აბასთუმანში არის *ბასატოვი*, რომელიც 1930-იან წლებში მისცეს მათ ოჯახს. ბასატოვ იუსუფ ბასატის ძეს დედა *ყიფიანი* ჰყავდა. ასევე

ერთ-ერთი გაგრძელებული გვარი მთელ საქართველოში. იუსუფ ბასატოვი ასევე ბასატის ძეა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მისი საბჭოთა გვარი მამას არ სცილდება და სათავეს მამისგან იღებს.

ბ ო ბ ა

მესხეთის ბევრი სოფლის ხალხური ისტორია იწყება მოსახლეობის მოსვლით. შიდამოძრაობები ბუნებრივია ფეოდალურ ეპოქაში. ახალი დასახლების გაჩენა ან ნასოფლარის აღდგენა სხვადასხვა მოვლენასთან იყო დაკავშირებული. ეს იქნებოდა ომები, მაგალითად, ახალციხის აღების შემდეგ (1828 წ.) რაბათიდან მოსახლეობა გაფანტულა სოფლებში. ასევე ხშირი იყო შიდა კონფლიქტები. ვთქვათ, შემოაკედებოდათ ვინმე, ან ბატონთან მოუხდებოდათ უთანხმოება, სტოვებდნენ საცხოვრებელს და გადაიხვეწებოდნენ ახალ ადგილებში. მიწის სიმცირეს და სიმწირესაც ჰქონდა მნიშვნელობა. მოსახლეობა ეძებდა უკეთეს მიწას და წყლიან ადგილებს, რაც აგრეთვე იწვევდა შიდა გადასახლებებს. ამის კარგი მაგალითია სოფ. *ბოვის* შესახებ ჩაწერილი მასალა 1940 წელს.

„ჩვენი სოფელი უწინ ყოფილა ტყე. აქ მოსულან ერთ დროს მონადირენი, უნახიათ წყარო და ვაკე ადგილი, მოსწონებიათ... ეს მონადირენი ყოფილან სოფ. *დოვლეთის* მცხოვრებნი (*დოვლეთის* ნასოფლარი ეხლაც არსებობს *ქუმის ეკლესიის* მახლობლად)... ესენი, როგორც გამიგონია, *სარალიძეები* ყოფილან... ამათ გარდა აქ დასახლებულან სოფ. *ხომიდანაც*. ეხლა სოფ. *ხომი* აღარ არსებობს. ესენი გადმოსულან შიშისა და თავდასხმის გამო. *ხომიდან* მოსულები იყვნენ *ზაუტაძეები*... გარდა ამისა მოსული არიან ახალციხის რაბათიდან. ეს ყოფილა რუსების მიერ ახალციხის აღების შემდეგ. ესენი ყოფილან *მეწყარიძეები*. ეს კაცი, როგორც ვიცით, ყოფილა ხელოსანი, წყლის მიღების გამყვანი *ჭვინტის ტყიდან რაბათში*...

ამ სოფელში სხვა არავინ არ გადმოსახლებულან, ხოლო ნიკოლოზის დროს 50-60 წლის წინ, აქედან ოსმალეთში

გადასახლდა 4 კომლი“ (ი. პაპისიმედოვი, ექსპედიციის ანგარიში, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი №1082, გვ. 27-30)

ზემოთ ჩამოთვლილ სამ გვარს დაემატება მეოთხე – *ცეკვიაშვილი (ცეკვიავილი)*, რომელიც არის ინფორმატორის შაქირ საფარ-ოღლის გვარი.

ყველაზე მძიმე იყო გადასახლებანი სხვა ქვეყნის ტერიტორიაზე. თუ შიდა გადასახლებანი არ ცვლიდა ადამიანის ეროვნულ სახეს და მხოლოდ გვარს შეიძლება შეხებოდა, ტოპონიმიდან მომდინარე გვარი შეიძლება შექმნილიყო (*ასპინძელაშვილი, მურჯიკნელი...*). სხვა ქვეყანაში გასახლება ხშირად ეროვნების დაკარგვით მთავრდებოდა. „მასობრივი მეოტობა, როგორც ცნობილია, საქართველოს მნიშვნელოვანი ისტორიული სამთავროს დიდი მესხეთის (სამცხე-საათაბაგოს) ტერიტორიიდან ხდებოდა. მიგრაციის პროცესი დაიწყო XVI საუკუნეში, როდესაც ეს მხარე თურქ-ოსმალებმა დაიპყრეს“ (ი. მაისურაძე, 1979, გვ.31).

აღბათ ამ გადასახლების შესახებ წერეს *ალ. ფრონელი*: როდესაც ბორჯომის სადგურზე შეხვდება თურქეთისაკენ აბარებულებს მე-20 საუკუნის დასაწყისში: „სადგური საგსე იყო ქართველი მაჰმადიანებით, ღამის პირველი საათი იქნებოდა, ბავშვები და დედაკაცი ჭერეხებივით ეყარნენ ცივ იატაკზე. მამაკაცთ არ ეძინათ, ხოლო ორიოდ დედაკაცი აქა-იქ წამოყუნტულიყო და ბავშვებს ძუძუს აწოვებდნენ, თან, რაც ძალი და ღონე ჰქონდათ, ჩადრებს იფარებდნენ, რომ უცხოთა თვალთაგან დაემაღათ პირსახე. კარგა ხანს ვუყურე ამ სევდისა და დარდის ამშლელ სურათს“ (ა. ფრონელი, 1991, გვ. 53).

სოფ. *ბოგის* მოსახლეობა მხოლოდ ქართულად მეტყველებს. ამასთანავე ისინი არიან კარგი ინფორმატორები. მშვენიერი ლეგენდებისა და გადმოცემების მცოდნენი. ერთი მათგანი, მაგალითად, *ყოჩი სულეიმან-ოღლი ზაუტაძე* 120 წლისაა, რომელიც 1940 წელს ამ მშვენიერ ლეგენდას მოგვითხრობს: „ამ სოფელში წინეთ ტყე ყოფილა, მოსულა მონადირე, მოუკლავს ირემი *ხომის* რაიონში და იქ წყალი ვერ უშოვია, ამოსულა აქ წყაროსთან, მოსწონებია. ამას უთქვამს, მოდი აქ *ბოგას გავეკრავ* და დავსახლდებიო. ამის შემდეგ ამ სოფელს დარქმევია *ბოგა*“

(ი. პაპისიმედოვი, ექსპედიციის ანგარიში, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი №1082, გვ. 39).

იმავე პერიოდში მოგზაურობს ი. მაისურაძე სამცხეში და *ბოვის* შესახებ წერს: მდებარეობს ქ. ახალციხიდან ჩრდილოეთით 8 კმ-ის მანძილზე. სოფ. *სვირიდან* მოშორებულია 2 კმ-ით (აღმოსავლეთით). აქ ცხოვრობენ ქართველი მაჰმადიანები 96 კომლი, შენახული აქვთ ქართული ენა. გვარები: *ზაუტაძე, სარალიძე, ჩიხლაძე, ჩომაყიძე, ლოლაძე, ცეკვაძე, კოჭოგილი* (ქართ. *კიჭოძე // კიჭვაძე*) *მეწყარიძე*“ (ი. მაისურაძე, ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. ხელნაწერი №100, გვ. 64).

1944 წელს *გ. კირვალიძე* სოფ. ბოგაში მიუთითებს შემდეგ გვარებს: „*სარალიძე, ზაუტაძე, ჩომახიძე, მეცხვარიძე, ჩიხლაძე, ცეკვაძე, ლოლაძე, კიჭოშვილი, ტორულაძე*“ (გ. კირვალიძე, 1982, გვ. 57).

ამგვარად, *ი. პაპისიმედოვი* მიუთითებს ოთხ გვარს: *სარალიძე, ზაუტაძე, მეწყარიძე* და *ცეკვიაშვილი*.

ი. მაისურაძე ზუსტად იმეორებს სამს: *სარალიძე, ზაუტაძე, მეწყარიძე*, ხოლო მეოთხეს – *ცეკვიაშვილს ცეკვაძედ* მოიხსენიებს. ძირი ერთია და როგორც მესხეთში ხშირად ხდება ხოლმე, გვართა ორივე დაბოლოება იხმარება. მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, რომელი უფრო მოხერხებულად მიაჩნდა გვარის მატარებელს ფიქსირების ან გაოფიციალურების დროს. *ი. მაისურაძესთან* გვაქვს ისეთი გვარები, რომელნიც არ გვხვდება *ი. პაპისიმედოვთან: ჩიხლაძე, ჩომაყიძე, ლოლაძე*, ხოლო *კოჭოგილის* შესახებ ცოტა ქვემოთ.

გ. კირვალიძესთან ახალი გვარია *ტორულაძე*. დანარჩენები ემთხვევა წინამორბედთა ჩამონათვალს. მართალია *ი. მაისურაძე კოჭოგილს* (კოჭოძე ან კოჭოშვილი) წერს, მაგრამ იქვე ფრჩხილებში მიუთითებს ქართულ ვარიანტებს: *კიჭოძე//კიჭვაძე*, ასე რომ, *კოჭოგილი* შეცდომაა და უნდა იყოს *კიჭოგილი*, რაც მისივე მითითება და *გ. კირვალიძის* დამოწმებული *კიჭოშვილიც* უჭერს მხარს. რაც შეეხება *მეცხვარიძეს*, ის ან განსხვავებული გვარია და შეიძლება დამოუკიდებლად არსებობდა, ან *მეწყარიძის* დამახინჯებული ვარიანტია, როგორც *ი. პაპისიმედოვი* მიუთითებს *მეწყარიძე*, მეწყალიძიდან, ე.ი. წყლის გამყვანის

ხელობიდან უნდა მოდიოდეს, რომელსაც თიხის მიღებით ჭვინტის ტყიდან ახალციხის რაბათში ჩამოუყვანია წყალი. რაბათის წყლით მომარაგება ყოველთვის პრობლემური იყო. ცნობილია, რომ მოსახლეობა ძირითადად *მღ. ფოცხოვის წყალს* ხმარობდა. თუმცა უნდა არსებულყო წყალსადენიც. ამაზე მიუთითებს აღმოჩენილი თიხის მიღები, ძველი აბანოების ნაშთები და სხვა“ (დ. კოჟორიძე, 1969, გვ. 60).

რა თქმა უნდა, შეუძლებელია ამხელა ქალაქის ფოცხოვის წყლის იმედზე ყოფნა, რადგან იქ არსებული სამეორნეო, ადმინისტრაციული დაწესებულებები ბევრ წყალს მოითხოვდა. ეს წყალი კი მოდიოდა აჭარა-იმერეთის მთების ფერდობებიდან. ამ სისტემის მოშლამ შეაფერხა და მოშალა რაბათის საქალაქო ცხოვრება.

წყლით მომარაგების ერთ-ერთი სპეციალისტი, რომელმაც დატოვა ახალციხე ომის შემდეგ და წავიდა *ბოგაში* სათავეს უდებს ახალ გვარს – *მეწყარიძეს*. შ. ტაბიძე ბოგაში მიუთითებს *ჩუხულიენტ* („ჩუხულიენი ასრათი წოხტევიდან მოსულა“) *ზაუტაშვილზე* ამბობს – *ზაუტიენიო* და *სარალიძეებს* უწოდებს სარალიენტ. (შ. ტაბიძე, ექსპედიციის ანგარიში, ს.ჯ.ი.მ.ხ.ფ. ხელნაწერი №1082, გვ.11.)

ამგვარად შეგვიძლია აღვადგინოთ სოფ. ბოგის გვარების სურათი მე-20 საუკუნის 40-იანი წლებისათვის. ესენია: *სარალიძე, ზაუტაძე, მეწყარიძე, ცეკვიაშვილი// ცეკვაძე, ჩიხლაზე, ჩომაყიძე//ჩომახიძე, ლოლაძე, კიჭოძე//კიჭვაძე//კიჭოშვილი, მეცხვარიძე, ტორულაძე, ჩუხულიშვილი ან ჩუხულიძე*. თუმცა ეს არ არის საბოლოო სია და დარწმუნებული ვარ, კიდევ ბევრი გვარი აღმოჩნდება სხვა წყაროებისა თუ დოკუმენტების მოძიებისას.

ქართველი კაცი ადგილებსაც ქართულ სახელებს არქმევდა. 1939 წელს ი. მაისურაძემ ჩაიწერა სოფლის მიკროტოპონიმი. მოვიყვანთ მას ჩამონათვალის სახით, რომ ვაჩვენოთ სახელთა წარმომავლობა. დაინტერესებულ პირს შეუძლია მათი ადგილის ზუსტი მითითება და თუ რის სახელია, დაახუსტოს სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის ი. მაისურაძის ფონდში №100 ხელნაწერი. აი, ეს სახელები: *სანგლიათი, სანებათი, ჩითლუქი, გორაული, მარტიას საწოლი, საყდარი, ხომა,*

აკოფავრი, აგარა, ნადარბაზები, ნაცხვარეთი, ბრმაღელე, შაქრისერი, პანტიგვერდი, ჩიქილისერი, მელისორუები, ნატბეურები, კურტანა, ბერკნილი, ყაიაღიბი, ჭანათხევი.

ორი სახელი – ჩითლუქი და ყაიაღიბი თურქული წარმომავლობისაა, ოსმალეთის ბატონობას, მართალია თავისი კვალი დაუჩენია, მაგრამ აბსოლუტური უმრავლესობა სახელებისა ქართულია. თურქული სახელიც ქართველი კაცია დარქმეულია, რადგან დიალექტშია შემოსული თურქული ლექსიკა, რომელსაც იყენებენ შემდეგ სახელდებისას.

ეს ყველაფერი ეხება მაჰმადიან მესხთა მესხეთში ცხოვრების ბოლო წლებს. შეიძლება ცოტა შორსაც გადავიხედოთ.

მე-16 საუკუნეში ბოგა პატარა სოფელია და სულ 6 კომლს უცხოვრია. რა თქმა, უნდა, ისინი ქართველები არიან. აი, მაშინდელი ოჯახის უფროსი მამაკაცებისა და მათი მამების სახელები: *შოშია, წამალა, ივანე, გიორგი, მანასე, მამისა, აზარია, ნასარა, ზასელა, გუბელა* (ს. ჯიქია, 1941, გვ. 27).

1886 წლის აღწერის მიხედვით, რომელიც გამოქვეყნდა 1893 წ. (Сводъ Статистическихъ данныхъ О населеннйи Закавказскаго края, Тифлис, 1893 г.) ბოგაში 22 ოჯახი ცხოვრობს, მათ შორის 95 მამაკაცი და 91 ქალი. ისინი ქართველები არიან მიუხედავად მაჰმადიანური სარწმუნოებისა.

ამგვარად, სოფ. ბოგის მოსახლეობის გამუსლიმანება ადრე მოხდა, მაგრამ მათი „გათათრება“ ხდება მეოცე საუკუნეში.

1944 წლის ნოემბერში ბოგაში ჩამოსახლეს მოსახლეობა დასავლეთ საქართველოდან, კერძოდ *ხარაგაულის* რაიონის სოფლებიდან: *ჭარტალიდან, მოლითიდან, წიფიდან, ნებოძირიდან.* მათ შეემატნენ შემდეგ სხვა რეგიონებიდანაც და დღეს სოფელში ცხოვრობენ შემდეგი გვარები: *ლაფაჩი, ყიფიანი, ავალიშვილი, ფცქიალაძე, ცუცქირიძე, მჭედლიძე, უჩიძე, გოგოლაძე, მოჟაძე, კვერნაძე, ქურდაძე, ლომსაძე, გაჩეჩილაძე, ლაცაბიძე, ცნობილაძე, კვირიკაშვილი, ფოცხვერაშვილი, ალხაზიშვილი, გობიანი, კვიციანური, გორგაძე, კობახიძე, ქალიაშვილი, ცერცვაძე, გრიგოლაშვილი, მჭედლიშვილი, ხალაძე.*

ახალციხიდან მიმავალ გზაზე, როდესაც გავცდებით ჭაჭარაქს, მინაძის ხიდზე გადავალთ თუ არა, იქ, სადაც ურავლის ხეობა მთავრდება და ურაველა უერთდება მტკვარს, გზის პირას. შეგხვდებათ ტრაფარეტი „პოლიგონი ორფოლო“ აშკარაა, რომ ტერიტორია, რომელზეც სამხედრო ვარჯიშობანი და წვრთნები იმართება, უნდა იყოს ვრცელი, რელიეფური და ა. შ. მართლაც ორფოლო ასეთია. ნასოფლარი დღეს აღარც კი ემჩნევა, ხოლო იმ მიწებზე, რომელიც ამ სოფელს ეკუთვნოდა თავის დროზე, გაიმართა პოლიგონი. ადრე მას *ორფოლა* ერქვა. ასეა დაფიქსირებული „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“, ორფოლა მე-19 საუკუნეშიც დასტურდება, რაც შეეხება ორფოლოს, ის სულ ახალი გაჩენილი ტერმინია კომპოზიტური სახელის შიგნით ორი ო რომ გვხვდება, მათი ბრალია, ბოლოკიდური ა-ც ასიმილაციის გზით ო-დ რომ აქციეს.

მე-16 საუკუნეში ცხოვრობდნენ ორფოლაში: *ილარიონი, ივანე, გიორგი, ვარძელი, მახარა, გოგიჩა, პაველა, მაზა, ცხადია, ელია, ბატატა, სტეფანე, ოქონა* (ს. ჯიქია, 1941, გვ. 91).

იმ დროის ოჯახის უფროსთა სახელები: *ივანესძე, ვარძელისძე, პაველასძე, ცხადიასძე, სტეფანესძე*, განსხვავებულად უღერს შემდეგ საუკუნეებში, კერძოდ: *ივანიძე* ან *ივანიშვილი*, *ვარძელაძე* ან *ვარძელაშვილი*, *პაველიაძე* ან *პაველიაშვილი*, *ცხადაძე* ან *ცხადიაშვილი*, *სტეფანიძე* ან *სტეფანიშვილი*.

სოფელი განაყოფებით იყო დასახლებული მაგალითად, ოსმალთა მოხელე მათ ნათესაურ კავშირებს ასე მიუთითებს: ოჯახის უფროსი იყო *გიორგი ვარძელის ძე*, ხოლო *მახარა* – „ძმა მისი“, იგულისხმება, რომ ისიც ვარძელის ძეა, ანდა – *მაზა ცხადიასძე* და „*ელია ძმა მისი*“. *ბატატა სტეფანეს ძე* და *ოქონა* ძმა მისი. გვარები შემდეგ განაყოფების მიხედვით გრძელდებოდა და იქმნებოდა ახალი გვარები. კერძოდ, შეიძლება განაყოფთაგან *მახარა ვარძელის ძის* შთამომავალი *მახარაძე* ან *მახარაშვილი* გამხდარიყო. *ელია ცხადიას ძის* შთამომავალი – *ელიაშვილი* ან *ელიაძე* და ა. შ. ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ

ასეთი გვარის ხალხი ბევრი გვხვდებოდა მესხეთში როგორც ქრისტიანები, ისე – მაჰმადიანები.

მე-19 საუკუნეში, კერძოდ, 1886 წლის აღწერის მიხედვით ორფოლაში 14 კომლი ცხოვრობს, მათ შორის 86 კაცი, 98 ქალი. რა თქმა უნდა ისინი მაჰმადიანები არიან და ქართველები.

1944 წელს ორფოლაში ცხოვრობდნენ გ. კირვალიძის მიხედვით: *ფერაძე, ჟუჟუნაძე, ბაყაყაძე, მუთიაშვილი, კონიაშვილი, ფუტკარაძე* (გ. კირვალიძე, გვ. 56).

ორფოლის გვართა შესახებ ცალკე უკვლევა კ. ბარათაშვილს, რომლის მიხედვით დღევანდელი მაჰმადიანი მესხები, რომლებიც ორფოლელები არიან უთითებენ გვარებს: *ბუთიაშვილი, ფანალიძე, ბექაძე* (ბაკო-გილ), *ჩანთო-გილ (ჭანტურია)*.

ბევრი გვარი ჯერ კიდევ მისაკვლევეია. ჩვენ დაგვიდასტურეს სოფ. *იანეთში*, რომ ორფოლაში ჩამოთვლილთა გარდა ცხოვრობდნენ აგრეთვე *ბარბაქაძეები*.

კ. ბარათაშვილს მოცემული აქვს – ოდელი დაბოლოებიანი გვარები მე-19 საუკუნეში სოფ ორფოლიდან. თითქოს ეს ეჭვქვეშ აყენებს ქართული გვარების არსებობას, მაგრამ ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით, რადგან თურქული ან აზერბაიჯანული დაბოლოების მიხედვით შექმნილი გვარები თაობიდან თაობას არ გადაეცემოდა. მაგალითად: თუ იყო ვინმე ალი მამედ-ოდელი, რომლის მიხედვით ალი სახელია, ხოლო მამედ-ოდელი მამის სახელი და აქედან არის მიღებული გვარად. მამედის შვილი-შვილი მუჰამედი იქნებოდა მუჰამედ ალი-ოდელი და არა მამედ-ოდელი.

1839 წელს ცხოვრობდა ორფოლაში ვინმე ნუთონ-ოდელი, რომლის შთამომავალი თუ ნათესავი 1850 წელს არის მეთან-ოდელი, 1863 წელს – მეთი-ოდელი, 1944 წელს მუთიაშვილები, ეს არის ქართული გვარის ტრადიცია და სტრუქტურა, რომლის კალკირება მოხდა მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში და შვილი შეიცვალა ოდლით. გვარი გაგრძელდა ქართული ტრადიციით და არა მამისშვილობით ყოველი თაობის ცვლის პირობებში. ასევეა გვარი *ჟუჟუნაძე*, რომელიც მე-19 საუკუნეში *ჟიჟონ-ოდლად* არის დაფიქსირებული.

ზემოთქმულის გათვალისწინებით შეგვიძლია ჩვენ ვიფიქროთ, რომ მე-19 – მე-20 საუკუნეებში სოფ. ორფოლაში

ცხოვრობდნენ შემდეგი გვარის ადამიანები: *ფერადე, ჟჟჟუნაძე|| ჟიჟონაძე, ბაყაყაძე, მუთიშვილი|| მეთიშვილი|| მუთანიშვილი|| მუთიშვილი, კონიაშვილი|| კანიშვილი, კახიშვილი, ფუტურიძე, ფანალიძე, ბექაძე|| ბაკოიძე. ჩანთოძე|| ჭანტურია, ბარბაქაძე. ჩეჩელაშვილი, მარდელაშვილი, თავშავაძე, ჩაროძე|| ჩაროშვილი, იბოშვილი, ბაგინაშვილი, კახიძე|| კახიშვილი.*

პარალელური ფორმები ძირითადად ფონეტიკური ვარიანტების ნიადაგზეა მიღებული.

თითოეული გვარის წარმომადგენელმა თავად უკეთესად იცის თუ რა გვარისა იყო, თუმცა ბოლო პერიოდში ეს მახსოვრობა მინიმუმამდე დავიდა.

მაგალითად: *შაჰმურად ბექაძეს*, რომლის წინაპრებიც ორფულიდან იყვნენ, შეუდგენია თავისი გვარის გენეალოგია. *ბექას*, რომელმაც დაუღო სათავე ბექაძეების გვარს უცხოვრია მე-19 საუკუნეში. ის დაბადებულია დაახლოებით 1820 წელს. ბექა, რომელიც არის მესხეთში ისტორიულად გავრცელებული სახელი ჯაყვლებისა, შთამომავლად ძირითადად ჰყავდა თურქულ სახელიანი ადამიანები ალი, იშიგ, მაჰმედ, სულეიმან, ემან და სხვ. აქ-იქ ქართული სახელიც გვხვდება, მაგ.: კოტე სოფო.

მათი საბჭოთა გვარი იყო *სულეიმანოვი*. სულეიმანოვებად იქცნენ ისინი მე-20 საუკუნის 40-იან წლებში. ამ გვარით გასახლდნენ 1944 წელს ანდრიუჟანში, შუა აზიაში, შემდეგ გადავიდნენ *აზერბაიჯანში, საბირაბადში*, საიდანაც 1983 წ. ჩამოვიდნენ საქართველოში ნასაკირალში, სადაც გარდაიცვალნენ მისი მშობლები. აქ აღიდგინეს გვარი *ბექაძე* – 1989 წ.

შაჰმურადის დედა იყო საყუნეთელი, რომელსაც ჰქონდა საბჭოთა გვარი *ფეისულოვა*, ხოლო მისი ქართული გვარი იყო *არყიშვილი*.

გვარები სულეიმანოვი და ფეისულოვა მიღებული აქვთ მშობლების სახელებისაგან.

შაჰმურად ბექაძის მეუღლის საბჭოთა გვარია *მამედოვა*, ხოლო ქართული გვარი – *მამისაშვილი*, მისი წინაპრები იყვნენ სოფ. ჩურჩუტოდან.

მე-16 საუკუნეში შურდო პატარა სამკომლიანი სოფელია, სადაც მხოლოდ ნათესავეები ცხოვრობენ. გიორგი ზარასფას ძეს ჰყოლია შვილი დავითა, რომელიც ცალკე ოჯახია და ძმა – გოგინა, ისიც ცალკე კომლად აღურიცხავთ. (ს. ჯიქია, 1941, გვ. 35).

1870 წელს შურდოში 14 კომლი ცხოვრობს (ს. ჯიქია, 1958, გვ. 58) 1886 წლის აღწერის მიხედვით სოფ. შურდოში ცხოვრობენ ქართველები, რომლებიც არიან მუსლიმები, ოღონდ სუნიტები არ არიან, ამიტომ ისინი მოხვედრილან გრაფაში (Проч. вероиспов), ე. ი. ისინი ბოლომდე „გათათრებულები“ არ არიან, სოფელში 23 კომლი ქართველი ცხოვრობს, 85 მამაკაცი და 86 ქალი.

1939 წელს ი. მაისურაძე წერს: „ს. შურდო ს. ბოგიდან აღმოსავლეთით 3 კმ-ზე მდებარეობს. ცხოვრობენ ქართველი მაჰმადიანნი: ჭარელიენი, გორიენი, ცაცალიენი, კატანიენი, (კატუნიენი, კატუნაშვილი), გუჯალიენი (=გუჯარელი), იშილიენი, (იშილ=სინათლე), მოსიენი, მუთიენი“ (ი. მაისურაძე, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი №100, გვ. 71).

მე-20 საუკუნის 40-იანი წლებისათვის შურდოელები უკვე თავიანთ თავს თათრებს უწოდებენ, თუმცა რუსების მიერ აღწერიდან 50-წელზე მეტია გასული მხოლოდ. კარგად ლაპარაკობენ ქართულად და შენარჩუნებული აქვთ ქართული გვარები. „ჩვენი სოფელი უძველესი დროიდან არსებობს. წინათ აქ ცხოვრობდნენ ომარიენი (ომარაშვილი). პირველი კაცი ომარაშვილი მოსულა ამ სოფელში“ (ი. პაპისიმედოვი, ექსპედიციის ანგარიში, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი №182, გვ. 1). ინფორმატორი მოსულების თეორიას ავითარებს და მოგვითხრობს: „რუსების შემოსვლის დროს ქ. ახალციხიდან მოსულან კატუნაშვილები, შემდეგ – მუთიაშვილი, რომელიც კატუნას მამიდაშვილი ყოფილა. დროთა განმავლობაში ამ სამი გვარიდან გაშენდა სოფელი და დღეს 70-75 კომლი ცხოვრობს.

ამჟამად ცხოვრობენ: ომარაშვილები, კატუნაშვილები, გორიაშვილები, მუთიაშვილები, მუსაშვილები, ჭარელაშვილები, გუჯალიენი“ (ი. პაპისიმედოვი, გვ. 2.) არის კიდევ ერთი გვარი, რომელიც შეიძლება წავიკითხოთ იშილაშვილად.

ამავე პერიოდში ამ სოფლის გვარები დაფიქსირებული აქვს გ. კირვალიძეს: *შუბლაძე, კატუნაძე, მუთიაშვილი, გორიაშვილი, ხმალაძე, გუჯელაშვილი, ქარუმიძე* (გ. კირველიძე, გვ. 57).

კატუნაშვილად და *კატუნიძედ* დასახელება სხვადასხვა წყაროს მიერ ჩვეულებრივი ამბავია მესხეთის მცხოვრებთათვის იმ პერიოდში.

საინტერესოა მეორე გვარი – *გუჯელაშვილი*, რომელსაც ი. პაპისიმედოვი *გუჯალიენთ* უწოდებს. ამოსავალი ორივე შემთხვევაში არის ელგუჯას კინობითი ფორმა *გუჯა*, რომელიც გაფორმებულია ორი, ერთი და იმავე მნიშვნელობის კინობითობის სუფიქსით –*ალ* და –*ელ*, საიდანაც მიღებულია მეტგვარი – *გუჯალიენთი* და *გუჯელაშვილი*.

ი. მაისურაძეს *გუჯალიენი* მიაჩნია *გუჯარელიდან* მიღებულად, რაც, თავისთავად უკავშირდება გუჯარეთს, ე.ი. გუჯარეთიდან მოსულს, მაგრამ ეს საეჭვო ჩანს, რადგან მაშინ გაუგებარი იქნება გუჯელაშვილის –*ელ* სუფიქსის ფუნქცია, თანაც თუ გუჯარეთი იქნება ამოსავალი, მაშინ უნდა მიგველო *გუჯარიენი* და არა *გუჯალიენი* ან *გუჯელაშვილი*.

შურდოელები კარგი ქართულით მეტყველებენ *მავლუდ ალი-ოღლი* მოგვითხრობს 1940 წელს: „სულ პირველად ამ სოფელში 12 კვამლს მოვესწარი. ჩვენი პაპიებიდან გამიგონია, რუსეთი რომ შემოსულა, ჩვენები აყრილან და ოსმალეთში წასულან. მერე ზოგი უკან დაბრუნებულა. მთავრობას უთქვამს, იყავით თქვენთვის, თქვენ ვილა გერჩითო. ზოგი ოსმალეთში დარჩენილა. იმათ ადგილას სომხები დასახლებულან. სულ პირველად ამ სოფელში *ომარიენი* მოსულან, მერე მოსულან *გორიენი*, შემდეგ *კატუნიენი* (*კატუნაშვილები*) ახალციხიდან. *მუსიენი* არ ვიცი საიდან მოსულა, ისიც ყოჩალი კაცი ყოფილა. კიდევ *ჯენჯვიენი* – *ჭარელიენი* დაწერე. *გუჯალიენი* კლდიდან მოსულან, *დიდგორელები* –*გორიდან*. *ხომიდან* წამოსულან *ხმალაძეები*. დანარჩენები ხომი აკლების შემდეგ – *ზაუტაძეები*. (*ზაუტაშვილები*) და *ტარანაშვილები ბოგაში* წასულან“. (შ. ტაბიძე, ექსპედიციის ანგარიში, ს.ჯ.ი.მ.ფ. ხელნაწერი №1082, გვ. 3).

ი. მაისურაძე მხოლოდ საგვარეულო სახელებით, მეტგვარებით მოიხსენიებს შურდოელებს, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ მეტგვარებს გვარის ფუნქციაც ჰქონდათ. მეტგვარი მაჰმადიანებში ძირითადად კეთდება გვარებიდან და არა მხოლოდ ბოლო განაყოფებისაგან, ამიტომაცაა, რომ *გ. კირვალიძე* მათ დაიმოწმებს მეტგვართა მაწარმოებლების გარეშე და ჩვეულებრივ — ძე ან — შვილი დაბოლოებით, ამიტომ ი. მაისურაძის მიერ დაფიქსირებული ფორმები — შვილი ან — ძე დაბოლოებით გვექნება გაფორმებული და საბოლოოდ შეგვიძლია, ამ სოფლის გვართა ერთი ნაწილი წარმოვადგინოთ: *ჭარელა შვილი// ჭარელი შვილი, გორია შვილი, ცაცალა შვილი, კატუნა შვილი, გუჯელა შვილი// გუჯალი შვილი, იშილა შვილი, მოსია შვილი, მოთია შვილი, მუთია შვილი, ომარა შვილი, მუსა შვილი, შუბლაძე, ხმალაძე, ქარუმიძე.*

1940 წელს სოფლის რამდენიმე ტოპონიმიც არის დაფიქსირებული: „სოფელს ჩამოუდის 1/2 კილომეტრში წყალი — ხომა, ტყიდან ჩამოდის პატარა წყალი — კინჩხურა. ჩრდილოეთით სოფელს ახლავს მთა *ამაღლება...* ხომის წყალზე, სოფლის მახლობლად მოიმართება ხეობა *აბანოხევი*“ (ი. პაპისიმედოვი, გვ. 4).

ასევე ი. მაისურაძეს აქვს დაფიქსირებული სოფელ შურდოს შემდეგი ტოპონიმები: *ეკლესიკარი, ადიენთი გორა, გორათი, სალაშკურო, წინწილაური, კატრისერი, ნაკარევი* (ი. მაისურაძე, ხელნაწერი №100, გვ. 71).

გვარები, ადგილის სახელები, სოფლის მოსახლეობის ფსიქოლოგია, მიუხედავად იმისა, რომ სარწმუნოების გამო მათ „თათრებს“ უწოდებენ, მეტყველებს მხოლოდ ერთზე, უდიდესი ზეწოლის მიუხედავად, ისინი არ კარგავენ თავიანთ ისტორიულ წარმომავლობას.

სოფელ შურდოში მაჰმადიანთა გასახლების შემდეგ საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან მოსულები ცხოვრობდნენ მე-20 საუკუნის ოთხმოციან წლებამდე.

სოფ. წახნიდან იყვნენ წარმოშობით **მამუკა ხუციშვილის** მამა-პაპანი.

მამუკას მამას და დედას ორივეს ჰქონდათ ქართული გვარები, მაგრამ მე-20 საუკუნის 30-იანი წლების ბოლოს მისცეს საბჭოთა გვარი – ოვ დაბოლოებით. მისი მამა დაიბადა 1941 წელს და მის დაბადების მოწმობაში მამის სახელი აღარ ჩაწერეს, რადგან მამის სახელი მისცეს გვარად და გახდა იგი **სულეიმანოვი**. ე.ი. მამუკას გვარად შერჩა პაპის სახელი – სულეიმანი. ასევე იყო დედა, რომლის პაპა მანამდე ატარებდა **მაკარიძის** გვარს და მის შვილს კი მისცეს მამის სახელის მიხედვით **ხალილოვი**.

მიუხედავად იმისა, რომ გვარად ხუციშვილებს დაუწესეს სულეიმანოვი, მათ იცნობდნენ როგორც **ხუციენთ** ანუ **ხუცივილ**. – გილ თურქული სუფიქსი ცვლის –აანთ//–ენთ ქართულ დაბოლოებას. **წახნიდან** იყო მამუკას დედაც, რომლის წინაპარიც 1828 წელს ახალციხის აღების შემდეგ გადავიდა ქალაქიდან სოფელში. ქალაქის მოსახლეობა უფრო რელიგიური იყო, ვიდრე სოფლისა, ამიტომ მათ მეტგვარად **მოლალივილ** უწოდეს, მოლაანი, მოლაშვილები.

მაკარიძე იყო დედის მამა **ხალილი**. მის შვილს ასევე არ ჩაუწერეს მამის სახელი, რადგან იქცა იგი **ხალილოვად**.

არ ახსოვთ ბების ქართული გვარი, სოლო მისი საბჭოთა გვარია **ბილალოვი**, გათხოვილი იყო სოფ. ელიაწმინდიდან.

1944 წელს ხუციშვილები გადაასახლეს სამარყანდის ოლქის **აგდარის** რაიონში, საიდანაც 50-იანი წლების ბოლოს გადავიდნენ რაიონულ ცენტრში. 1989 წლის ფერგანის ამბების შემდეგ გადავიდნენ რუსეთში, **ტვერის** ოლქის დაბა **სონკოვოში**. 1991 წელს გადასახლდნენ ყაბარდო-ბალყარეთში **პროხლადნის** რაიონის სტანიცა **პრიბლეუნაიაში**, ხოლო თავად მამუკა 1995 წელს დასახლდა **ჩეჩნეთში** სტანიცა **იშორსკაიაში**. მამუკა **სულეიმანოვი** 1997 წელს დაბრუნდა მესხეთში, ქალაქ ახალციხეში ცოლ-შვილთან ერთად, სადაც დღესაც ცხოვრობს.

ხუციშვილების გვარის წარმომადგენლებს აქვთ განსაკუთრებული დამოკიდებულება თანაგვარელების მიმართ. ისინი

არ არჩევენ ერთმანეთში სარწმუნოების მიხედვით ადამიანს. მამუკა ხუციშვილის აზრით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ნათესაურ კავშირებს, რომელსაც ჯერჯერობით არ ვლინდება არც მაჰმადიანებში და არც ქრისტიანებში. ეს კავშირები არის და განსაკუთრებული როლი ეკისრება გვარს ამ შემთხვევაში.

ხუციშვილები ცხოვრობენ სამცხეშიც და ჯავახეთშიც. ყველაზე მეტი ხუციშვილი თბილისში ცხოვრობს, სულ კი მათი რიცხვი 11062 სულია (ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე).

მ. ხუციშვილს შეუგროვებია თანასოფლელობა ქართული გვარები, რომელთაც დღესაც ატარებენ ისინი: *აბულაძე*, *ჭიჭინაძე* (*ჭიჭინგილ*), *მიშინაძე* (*მიშიანგილ*), *სარაჯიშვილი* (*სარაჯალიგილღარ*), *ჭანჭურაძე* (*ჭანჭურგილ*), *ჭავეჭავეაძე* (*ჩაუშვილ*), *სადიხაძე* (*სადიხგილ*).

ალი ჭავეჭავეაძე ყაბარღო-ბალყარეთში ცხოვრობს. მის მამას ერქვა მამადი, რომელსაც ცოლი გარდაეცვალა, 88 წლისამ მოიყვანა ცოლი და გოგო შეეძინა.

აბულაძეების ერთი ძმა ქართული გვარით არის, მეორე – ოვ დაბოლოებიანი საბჭოთა გვარით. ასევე უფროსი ძმა არის *მიშინაძე*, ხოლო უმცროსი – *ახმედოვი*.

აბულაძეების მეტგვარი უკვე თურქული სახელიდან არის მიღებული და მათ *აბდურახმან გილს* უწოდებენ, რადგან პაპას ერქვა ეს სახელი.

კლარა ბარათაშვილს დადასტურებული აქვს სოფ. წახნის გვარები მესხებში, რომელთა ნაწილი ემთხვევა მ. ხუციშვილის მიერ მოწოდებულ გვარებს, ნაწილი არ ემთხვევა: *ხუციშვილი*, *კიკინაძე*, *ჭანჭურიძე*, *მეშინაძე*, *მაკარიძე*, *ჭუჭუნაძე*, *ემინაძე*, *ამფაგილ*, *მოკლე გილ*, *აჭულაგილ*, *ფუშუკგილი* (კ. ბარათაშვილი, გვ. 44).

საინტერესოა, რომ 1886 წელს ხუციშვილები იწერებოდნენ ხუციევად, ხოლო 1932 წელს – ხუციშვილებად. როგორც ზემოთ ითქვა, 1941 წელს ხუციშვილები სულეიმანოვები ხდებიან (კ. ბარათაშვილი, იქვე).

1839, 1842 წლებში კ. ბარათაშვილს დამოწმებული აქვს *ჭანჭუროღლი*, *მეთიოღლი*, *აბოღლი*. მე-19 საუკუნის

პირველ ნახევარში მესხების გვარებს ჩამოაცილეს ქართული დაბოლოება, რის შესახებაც ავტორი წერს: „რამდენადაც თურქებს არ გააჩნდათ გვარის ინსტიტუტი, ისინი ვინაობას აფიქსირებდნენ საკუთარი ან მამის სახელის მიხედვით. მაგალითად, მამედ ჰასან ოღლი, ოსმან რაჯაბ ოღლი და ა.შ.

აღწერებში კი მესხები ძირითადად იწერებოდნენ არა მამის სახელის, არამედ თავისი მოდგმის სახელის მიხედვით, რომელიც უწინ მის გვარს წარმოადგენდა. ჩამოაცილდნენ „შიღლსა“ და „ქეს“ და მიუმატებდნენ იგივე შინაარსის მატარებელ თურქულ „ოღლის“. ვლებულობდით: *იბო-ოღლი, ტორო-ოღლი, სარაჯ-ოღლი, რესო-ოღლი, ლომი-ოღლი, მუთო-ოღლი, რევაზ-ოღლი, პავლე-ოღლი* და ა.შ.“ (კ. ბარათაშვილი, გვ. 11).

გ. ბოჭორიძის ცნობით წახანში 1932 წელს ცხოვრობს 30 კომლი *სარალიძე*, დანარჩენ გვართა რაოდენობას არ მიუთითებს, მხოლოდ ჩამოთვლის: *ციციშვილი, ფეიზიშვილი, ნაფაშვილი, ხუციშვილი, ჭიჭინაძე*, რომელთაგან ცოტამ თუ იცის ქართული, მაგრამ გვარი ქართული კი აქვთ (გ. ბოჭორიძე, გვ. 123).

იქვე, 1908 წელს დაუნგრევეათ ეკლესია და მის ადგილზე აუშენებიათ ჯამე.

წახნის ეკლესიას ჰქონდა ქართული წარწერაც, რომელიც წაიკითხა მ. ბროსემ (ს. ჯიქია, 1958, გვ. 169).

1595 წელს დიდი სოფელია წახანი, რომელიც ოსმალებმა აღწერეს. აი, მაშინდელი ოჯახის უფროსები: *ივანე, ბასილი ელიაზარის ძე, ივანე ქოჩარას ძე, გიორგი პაპუტას ძე, ვარძელ, იასონ დანიელის ძე, ბასილა ხარებას ძე, სოზა, ჯირა, მიქაელი, ლაზარა ზაქარას ძე, ვარაზა გიორგის ძე, ლომინა, ელისა, ღვინია, აღდგომელ გოგინას ძე, მახარებელ, პაპუა, მანველ მახარებლის ძე, ქოჩია მანასეს ძე, გოგინა შაღვას ძე* (ს. ჯიქია, 1941, გვ. 122).

* * *

ცალკე გამოყოფ გვარებს, რომლებიც ან დაიბრუნეს, ან ჯერ კიდევ არ დაუბრუნებიათ მესხეთსა და იმერეთში ჩამოსახლებულ მესხებს.

ეიუბოვი მახადინ, დაბადებული 1957 წელს, მეუღლე *ეიუბოვა გულსინა*, დაბადებული 1955 წელს. ისინი წარმოშობით არიან ადიგენის რაიონიდან. მახადინი სოფ. *ქიქინეთიდან*, ხოლო გულსინა – *ყურათუბნიდან*.

ეიუბოვთა მეორე ოჯახი არის *იახია ეიუბოვის* ოჯახი. ი. ეიუბოვი დაბადებულია 1965 წელს, ხოლო მეუღლე *ეიუბოვა ნაზილე* დაბადებულია 1968 წელს, იახიას დედა *სონია* დაბადებულია 1938 წელს და ისიც არის სოფ. *ქიქინეთიდან*.

ამავე გვარის განაყოფია *აიუბოვ ზაქარია*. როგორც ინფორმატორი ამბობს, ორივე გვარი ერთი ძირიდან მოდის და გვარები მათ „დაწერის“ მიხედვით აქვთ. ერთნი არიან *აიუბოვები*, მეორენი *ეიუბოვები*. ოჯახს კარგად ახსოვს, რომ ორივე განაყოფის გვარი იყო *აბაშიძე*.

ასე რომ, *აბაშიძის* გვარიდან სამი ოჯახი სახლობს იანეთში.

ისა აბიბოვი დაბადებულია 1958 წელს. მისი ქართული გვარი არის *აბულაძე*. მისი წინაპრები იყვნენ სოფ. პატარა *სმადიდან*, ხოლო მეუღლის – *აბიბოვა ჯამილას* წინაპრები იყვნენ სოფ. *თუთაჯვრიდან*. მისი განაყოფთა სახელია *ჩახტიანგილი*. არქივისათვის მიუკითხავს ისას, უთქვამთ *თურმანიძე* უნდა ყოფილიყო თქვენი გვარიო. მიუხედავად იმისა, რომ ოჯახი დარწმუნებულია ქართულ წარმომავლობაში, დარწმუნებული არ არიან *აბულაძე* თუ ნამდვილად არის მათი წინაპრების გვარი. ისა აბიბოვის პაპის ნათქვამი: „ჩვენ ვიყავით ადგილობრივები ყოველთვის, ვიყავით იერლი, „გილ“-ამდე მამის ან პაპის სახელობით იხსენიებდნენ. თურქობა რუსებმა მოიგონეს. ჩვენმა წინაპრებმა თურქული საერთოდ არ იცოდნენ. თურქული ენა სომხები რომ ჩამოსახლეს მესხეთში, იმათ მოიტანეს და ამან დააჩქარა თურქულის გავრცელება. პირველი რწმენა იყო ქრისტიანობა, მერე მივიღეთ გადასახადების გამო მუსულმანობა, შუა აზიაში კავკასიელებს გვეძახდნენ. იერლი მხოლოდ ქართველს ნიშნავდა. ჩვენ ქართველებს ან მუსულმანებს გვიწოდებდნენ“. ისა აბიბოვის მამა იყო *ხაბიბოვი*, რადგან პაპას ერქვა ხაბიბი, მაგრამ უზბეკებმა ხ ჩამოაცილეს (საერთოდ განუკითხაობა იყო გვარის დაწერის საკითხში). საბოლოოდ მამა *ხაბიბოვი* იყო, შვილი – აბიბოვი.

ისას ერთი და ყაზახეთში ცხოვრობს, მეორე – ამერიკაში; მესამე ერთი – ვოლგოგრადში, მეორე – ბაქოში.

ჩახტიანგილთან დაკავშირებით გ. მამულიას უთქვამს ისასთვის, რომ ძველი ქართული სიტყვაა და მორბენალსა და მსროლელს, მონადირეს ნიშნავდაო. **აბულაძე** გავრცელებული გვარი იყო მაჰმადიან მესხებში. ასევე იყვნენ **თურმანიძეებიც**, მესხები, როგორც მაჰმადიანი, ისე ქრისტიანები.

აბდულა ბაგბანოვი დაიბადა 1955 წელს უზბეკეთში, ანდიჯანის ოლქის სოფ. ხაგიგატში 1960 წელს გადაასახლეს **აზერბაიჯანში**. 1972 წელს გადავიდნენ **ყაბარდო-ბალყარეთში – ნალჩიკში**, საიდანაც 1982 წელს ჩასახლდნენ სოფ. **იანეთში**.

1944 წლამდე ცხოვრობდნენ ადიგენის რაიონის სოფ. **ვარხანში** ისე, რომ საბჭოთა თურქულ-აზერბაიჯანული გვარი არ მიუღიათ და **ბახტაძეები** იყვნენ. მისი დედაც ვარხნელი იყო გვარად **შაჰმურადოვა**. მასაც ჰქონია წინაპართა ქართული გვარი, მაგრამ შთამომავალთა ხსოვნას არ შემორჩა.

აბდულას პაპას ერქვა **შახანი**, რომელსაც ჰქონდა მეტსახელი **ბაღბანი** – ბაღის მომვლელი. ამ მეტსახელმა დაუდო სათავე ახალ საბჭოთა გვარს, რომელმაც შეცვალა ქართული **ბახტაძე**.

აბდულას მეუღლე **კამილა ბაგბანოვას** ქართული გვარი იყო **მახარაშვილი**, რომლის დედა და მამა იყვნენ ადიგენის რ-ნის სოფ. **თუთაჯვარიდან**. ისინი შეუღლდნენ ნალჩიკში. მისი საბჭოთა გვარი იყო **სალახოვა**. იგი დაიბადა აზერბაიჯანში.

აბდულა ბაგბანოვის მონათხრობი: „1944 წელს, როდესაც გაასახლეს მაჰმადიანები მესხეთიდან, მამა ომში იყო წასული **ბახტაძის** გვარით. 6 წელს იმსახურა. დაბრუნებულმა ნახა, რომ მისი ოჯახის წევრები აღარ იყვნენ სოფ. **ვარხანში**. აიღო ეს გვარი – **ბაგბანოვი** და ეძებე შენი ნათესავები შუა აზიაში – უთხრეს მას. ასე დატოვა აბდულას მამამ გვარი **ბახტაძე** და მიიღო ბაგბანოვი. აბდულას მამას ერქვა **ყარა**.

ბაგბანოვები დღეს გარდა იანეთისა, ცხოვრობენ აზერბაიჯანში **საათლის** რაიონის სოფ. **ვარხანში**, **კრასნოდარში**

სოფ. *დოღგამესავში* და *ნაღჩიკში*. ისინი ყველანი არიან ბიძაშვილები და მათი წინაპრების გვარი იყო *ბახტაძე*.

ბერიძე ანზორ (აზიზ) ბილაღის ძე. დაბადებულია 1910 წელს, მას მალე 100 წელი შეუსრულდება. ცოცხალი მატინეა მე-20 საუკუნისა და მესხთა ცხოვრებისა. იგი დაიბადა სოფ. *მუგარეთში*. მისი მეუღლე იყო *ღიასამიძე ალექსანდრა ევგენის ას*, დაბადებული 1924 წელს სოფ. *ვაღეში*. ალექსანდრა მოვიდა ქართულის მასწავლებლად მუგარეთში, იყო მართლმადიდებელი, ვარძიაში მონათლული, მაგრამ ამას ხელი არ შეუშლია, რომ გააყოლოდა მუსლიმ აზიზს.

აზიზს (ანზორს) ჰყავდა ბებია *ევა ბერიძე*, ისიც მუგარელი იყო, გათხოვილი *ტატანისელ* კაცზე, რომლის გვარიც შთამომავლებს და აზიზს არ ახსოვთ, რადგან, როგორც ჩასიძებულმა, მიიღო ბებულის გვარი ბერიძე და ამ გვარით ცხოვრობდნენ ისინი.

აზიზს (ანზორს) ჰყავდა ძმები მუსტაფა, ყარამანი (საქართველოს უმაღლესი საბჭოს დეპუტეტი იყო) და ჰუსეინი, რომელიც სამამულო ომში დაიკარგა. თვითონ აზიზი (ანზორი) ომში იბრძოდა. თავმჯდომარე იყო სოფ. მუგარეთში ომში წასვლამდე, 1941 წლის 22 ივნისამდე და დაბრუნების შემდეგაც 1943 წლამდე.

მათი საგვარეულო სახელი იყო *ბერავგილდარ//ბერავგილები//ბერაველები//ბერავლიები*. ზედსიძე პაპის შთამომავლებს *მეფურნეებსაც* ეძახდნენ (*მეფურნეილდარ*), რადგან პაპა ფურნის სპეციალისტი ყოფილა.

სოფ. მუგარეთში ცხოვრობდნენ შემდეგი გვარები: *თამარა შვილები//თამარაძეები, მამუკა შვილები//მამუკაძეები, კოტაძეები, სვანიძეები, ტატაშა შვილები, გენჯოძე/გენჯოშვილი, ბესო შვილები, ქოჩორაძეები //ქოჩორაშვილები, თოსოძეები, თურქამაძეები, ქალაქულაძეები* (მოსულები იყვნენ ქალაქიდან), *რასოძე*.

ეს გვარები ანზორ (აზიზ) ბერიძის თქმით უბნებად ცხოვრობდნენ.

მოვიყვან ადგილის სახელთა ჩამონათვალს, რომელიც ჩავიწერე 1910 წელს დაბადებული ა. ბერიძისაგან: *ხევის წყალი, ბეგიყანები, ღრმაღელე//ლაშიაღელე//ლაშიღელე, ოგოზები,*

წყლისპირა, დელეთი, ღარდა, უღელდაკარგულა, ნიფხავათი, ფერსელები/ფერსელების კიდე/ფერსელაური/ფერსელავრი, მორგვათი, ქვიანყანები, მინდორი, ჭორიები, კვეთი, ხმელჭალა, ფიქალსათალი, ქედისპირები, ვიზირიდელე, ჩაჩაგ ზა, ყურუციხე/ყრუციხე, საბძელა, გვალჭალა, გვალჭალიწყალი/თიების წყალი, ნარუჯის წყალი/ნარუჯიწყალი, რაფა ზანახნავეები, ყანიყიშლა, წყალწითელა/წყალგაყრილა, მოდრეკილა და სხვ.

1944 წელს გაასახლეს უზბეკეთში, ნამანგანში, უჩკურგანის რაიონში. 1957 წელს ჩამოვიდნენ მახარაძეში, ლაითურის ჩაის მეურნეობაში. მათი დაბრუნებით უპრეცედენტო შემთხვევა მოხდა, ანგარიში გაუწიეს ძმის დეპუტატობას. 1970 წელს გადავიდნენ განჯაში (აზერბაიჯანი), საიდანაც 1984 წელს ჩამოვიდნენ ახალციხის რაიონის სოფ. მუგარეთში. ბერიძეებს გვარი არ შეუცვლიათ.

წარმოშობით იყვნენ სოფ. ადიგენიდან. თუიღუნაშვილი ფერეიდინ (ფრიდონ) ბინალის ძე. თავიდან ჩავიდნენ ნამანგანში, ბოლოს ცხოვრობდნენ ტაშკენტში. ოჯახი გაასახლეს თუიღუნაშვილის გვარით. შუა აზიაში ჩასვლისთანავე შეუცვალეს გვარი და მისცეს ბინალიევი, მამის სახელის მიხედვით. დაუტოვეს მამის სახელიც – ბინალიევი ფერეიდინ ბინალიევიჩი. მისი მეუღლეა ნურიდინოვა როზა ურაინის ასული. როზა წარმოშობით არის სოფ. წინუბნიდან მისი ქართული გვარია გოჩაძე. საბჭოთა გვარი მისცეს შუა აზიაში. როზას დედა გაიზარდა ბავშვთა სახლში. ცხრა წლის დაობლდა. ნათესაებმა გაარკვიეს, რომ მისი დედის გვარი იყო გოჩაგილარ (გოჩაძე ან გოჩაშვილი). საარქივო მონაცემების მიხედვით გოჩაძეა და არა გოჩაშვილი. მამის გვარი იყო დადაგილარ (დადა-პაპა). პაპიძე თუ პაპაშვილი, მაგრამ შთამომავლობამ აიღო დედის გვარი.

თუიღუნაშვილის დედის საბჭოთა გვარი იყო საბიტოვა. მათი მეტგვარი იყო თურქმანგილარ. ვინც საზღვარს იქითა საქართველოდან მოვიდოდა ყველას თურქმანგილარად მოიხსენიებდნენ. მაგ. სოფ. ფოცხოვიდან წახანში ჩამოსული კაციც თურქმანგილარია. ბევრი იყო ისეთი, ვინც წავიდოდა თურქეთში, ვერ დამკვიდრდებოდა იქ, დაბრუნდებოდა და მასაც ასევე მოიხსენიებდნენ მეტგვარით. პასკევიჩის ომის შემდეგ ჯავახუ-

თის მუსლიმი მოსახლეობა გაიფანტა. ზოგი მათგანი ბარში ჩამოვიდა და მათ *ჯავახეთილარად* მოიხსენიებენ.

საურთიერთობო ენა თურქული იყო, ამიტომაც ახალი შტოგვარების შექმნაში ძირითადად თურქული ლექსიკა მონაწილეობდა. ადგილობრივებში სჭარბობდა ქართული ლექსიკა მეტსახელებში და შესაბამისად მეტგვარებში.

განაყოფთა სახელები და გვარები ხშირად ერთი და იგივე იყო. ქალბატონი *როზა გოჩაძე* გვაწვდის სოფ. წინუბნის განაყოფთა სახელებს, რომლებიც გვარებიდან გამომდინარე უნდა იყოს:

გოჩაგილ - *გოჩაძე*, მუღლაგილ - *მოლაძე*, თორაგილ - *თორაძე*, თოთორაგილ - *თოთორაძე*, თოფილგილ - *თოფილიშვილი*, ბექიგილ - *ბექიძე*, ჩოლოხგილ - ჩოლოხიგილ, კუკუვაგილ - *კუკუვაძე*, ზელოგილ - *ზელოძე*, ხასანგილ - *ასანიძე*. (გაზეთი 'ფესვები', აგვისტო, 2005 წ. №8, გვ. 5). როზა გოჩაძე დღეს ახალციხეში ცხოვრობს.

ერისთავი სამოხელეო ტერმინია. *ივ. ჯავახიშვილის* აზრით ერისთავი იყო მმართველი ადმინისტრაციული ერთეულის, საერისთავოს გამგებელი. ერისთავს, გარდა აღმასრულებელი ფუნქციისა, გააჩნდა სასამართლო და ფისკალური ფუნქციებიც. რაც მთავარია, ერისთავი სარდლობდა საერისთავოდან გამოსულ ჯარს. ერისთავის დანიშვნა და გადაყენება მთლიანად მეფის პრეროგატივა იყო. ერისთავს ემორჩილებოდა მოხელეთა მთელი აპარატი. გამგებელი (ერისთავის მოადგილე), მწიგნობართუხუცესი, მოღარეთუხუცესი, მამასახლისი და სხვა. ერისთავობის ინსტიტუტი შემოიღო ფარნავაზმა ძვ. წელთაღრიცხვის III საუკუნეში და არსებობდა XV საუკუნის ბოლომდე, როგორც სამოხელეო თანამდებობა. ერისთავი პირველ რიგში საერისთავოს გამგე იყო, მასვე ევალებოდა თვალყურის დევნება სახელმწიფო გადასახადების აკრეფაზე. ერისთავს ექვემდებარებოდნენ აზნაურები, გლეხები და ეკლესიებიც კი იმდენად, რამდენადაც სამოქალაქო მთავრობასთან ჰქონდათ დამოკიდებულება (ივ. ჯავახიშვილის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 2002, გვ. 299)

ლეონტი მროველის მიხედვით ფარნავაზმა რვა საერისთავოდ დაყო საქართველო. რვიდან სამი იყო მესხეთში.

‘მეხუთე გაგზავნა *წუნდის ერისთავად*, და მისცა ფანჯართგან, ვიდრე თავადმდე მტკუარისა, რომელ არს ჯავახეთი და კოლა და არტაანი.

მეექვსე გაგზავნა *ოძრკის ერისთავად*, და მისცა ტაშისკართგან ვიდრე არსიანთამდის, ნოსტეს თავითგან ზღუადმდის, რომელ არს *სამცხე* და *აჭარა*.

მეშვიდე გაგზავნა *კლარჯეთის* ერისთავად, და მისცა არსანითგან ზღუამდე“... (ქართლის ცხოვრება, I, 1955, გვ. 24)

ერისთავობის ჩამოყალიბების ერთ-ერთ ცენტრად მესხეთი ჩანს, ამიტომ ბუნებრივია, რომ ამ მხრივ ერთ-ერთი დაწინაურებული მხარეც ის იქნებოდა. რადგან ერისთავობა, როგორც ინსტიტუტი, როგორც სამოხელეო თანამდებობა, არსებობდა მე-16 საუკუნემდე, სწორედ ამის შემდეგ უნდა მომხდარიყო მისი გვარად ქცევაც.

სოფ. ადიგენში 1886 წლის აღწერის მიხედვით ცხოვრობდა *ერისთავი* (კ. ბარათაშვილი, გვ. 25).

ადიგენელმა ერისთავებმა 2004 წლამდე მოაღწიეს. კერძოდ, ქალბატონი *სახშან ერისთავი* ცხოვრობდა ადიგენში. იგი გათხოვილი იყო თბილისში *ნაერუზოვზე*, ამიტომ არ გაასახლეს. ეს ქალბატონი ღრმად მოხუციც კი ზაფხულობით ჩამოდის აბასთუმანში.

ახალციხის მკვიდრის, რ. ანდლულაძის ინფორმაციით *წარბასთუმნის* ტყე ყოფილა ერისთავებისა. ერისთავთა ერთ-ერთ ძმას არ გაუყიდა ეს ტყე და არც გაუჩხვია, სწორედ მისი წყალობით შემორჩა ტყე დღევანდლამდე.

სწორედ ადიგენელი ერისთავების შესახებ წერს გ. ბოჭორიძე 1932-1933 წლებში სამცხე-ჯავახეთში მოგზაურობისას: „*ადიგენი*. აქ არიან გადმოსახლებული *კეკელიძე, მაკარიძე, ჩოკაძე, ლორთქიფანიძე, ერისთავი-ჩიჯავაძე სულეიმან ბეე*.

ადიგენის მცხოვრებ *სულეიმან ერისთავმა* შემოსწირა 4 ბარათი“ (გ. ბოჭორიძე, გვ. 81) მოყვანილი ციტატის მიხედვით აშკარაა, რომ ბეგი აქ წოდებაა და არა სახელის (სულეიმანბეე) ნაწილი.

ერისთავები ცხოვრობდნენ *აბასთუმნის* გარდა სოფ. *მარელში*. მე-19 საუკუნის ბოლოს სოფ. მარელში ოთხი ძმა ცხოვრობდა, რომელთაც ბეგებად მოიხსენიებდნენ და, რომლებიც იყვნენ ერისთავები (რ. ანდლულაძე).

მარელებს საზაფხულო საძოვრები ჰქონდათ გოდერძის მთებში. მარელები თავიანთი გარეგნობითა და ვაჟკაცობით იყვნენ ცნობილი. „მარლის ეილების ძირზე არის დიდი ნასოფლარი. აქ არის ერთი ფიქალი ზომით 2,5X1,3X0,22, რომელიც ხუთ ძმას გაუღვია სახლის თავზე. სახლი ახლა დანგრეულია“ (გ. ბოჭორიძე, გვ. 149).

ადიგენში 1886 წელს 85 ოჯახი მაჰმადიანი ქართველი ცხოვრობდა. 300 მამაკაცი და 273 ქალი.

მარელი იმავე პერიოდში ორი პატარა სოფლით არის წარმოდგენილი, სადაც მაჰმადიანები ცხოვრობდნენ და ერთი ნაწილისთვის უკვე „თათარი“ უწოდებიათ.

1970 წელს სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმის მაშინდელი დირექტორის ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ს. ხოსიტაშვილის მიერ შედგენილი დოკუმენტის მიხედვით *ერისთავები* ცხოვრობდნენ აგრეთვე ადიგენის რაიონის სოფლებში – *ჭეჭლასა და ღორთუბანში*

ადიგენელი ერისთავები პირდაპირი შთამომავლები არიან *თორნიკე ერისთავისა*. მესხეთის მთავარი დავით დიდი კურაპალატი იმდენად გაძლიერდა, რომ 979 წ. მას დახმარება სთხოვა ბიზანტიის იმპერატორმა *ბასილმა*, რომელსაც თავისი სარდალი *ბარდა სკლიაროსი* აუჯანყდა. დავითმა კეისრის დასახმარებლად 12000 მესხი ცხენოსანი გაგზავნა „რომელსაც სათავეში ედგა უკვე მოხუცი, მაგრამ ბრძოლებში გამოცდილი სარდალი თორნიკე ერისთავი. საინტერესოა, რომ თორნიკე ერისთავის პირდაპირი და გამაჰმადიანებული შთამომავალი ბოლო დრომდე ცხოვრობდნენ სამცხის სოფ. ადიგენში და ამავე გვარს ატარებდნენ“ (შ. ლომსაძე, 2000., გვ. 7).

ერისთავები რუსეთის შემოსვლის შემდეგაც კი იყვნენ ქვაბლიანის სანჯაყბეგები (შ. ლომსაძე, 2000, გვ. 51).

მე-16 საუკუნის ბოლოს ს. ჯიქიას მიხედვით იყო *ქვემო მარელი*. და *ზემო მარელი*. ქვემო მარელში 22 კომლია, ხოლო ზემოში – 12 კომლი, 1831 წელს ქვემო მარელში 5 კომლია, ზემოში – 3. 1870 წელს ცნობილი იყო ერთი მარელი (ს. ჯიქია, 1958, გვ. 91).

მე-16 საუკუნეში ქართული მოსახლეობაა ორივე მარელში და მათ ქართული სახელები აქვთ, მაგალითად: *ბადურა*,

გარსევან, ხიზანა, ელია, შაქარა, ვარძელ, იოსებ, მახნი, მახარა, იორდანე, კაკალა, მჭედელი, გრიგოლ და სხვა, თუმცა ორი ძმისთვის უკვე მოღაში შემოსული ოსმა-ლური სახელებიც დაურქმევიათ: *ჯანაზიზი* და *ფირაზიზი* (ს. ჯიქია, 1941, გვ. 61).

მარელები ერისთავების შთამომავალია სოფ. იანეთში მცხოვრები *ტელმან ერისთავი*, რომლის საბჭოთა გვარი იყო *სულთანოვი*.

ოჯახური ტრადიციის მიხედვით ისინი იყვნენ *ქვემო მარელის* მცხოვრებნი და ჰქონდათ *აღას* წოდება.

იგი გადასახლებიდან დაბრუნდა 1985 წელს ჯერ სოფ. ბანძაში, შემდეგ ხონის რაიონის სოფ. ახალშენში და 1991 წლიდან სოფ. იანეთში. მისი მეუღლე არის საბჭოთა გვარით *იბრაგიმოვა* და ძველი ქართული გვარით *ჩხვიძე*. მისი დედა იყო *პიპინაშვილი*, ასევე სოფ. მარელიდან, მისი საბჭოთა გვარი გადაკეთდა არა მამისსახელობის მიხედვით, არამედ ქართული გვარის რუსული დაბოლოებით, ამიტომ იგი იწოდებოდა *პიპინოვად* ან *ფიფინოვად*.

საინტერესოა ერთი დეტალი, რომ პიპინაშვილებს მათი შთამომავალი ტ. ერისთავი *ბეგებად* მოიხსენიებს. ეს იყო ოჯახური ტრადიცია. დედ-მამის მხარე ორივე მაღალი წოდებისა იყო.

ერისთავები დღეს მესხეთში აღარ ცხოვრობენ, რადგან მესხი ერისთავები მუსლიმები იყვნენ. საქართველოში დღეისათვის 854 ადამიანია ერისთავი, მათ შორის თბილისში 399, ქუთაისში – 128, ვანში 103 (ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე, გვ. 81). რაც შეეხება ერისთავის დედის გვარს, პიპინაშვილი მხოლოდ 48 ადამიანის გვარია, რომელთა უმრავლესობა თბილისში ცხოვრობს (ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე, გვ. 163).

ახალციხეში ცხოვრობს თავის შვილიშვილებთან ერთად ჰაიდა იუსუპოვა, რომელიც დაბადებულია 1930 წელს ადიგენის რაიონის სოფ. *ფლატეში*.

გადასახლების დროს იყო მე-7 კლასში, ამიტომ კარგად ახსოვს იმდროინდელი *ფლატე*, როდესაც გვერდიგვერდ ცხოვრობდნენ, მისი თქმით, მართლმადიდებლები და მაჰმადიანები: *ბოლქვაძე/ბულქვაძე, ჭიჭინაძე, ხოლოძე, სალარიძე*.

მასვე ახსოვს ფლატის ტოპონიმები: *ჯვარი* (ყანა); *მამისა* (ყანა); *ლიხხეთი/ლიწყეთი* (მინდორი); *ფლატისმანი* – (ბაღები, არზნეს მხარეს); *წყარო* (ფლატისმანში); *გადო* (მთები აფიეთის მხარეს. ხომ არ არის ღადო?); *ჭანჭურები/ჭანჭურების გზა* – (გზა, ბაღები, არზნეს მხარეს); *შაეწყალი* (წყარო); *ჯაზიგელ/ჯაზის ტბა* (ტბა, კუდიანის ტბა. სოფლიდან შორს იყო მთებში).

ჰაიდას ქართული გვარი იყო *ზაზაძე*. ზაზაძეები ძირითადად ცხოვრობდნენ ფლატეში.

ზაზაძე გავრცელებული გვარი იყო მესხეთში. მართლმადიდებელი ზაზაძეები ცხოვრობდნენ *ვარძიის* თავზე სოფ. *აგარაში*, რომლებიც ჩამოსახლდნენ ქვემოთ და დღეს სოფ. *თმოგეში* ცხოვრობენ, ხოლო კათოლიკენი სახლობდნენ სოფ. *უდეში*.

ზაზაძე არის ჰაიდეს მეუღლის ისლამის გვარი, რომელსაც საბჭოთა გვარი იუსუპოვი მისცეს *უზბეკეთში*, რადგან ისლამის მამას ერქვა იუსუპი. ისლამის დედა იყო სოფ. *წახნიდან*, გვარად *ხუციშვილი*.

ჰაიდას ქალიშვილობის გვარი იყო *სალარიძე* და მისი მამაც სოფ. ფლატეს მკვიდრი იყო.

ადიგენის რაიონის სოფ. *ზემო ენთელში* არის 1927 წელს დაბადებული *სალიმ შაქირის ძე ხამდიევი* (*ჰამდიევი*), ხოლო 1930 წელს დაბადებული ფატიმა რუსტამის ასული იყო სოფ. *ღორთუბნიდან*.

სალიმ ხამდიევის ქართული გვარი იყო *თავაძე*. ხამდიევი მისცეს გვარად *უზბეკეთში*, როდესაც ჩაასახლეს *ქ. ფერგანაში*. შემდეგ მათი ოჯახი გადავიდა *აზერბაიჯანში* 1989 წელს, ხოლო 2003 წელს ჩამოვიდნენ ახალციხეში.

ხამდიშამდი ერქვა სალიმის პაპას. სალიმის ბებია იყო სოფ. *შოლავერიდან*. მისი ქართული გვარი არ ახსოვთ.

თავაძეები ბევრნი ყოფილან, ამიტომ მათ განაყოფს ერქვა *გოლა შაქირგილ*.

დღეს ახალციხეში დედასთან ერთად ცხოვრობს *რამიზ იბრაგიმოვი*. რამიზის მამას ერქვა ათამი, რომელსაც ჰქონდა გვარი *თოფჩიშვილი*. ასევე თოფჩიშვილები იყვნენ მისი ძმები: *ლატიფ შაჰ*, *გეგელი შაჰ* და *ხულიშანი*. ისინი ყველანი თოფჩიშვილები იყვნენ და ცხოვრობდნენ ადიგენის რაიონის

სოფ. ჩორჩანში. ლატიფშაჰი დაიღუპა სამამულო ომში. დანარჩენებიც იბრძოდნენ ფრონტზე. დაბრუნდნენ ომიდან ჯერ ადიგენში, შემდეგ წავიდნენ ტაშკენტში, სადაც მისცეს მას მამის სახელობის მიხედვით *იბრაგიმოვი* გვარად. რამიზის დედა *ნურხანი* ეცადა გვარის აღდგენას, მაგრამ ჯერჯერობით უშედეგოდ.

მიუხედავად დიდი ზეწოლისა ბევრმა მაჰმადიანმა ბოლომდე შეინარჩუნა ქართული გვარი.

სოფ. აბასთუმანში ცხოვრობდნენ მაკარიძეები. *ალადინი მაკარიძე* და მისი ოჯახი დღეს ცხოვრობს ახალციხეში. მისი წინაპრები იყვნენ სოფ. *ადიგენიდან*. თვითონ ალადინი უზბეკეთში დაიბადა. მისი მეუღლის *სალფირას* საბჭოთა გვარი არის *მამედოვა*, რადგან მამედი ერქვა მის პაპას. ისინი იყვნენ წარმოშობით სოფ. *ჭეჭლიდან*, ხოლო ქართული გვარი ჰქონდათ *პიპინაშვილი*.

მაკარიძეთა ოჯახი შუა აზიიდან ჩასახლდა ახერბაიჯანში, საიდანაც 1989 წელს გადმოვიდნენ ახალციხეში.

სოფ. ადიგენის ერთ-ერთი უბანი ყოფილა *ოსიეთი*, სადაც უცხოვრიათ *მაკარიძეებს*. ჭეჭლაში ნახევარზე მეტი პიპინაძეები იყვნენ.

მაკარიძეების განაყოფთა თურქული წარმოება ინარჩუნებს ძე დაბოლოებას, ხოლო პიპინაშვილისა – არა. შესაბამისად გვექნება: *მაკარიძე-გილ* და *პიპინა-გილ*.

ადიგენის რაიონის სოფ. ჩურჩუტოდან არის წასული *ნუსრედინ მამისაშვილის* ოჯახი. მათ საქართველოში ქართული გვარი ჰქონდათ. როდესაც ტაშკენტში ჩავიდა ნუსრედინის მამა *მუსტაფა*, შეუცვალეს ქართული გვარი და მისცეს *მამედოვი*. გავრცელებული ტრადიციის მიხედვით მამის ან პაპის სახელი უნდა დადებოდა საფუძვლად გვარს. მიუხედავად იმისა, რომ ნუსრედინის პაპის სახელი იყო *თეიფური*, მუსტაფას რატომღაც გვარად *მამედოვი* მისცეს. ნუსრედინი დაიბადა სამარყანდში ბულუნგურის რაიონში 1952 წელს. 1957 წელს გადავიდნენ სირდარიის ოლქში (უზბეკეთში), საიდანაც 1983 წელს მისი მამა ჩამოვიდა იანეთში.

ადიგენის რაიონის სოფ. *ჩურჩუტოდან* იყო *მურადინ მუსტაფაევი*, ხოლო მისი მეუღლე მუსტაფაევა ფიქრია

წარმოშობით იყო ადიგენის რაიონის სოფ. *კორტოხიდან*. ინფორმატორი, ქალბატონი ფიქრია, ჩურჩუტოს პარალელურ ფორმად ხმარობს მის ფონეტიკურ ვარიანტს – *ჭურჭუტოსაც*. მუსტაფაეეების ქართული გვარი იყო *მამისაშვილი*. ფიქრიას ქალიშვილობის გვარია – *შადმანოვა*, ხოლო ქართული გვარი – *ჩაქმაძე*, ასე უთხრა დაბეჯითებით მისმა მამამ, რომელიც დაბადებული და გაზრდილი იყო სოფ. *კორტოხში*.

ფიქრია მუსტაფაეეას მაგალითი სხვა მხრივაც არის საინტერესო. რაოდენ დიდი იყო საკუთარი ფესვების სიყვარული ოჯახში, რომ ფიქრიას მამამ გადასახლებაში მყოფმა, სადაც ყველაფერი ქართული იკრძალებოდა, თუ ვინმეს ჰქონდა ქართული გვარი, უცვლიდნენ და შვილს კი ქართული სახელი *ფიქრია* დაარქვა.

ფიქრიას შვილი *ფახარი* უკვე ცალკე ოჯახია, მან აღი-დგინა ქართული გვარი და *მამისაშვილია*. მისი ცოლი არის ფატიმა ბაგბანოვა. ისინი დაოჯახდნენ იანეთში.

ადიგენის რაიონის სოფელ *ვარხნიდან* არიან *ქამალოვი* ომარ, დაბადებული 1932 წელს და ქამალოვა მახშალი დაბად. 1936 წელს. ომარმა თავისი ქართული გვარი არ იცის, მის მამას ერქვა *ქამო*, პაპას – *შაპა*. ომარის დედაც ახმედოვა ხაია სოფ. ვარხნიდან იყო. მისი გვარი მოდიოდა მამის, ახმედის სახელისაგან.

თავდაპირველად ისინი ჩაიყვანეს ფერგანის დაბლობზე სოფ. ხავასტში, რომელიც მთაგორიანი ადგილი იყო, ხალხი ცოტა სახლობდა, შიმშილობა და გაჭირვება სუფევდა.

1952 წელს ოჯახი გადავიდა *აზერბაიჯანში*. ვარხნელებმა კარგად იცოდნენ ქართული ენა. ვარხანთან ახლოს იყო სოფ. *ხარჯამი*, საიდანაც ასევე გაასახლეს მოსახლეობა.

ვარხნელები და ხარჯამელები თავიდანვე აქტიურობდნენ სამშობლოში დაბრუნების თაობაზე. ერთ-ერთი ასეთი ეპიზოდი გაიხსენა ომარმა: 1956 თუ 57 წლებში უფროსი თაობის ადამიანები მივიდნენ საქართველოს ცეკაში, სადაც გამოყვეს მანქანები, წადით, სადაც ვინდათ, რომელ ადგილსაც აირჩევთ, იქ დაგასახლებთო. *ვარხნელებს* და *ხარჯამელებს* უნდოდათ თავიანთ სოფელში, ხოლო ხელისუფლება საქართველოს სხვა ადგილებს სთავაზობდა, რადგან სასაზღვრო ზონა იყო ადიგენის

რაიონი. სხვა ადგილზე დაბრუნებას არ თანხმდებოდნენ ჩამოსულები და უკან გაბრუნდნენ.

ამ დროს ერთ საინტერესო ფაქტს ჰქონდა ადგილი. თბილისში ჩამოსულები შადრევნის გარშემო ისხდნენ. ხელისუფლების წარმომადგენლებმა მოიყვანეს ახალგაზრდები მოხუცთა საცემად, ეტყობა პროვოკაციის მიზნით. მოხუცებმა რომ დაიწყეს ქართულად ლაპარაკი და უთხრეს: ჩვენ მოვედით მშობლიურ მიწაზე სამშობლოში და არა საგინებლად, საჩხუბრადო, ახალგაზრდები მიხედნენ, რომ სხვაგვარი ინფორმაცია ჰქონდათ ზემოდან მიღებული, ამიტომ შეურაცხოფა შეწყვიტეს და წავიდნენ. ქართული ენა სოფელში ყველამ იცოდა, ხსოვნა იმისა, რომ მათი წინაპრები ქართველები იყვნენ, არსებობდა, მაგრამ კომუნისტური ხელისუფლების ორმაგმა თამაშმა და თავისი ქვეყნის მტრობამ, არაეროვნულმა პოლიტიკამ ყველაფერი გააფუჭა მათი მოღვაწეობის ყველა ეტაპზე.

ომარ ქამალოვის გვარი ახალია და მამის სახელიდან მოდის. მართალია იგი ბრძანებს, რომ მამას ერქვა სახელო *ქამო*, მაგრამ ეს არის *ქამალის* კნინობით-მოფერებითი ვარიანტი. აშკარაა ქართული გარემოს კვალი. თურქული ენის საფეხველძე *ქამალიდან ქამოს* მიღების ახსნა გაჭირდება, ქართულში კი ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა.

დღეს ჭირს ზუსტად ქამალოვთა ქართული გვარის დასახელება, თუმცა შეიძლება ყოფილიყო ვარსხელიძე, როგორც ტოროშელიძე (← ტოლოშელიძე), ვარსკენელიძე და სხვა.

ახალციხის რაიონის სოფ. *ანიდან* არის წარმოშობით *ბაირამ იზატოვი*, დაბადებული 1967 წელს, რომლის ქართული გვარი იყო *შაქრაძე* სოფ. ბენარიდან არის. 1942 წელს დაბადებული მისი დედა *ზეინაბ ტაიროვა*, მისი ქართული გვარი იყო *ორბიძე*. სოფ. *ანში* ცხოვრობდა ბაირამის მამა *ბალაბევი*.

უზბეკეთში ცხოვრობდნენ ისინი გადასახლების შემდეგ, საიდანაც 1964-1965 წლებში გადავიდნენ აზერბაიჯანში, *საბირაბადში*. აზერბაიჯანიდან 1982 წელს ჩავიდნენ *იანეთში*. ოჯახმა ზუსტად იცის თავისი ქართული გვარი *შაქრაძე* და დედის გვარი.

ადიგენის რაიონის სოფ. *ქიქინეთიდან* არის წარმოშობით მუსტაფა *იბრაგიმოვი*, რომლის ქართული გვარი იყო *ჩხვიძე*. ჩხვიძის გვარით ცხოვრობდა მისი პაპა. მუსტაფას დედის საბჭოთა გვარი არის *ბილალოვა*. მისი ქართული გვარი არ ახსოვთ, ის კი იცინა, რომ დედა სოფ. ყურათუბნიდან იყო. ისინი გადაასახლეს 1944 წელს სირდარიის ოლქში, საიდანაც 1983 წელს ჩამოსახლდნენ იანეთში. იბრაგიმოვთა გვარის ყველა ნათესავი არის ჩხვიძე, ისინი ცხოვრობენ *რუსეთში* – კრასნოდარის მხარეში, *აზერბაიჯანში* – ხანმაზში. *იანეთში* ცხოვრობს ორი ძმა, რომელთაც ადიგენეს ქართული გვარი და ჩხვიძეები არიან: მუსტაფას გარდა იანეთში ცხოვრობს მისი ძმა ალიხანი.

ადიგენის რაიონის სოფ. *ბოლაჯურიდან* არის წამოსული *იზნოთა* გვარი. საინტერესოა იზნოთა გვარის წარმომავლობა. *იზნო* რქმევია ტოფიკის მამას, როდესაც გვარი ჰკითხეს, მან ტრადიციულად მამის სახელი დაასახელა და ჩაუწერეს გვარად. მეუღლის გვარია *ტაქსიროვა*.

დღეს ოთხი ოჯახია იანეთში ამ გვარით. გარდა ტოფიკ იზნოსი, ცალკე ოჯახები აქვთ მის შვილებს: *შაფიკს, ნურის, რუსტამს*.

მათი საბჭოთა გვარი უნდა ყოფილიყო *სეიფიევი*, ხოლო დედის გვარი – *იბრაგიმოვა*. ოჯახს კარგად ახსოვს წინაპრების ქართული გვარი *ჭინჭარაძე*. არ ახსოვთ დედის ქართული გვარი. ბებიას *ფაშზა* ერქვა.

1976 წელს სამცხე-ჯავახეთის მაშინდელი მუზეუმის დირექტორის ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სერგო ხოსიტაშვილის მიერ შედგენილი დოკუმენტის მიხედვით გარდა *ჭინჭარაძეებისა* სოფ. ბოლაჯურში ცხოვრობდნენ *სარაშვილები* და *ბაღდოშვილები*.

დღევანდელ მესხეთში, ბოლო ორი გვარის წარმომადგენლები ცხოვრობენ, ხოლო *ჭინჭარაძეები*, როგორც ჩანს, მხოლოდ მაჰმადიანები იყვნენ. გვარი მიღებულია ადამიანის საკუთარი სახელისაგან – *ჭინჭარა*. ჭინჭარაძე გავრცელებული გვარია საქართველოში. სახლობენ ისინი თბილისში, ქუთაისსა და ჩოხატაურში. ამავე საკუთარი სახელიდან მოდის სხვა ქართული გვარები: *ჭინჭარაშვილი* და *ჭინჭარაული*.

ჭინჭარი, საიდანაც მიღებულია საკუთარი სახელი ჭინჭარა და მერე ჭინჭარაძე, მსუსხაე ბალახია. მას ძველ ქართულში *ჯინჭარი* ერქვა, ამიტომ ამ ძირისგანაც გვაქვს ქართული გვარი *ჯინჭარაძე*, ასევე გავრცელებული საქართველოში.

ტოფიკი 7 წლისა იყო, როდესაც გაასახლეს. ახსოვს ზოგიერთი ადგილის სახელი, მაგალითად *რიყიანი* // *როყიანი*, *ციხის ძირი*. მთა ანუ დაფლა სოფ. *სმჯასთან* და *ვარხანთან* ერთად გვერდი-გვერდ ჰქონდათ.

გადასახლების შემდეგ, 1983 წლამდე ცხოვრობდნენ შუა აზიაში, *სირდარიის* რაიონში, საიდანაც ჩამოვიდნენ სოფ. *იანეთში*.

ტოფიკი წასული იყო 10 წლის განმავლობაში რუსეთში და ბოლოს ისევ ჩამოვიდა იანეთში.

გვარი იზნო, რომელიც მამის სახელი იყო ტოფიკისა, საინტერესოა თავისი ფორმით. ის, ისევე, როგორც ქამალიდან მივიღეთ ქამო (იხ. ომარ ქამალოვის მამის სახელი) *იზმაილიდან* ან *ისმაილიდან* მივიღეთ კნინობით-მოფერებითი ფორმა *იზნო*.

შემთხვევითი არ არის, რომ, ტოფიკის სამივე ძმას სხვადასხვა გვარი აქვს: *ისვადიევი*, *სეიფიევი*, *მურადოვი*. ისინი ყველანი წარმოშობით არიან *ჭინჭარაძეები*.

ტოფიკმა და მისმა შვილებმა რამდენჯერმე დაწერეს განცხადება გვარის დაბრუნების თაობაზე, მაგრამ ბიუროკრატიულმა აპარატმა ამის უფლება არ მისცა. დღეისათვის ტოფიკის ძმები ამერიკაში არიან და დაბრუნების შემდეგ იბრძოლებენ გვარის აღსადგენად.

ცოტა რამ უნდა ითქვას თვით სოფელ *ბოლაჯურის* შესახებ, საიდანაც არის წამოსული ჭინჭარაძეთა გვარი, რომელიც შემდეგ იქცა *იზნოდ*.

მე-16 საუკუნეში ბოლაჯურში 24 კომლი ცხოვრობს. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მაშინდელ ოჯახში რამდენიმე ძმის ნაშვიერი ცხოვრობდა და თითოეულში ოცდაათი-ორმოცი სული სახლობდა, შეიძლება წარმოდგენა შევიქმნათ მის სიდიდეზე. სოფელი მთლიანად ქართულია. აქა-იქ თურქულ-აღმოსავლური სახელები გაჩენილა, მოდაში შემოსულა. მაგალითად: ერთ-ერთი ოჯახის უფროსი არის *შაჰველი*. რატომ ვამბობთ, რომ ის ქართველია, რომ მოდაში შემოსული სახელი

დაურქმევიათ მისთვის? შაჰველის მამას ერქვა *ვარ-ძელი*, ე.ი. ეს კაცი იყო შაჰველ ვარძელის ძე. ვარძელი კი მხოლოდ ქართველებში გავრცელებული სახელია და ვარძიდან წამოსულ კაცს შეიძლება რქმეოდა. ასევე შეიძლება ვიფიქროთ *ქაიძაროსის, მაზანას, ქამაზას, ღულაბის* შესახებ. დანარჩენი, ძირითადად ტრადიციული ქრისტიანული სახელებია: *ბასილა, იორდანე, ნიკოლოზ, გიორგი, ბარნაბა, ზაქარა, ქრისტესა, თეოდორე*. ძველი ქართული სახელები, რომელთაგან შემდეგში ბევრი ქართული გვარია მიღებული მრავლად აქვთ ბოლაჯურელებს: *გოგინა, ბატატა, ბექა, ბესელა, მატია, ოტია, წამალა, ძამანა, ნათენა*.

ამ ხალხის შთამომავლები მოვიდნენ მე-19 საუკუნემდე და მიიღეს შემდეგ ისლამის სარწმუნოება. 1914 წელს ალ. ფრონელი წერს, რომ ბოლაჯურში ბინადრობს 58 სული, რომელთა უმრავლესობა ქართველი მაჰმადიანია (ალ. ფრონელი, გვ. 44). ბოლაჯურში ორი რელიგიის კვალი კარგად აქვს დაფიქსირებული 1932 წელს *გიორგი ბოჭორიძეს*. „სოფლის ბოლოს არის დიდი ეკლესიის ნანგრევი, შენახულია მხოლოდ კედლები... იგი სულ თლილი ქვისგან ყოფილა ნაშენი. დღეს ქვა მცირედ ჰყრია ადგილობრივ, დანარჩენი წაუღიათ ჯამესათვის მასალად და საძირკველში ჩაუყრიათ“ (გ. ბოჭორიძე, გვ. 90). იქვეა ქვა ძველი ქართული წარწერით. ამავე სოფელში იყო მეორე, შედარებით მცირე ზომის ეკლესია. უკვე უმოქმედო.

სოფელში მდგარა მისგითი, თლილი ქვისგან და კირისაგან ნაგები. „შიგნით აქვს ჭერი და აივანი შემკული შესანიშნავი ჩუქურთმით. ისინი და კედლები საუცხოოდ არიან მოხატული *ხეროს* მისგითისაებრ“ (გ. ბოჭორიძე, გვ. 91).

„მისგითი აუგიათ 40 წლის წინათ... მასალა ახალი მასგითისათვის ადგილობრივი დიდი ეკლესიიდან მოუტანიათ... კარი მისგითს ძველი აქვს შენახული. მას ქართული ეკლესიის კარი აქვს სავსებით“ (გ. ბოჭორიძე, გვ. 91). დაანგრიეს XIII საუკუნის ქართული ეკლესია (გ. ბერიძე, 1970, გვ. 59) და ააშენეს ახალი მაჰმადიანური სალოცავი იმავე ქართველებისათვის.

მეცნიერის მიერ დახატულ გარემოს ორი სარწმუნოების ჭიდილის კვალიც ეტყობა და კულტურათა ურთიერთგავლენაც. მშენებლები ადგილობრივები ჩანან, რომლებიც, მართალია, ძველი,

თავიანთივე წინაპრების ეკლესიის ქვით აშენებენ მიზგითს, მაგრამ გავლენას ვერ გაუბიან და შესასვლელ კარს ქართული ეკლესიის შესასვლელის მსგავსს აკეთებენ.

როგორც ს. ჯიქიამ გაარკვია, სოფ. *ბენარის* სახელი მოდის *ბალნარიდან* (ბალნარი → ბელნარი → ბენნარი → ბენარა) (ს. ჯიქია, 1958, გვ. 159)

მე-16 საუკუნეში ეს სოფელი ქართველებით იყო დასახლებული, შემორჩენილია მაშინდელ მოსახლეთა სახელებიც: *ზურაბ, ზაქარა, ელია, მამისარ, ენუქა, ვარძელ, ვარაზგულ, ბეჟან, დაღბარა, დავით, ფირან, ჯანი, ლაშქარა, გოგიჩა, გულა, ბუდახა, ზაველა* (ს. ჯიქია, 1941, გვ. 117).

ბენარა გზისპირა სოფელი იყო, ამიტომ შედარებით ადრე მიიღეს იქ მაჰმადიანობა, შესაბამისად ადრე მოხდა ქართულ გვართა შეცვლაც. მე-19 საუკუნის ბოლოს სულ 12 კომლი ცხოვრობს ამ სოფელში, ხოლო მე-20 საუკუნეში, გასახლებაამდე მხოლოდ ერთი ქართული გვარია შემონახული, ეს არის *მღებრიშვილი*. ამიტომ, ბუნებრივია, რომ იანეთში მცხოვრებ *ტაიროვებს* არ ახსოვთ საკუთარი ქართული გვარი.

იანეთში ცხოვრობენ აგრეთვე *ლაზიშვილები* (იუსუპოვი) და *ცაცანიძეები* (ბაქიროვი). ლაზიშვილიცა და ცაცანიძეც გავრცელებული, ცნობილი გვარები იყო მაჰმადიან მესხებში.

ამგვარად, შექლებისდაგვარად ვეცადე, მესხთა ერთ ნაწილს, რომელიც დაუბრუნდა სამშობლოს, დაეხმარებოდი საკუთარი წარსულის, წინაპართა წარმომავლობის გარკვევაში. ეს რთული საქმეა, რადგან დიდი იმპერიები ცდილობდნენ ამ ერთი მუჭა ადამიანებისათვის აებნიათ თავგზა, დაეცილებინათ საკუთარი ძირებისათვის.

თუ რიგორ გამომივიდა, თავად მესხებისათვის მიმინდვია ამის განსჯა

1. კ. ბარათაშვილი, მაჰმადიანი მესხების ქართული გვარები, 1997
2. მარინე ბერიძე, რეპორტაჟები წარსულიდან, 2005
3. გ. ბოჭორიძე, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, 1992
4. ი. ვარსკენიძე, ჩვენი ფესვები მესხეთის გულშია, 2000
5. რ. თოფჩიშვილი, ქართული გვარსახელების ისტორიიდან, წიგნი I, 2003
6. რ. თოფჩიშვილი, ეთნო-ისტორიული ეტიუდები, I, 2005
7. გ. კირვალაძე, ახალციხის რაიონის გამაჰმადიანებულ ქართველთა გვარები, ჟურნალი საბჭოთა სამართალი №7, 1989
8. დ. კოჟორიძე, განახლებული მესხეთის ქალაქი, 1969
9. შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, 1975
10. შ. ლომსაძე, მესხები და მესხეთი, 2000
11. ი. მაისურაძე, ქართული გვარ-სახელები, 1979
12. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I, 1991
13. ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე, გვარ-სახელები საქართველოში, 1997
14. Свод статистических данных о населении Закавказского края, 1893
15. აღ. ფრონელი, დიდებული მესხეთი, 1991
16. ტ. ფუტყარაძე, მესხეთიდან დეპორტირებულთა თვითაღქმა, 2005
17. შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურები, 1993
18. ზ. ჭუმბურიძე, რა გქვია შენ? 2003
19. ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, II, 1941
20. ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, III, 1958

ორიგინალური სათაური, ასევე ოროგინალური მიზანი – მეცნიერი მეცნიერული სტილით, დოკუმენტური, ეთნოლინგვისტური მეთოდით ჩაწერილი მასალით ქმნის ისტორიულ ნაწარმოებს, რომელსაც ისტორიული, ლინგვისტური, ეთნოლოგიური მიზნების გარდა აქვს ლიტერატურული ნაწარმოების პრეტენზია.

მთხრობელთა უმრავლესობა ამ ქვეყნად აღარ არის, მაგრამ მათი რეპორტაჟები შერჩა მარადისობას. ეს არის ცრემლნარევი ნაწარმოები, რომელიც არ ინდობს არავის, ამბობს სიმართლეს. ამ სიმართლის გარეშე შეუძლებელია მომავალზე მსჯელობა.

მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარი საქართველოსთვის მნიშვნელოვანი იყო ზოგიერთი ისეთი თემით, რომელთა შესახებ ინფორმაცია შეიძლება ბევრი ყოფილიყო, მაგრამ, ზემოდან დიდი ზეწოლის გამო, სიმართლეს ვერავინ იტყოდა, ამიტომ ტაბუირებულის ბურუსი მოსავედა მას, არადა სიმართლის უკან ბევრი ისეთი რამ იმალებოდა, რომლის გათვალისწინების გარეშე დიდი სიცარიელე რჩებოდა. რაც დრო გადის, ის სიცარიელე იზრდება.

ვის არ ახსოვს აწყურის „შლანგბაუმი“. ქორწილში, მეზობლის გარდა თუ ვინღა ვინმე შორიდან დაგეპატიჟა, საშვი უნდა აგელო დედაქალაქში მილიციის სამმართველოდან. დღეს უცხოეთში გასულას არ სჭირდება იმხელა ამბავი, რაც იმ საშვის აღებას სჭირდებოდა. ახალციხელი, ასპინძელი, ახალქალაქელი, ადიგენელი და სხვა სტუდენტი თბილისიდან შინ ვერ დაბრუნდებოდა, თუ საშვი არ ექნებოდა. ვერავისგან გაიგებდი, რატომ იდგა ეს შლანგბაუმი, რატომ ვიშლიდნენ რუსი ჯარისკაცები სახლში მისვლას, რა დააშავა ამ კუთხემ ისეთი, რომ საქართველოს სხვა მხარეთაგან გამოეყოთ და დაესაჯათ?

ეს ყველაფერი იყო იმ „თათრების“ გამო, 1944 წელს რომ გაასახლეს.

მარინე ბერიძე თავის შესანიშნავ წიგნში „პირდაპირი რეპორტაჟები წარსულიდან“ შეეხო მესხეთისათვის მეტად მტკივნეულ პრობლემას. ეს არის საკითხი მესხეთისა და მესხობისა. საკითხი

იმისა, თუ ვინა ვართ ჩვენ მესხები, რომელი და როგორი ქართველები ვართ. ვართ თუ არა სერაპიონ ზარზმელის, გრიგოლ ხანძთელის, რისთაველისა და სხვათა მემკვიდრეები, თუ ლუკმას გამოკიდებული, სხვაზე დამოკიდებული მასა, ჯგუფი ხალხისა, რომელსაც ვერ მოუძიებია თავისი ფესვები და ვისაც საიდან გამოუწვდია მუქარისა თუ მოწყალების ხელი, იქით წავსულვართ. ვინ ვართ ჩვენ მესხები, რა ნაწილი ვართ საქართველოსი. რას ვაკეთებდით ბოლო საუკუნეში და რას გავაკეთებთ მომავალში.

ერთი ჩემი მეგობარი საბერძნეთში ბერძნად წავიდა, ბებია მყავდაო ბერძენი. ბერძნებს ამაზე უარი არ უთქვამთ მისთვის. ვიდაცა ებრაელი ბებიის კვალს გაჰყვა ისრაელში. -ელ-ზე დაბოლოებული გვართ (გვარს არ დავასახელებ) ერთმა იტალიელობა ექება და „მიაგნო“, „დაასაბუთა“ ისევ თავისი თანამემამულეების დახმარებით.

ორი გზით მიდის მესხების (და იქნებ ქართველების საერთოდ) კოსმოპოლიტიზაცია. ერთი - გეუბნებიან არავითარი აზრი არა აქვს შენს ისტორიას, წარსულს, მამა-პაპას, მართლმადიდებლობას, სისხლს, ძელებს, რომელთაც აქამომდე მოვუყვანივართ და ჩვენს ძარღვებში კვლავ აგრძელებს სიცოცხლეს და მეორე - თუ გინდა ექებო შენი „არაქართველობა“, მოსაძებნია „ძირები“, „ისტორია“, „ფესვები“, რაც გინდა ის, ოღონდ არ იყო ქართველი. ლოგიკურად ხომ გამორიცხავს ერთმანეთს ეს ორი გზა, არადა, დღეს ეს არის რეალობა.

თანამედროვე სექტებსა და მიმდინარეობებს გამოკიდებული ბევრი თანამემამულე იმ ქვეყნის შვილებად დებენ თავს, საიდანაც მისი 'რწმენის' სათავეები იწყება, ესეც მესამე გზა.

ამ ფონზე კიდევ უფრო მწვავედ დგება მესხეთის მრავალეროვნული, მრავალკომფენსიური ისტორია ბოლო ორი საუკუნის განმავლობაში.

გუტრიალეთ „თათრების“ პრობლემას, ხან „თურქ მესხებად“ მონათლეს, ხან „კავკასიელ თურქებად“ და ა.შ. ბოლოს კი ევროსაბჭო გადაწყვეტს ჩვენს გადასაწყვეტ საკითხს და ისევ წაგებულნი ჩვენ დავრჩებით.

მარინე ბერიძე წერს: „უნდა დაბრუნდნენ თუ არა „თურქი მესხები?“ - დრომ წინამდებარე წიგნის ავტორსაც მოსთხოვა

ამ ორღესულ კითხვაზე პასუხი. ვფიქრობ დააკვირებულნი მკითხველი წიგნშივე იპოვის მას, მაგრამ ახალი ათასწლეულის მიჯნაზე, როცა კაცობრიობა სამყაროს შესახებ თავის ცოდნასა და გამოცდილებას „კი“-სა და „არას“-ს შავ-თეთრ საზღვრებში აქცევს, იქნებ სტრიქონებს შორის სათქმელის ძებნა ბევრს ანაქრონიზმად მოეჩვენოს და გვისაყვედუროს უოპოზიციო-ბისათვის“.

ავტორს აქვს პოზიცია და ეს არის ფაქტების ობიექტური ფიქსაციის საფუძველზე რეალური სურათების ხატვა. აქ ხომ რეპორტაჟებია. თითოეული რეპორტაჟის უკან ამბის მომსწრე ადამიანები დგანან. ყოველ მათგანს საკუთარი პოზიცია აქვს ჩამოყალიბებული, ურყევი, რომელსაც ავტორისეული გამძაფრება აღარ სჭირდება.

“შავის მამა იწვა, ავად იყო და ეს გალას ძმა, კოტოი ერქვა, კოსტალაი. დააწვინეს ამ ავადმყოფ კაცს ბავშვები გულზე, - ეს ზურაბა და კოტოი და ნახო, ერთი ტყვია სამივეს გაივლის თუ არაო. ამ კაცმა შეიფეროხა და ბავშვები აქეთ იქით გადაყარა. თვითონ მოხვდა გულში და მოკვდა“.

მთხრობელის პოზიცია გამოკვეთილია, დაღვრილია სისხლი, რომელსაც ვედარაფერი მოწმენდს და გამოასწორება. დაწყვეტილია საურთიერთობო ყველა ძაფი, მაგრამ... მხოლოდ სისხლი არ ყოფილა.

„თათრებმა შეაგროვეს სოფლის მამაკაცები, შერეკეს საბძელში და დახოცვას უპირებდნენ. ერთმა აქაურმა თათარმა, მეზობელმა აიღო თოფი და უთხრა: - დედას ვიტირებო, ერთი ვერ წახვალთ აქედან ცოცხალი, თქვენ ვის ხოცავთო. აქ სისხლი არ უნდა დაიღვაროს, თქვენ წახვალთ და მე აქ უნდა დავრჩე და ამათთან ერთად უნდა ვიცხოვრო. ეს საქართველოს მიწაა და არა თურქეთისაო. აქაური თათარი იყო. ადგილობრივი ქართველი - გადაგვარებული. აქ მეტწილად ასეთები იყვნენ...“

მთხრობელი ეძებს ერთმანეთისკენ გზებს, მოყვრობა და ნათელმირონი უფრო მიმზიდველი გამხდარა.

მივუთითებ კიდევ ერთ პოზიციას. ეს არის მკითხველის, მესხეთში მცხოვრები იმ ტრაგედიის მონაწილის შთამომავლის პოზიცია, რომელსაც გვიყალიბებს წიგნი, ე.ი. ავტორი, რომ ჩვენ ამ ამბების მონაწილენი და გამგრძელებლები ვართ. ეს

იყო პაპაჩემის ნაამბობი, პაპას და და დის ოჯახი ამოუწყვიტეს. ამობრუნებულ აკვანში მწოლიარე ბავშვი გადარჩა მხოლოდ, სხვა ყველა დახოცეს. პაპამ სიკვდილის წინ გაგვიმხილა: "შური ვიძიე, გავიგე ვინც იყვნენ და შური ვიძიე. მე საფლავში პირნათლად მივდივარ, ჩემებს იქ წელგამართული შეეხვდები".

ეს უბედურებანი 1918 წელს დატრიალდა. მე-19 საუკუნის ბოლოს, 1897 წელს კი ი. აღხაზიშვილი წერდა: „იმ დამეს ხუმრისში გაგვიმასპინძლდა ქართველი მაჰმადიანი სულეიმანა, რომელიც აქ ძველსძველად მამაპაპითვე მკვიდრობს, თავისი სამიოდე კომლი მეზობლით... ხუმრისში უფრო ძველად კი ქართველთა სიცოცხლე დუღდა და ახლა მოწმედ საქართველოს აქ მეფობისა სულეიმანა დაგვრჩენია, რომელსაც ამ ათიოდე წლის წინათ თავისი ბებია ქრისტიანული წესით დაუმარხავს.“

აქვე არის თლილი ქვით ნაშენები ეკლესია წმიდა გიორგის სახელობაზე. მლოცველები, მეტადრე ზაფხულობით, იალაღებიდან მეცხვარე მწყემსნი ბევრნი მოდიან – თუშები, ქიზიყელები და სხვანი. ეკლესიის მნათედ თვითონ სულეიმანა არის, გასაღებიც მას აბარია და სანთლებსაც სულეიმანა ჰყიდის“. ეს ამბავი თრიალეთ-ჯავახეთის საზღვარზე ტაბაწყურის ტბის პირას ხდება.

მე-20 საუკუნის დასაწყისი და საერთოდ მთელი საუკუნე მძიმე აღმოჩნდა მესხეთისათვის. სარწმუნოებრივმა დაპირისპირებამ კიდევ ერთხელ გათიშა სამხრეთ საქართველო.

მარინე ბერიძის წიგნი დოკუმენტურ მასალაზეა აგებული. გავა დრო და თანდათან ყველაფერი გადმოცემებში, ლეგენდებში გადაიზრდება და საბოლოოდ დროის ბურუსი დაფარავს ყოველივეს. გაქრება ყველა კონკრეტული სახე, შეიძლება მოქმედების გეოგრაფიამაც შეიცვალოს ადგილი და ერთმანეთს დაუპირისპირდება ბოროტი და კეთილი. გადაიხდინ ბრძოლებს და... კეთილი გაიმარჯვებს.

ბოლო დროს ერთი ფილმის განხილავს ვესწრებოდი. ეს ფილმი მაჰმადიან მესხთა ცხოვრებას ეხებოდა. თითქმის არ იყო იქ გამიჯნული ეროვნულ-ეთნიკური შემადგენლობა მესხეთიდან გასახლებული ხალხისა. როდესაც ამის შესახებ აღმენიშნე და ვთქვი, რომ გადასახლებულთა შორის იყო ბევრი

ახალშემოკედლებული, რომელთაც 50 წელიც კი არ შესრულდებოდათ მესხეთში ცხოვრების და მათი პრობლემა სხვადასხვაგვარად უნდა დაისვას – მეთქი, როგორ შეიძლებაო, ყველა ერთნაირად უნდა მობრუნდეს სამშობლოშიო.

ასეთმა არაპროფესიონალურმა მიდგომამ გამოიწვია სწორედ ის, რომ მესხებს დღეს ზოგიერთი მეზობელი ქვეყნის მეცნიერი ან ყოფილად ან თურქთა ძველ ტომად ნათლავს და ცდილობს გააბუნდოვნოს სრულიად ნათელი და ცნობილი ისტორია.

პრობლემა, რომელსაც ჩვენს მაგივრად წყვეტენ, არც გასახლება უკითხავთ ქართველთათვის თავის დროზე, კვლავ პრობლემად დარჩება თუ ძირები, ფესვები არ იქნა შესწავლილი. ამ სქემში დიდ სამსახურს გაგვიწვევს მარინე ბერიძის წიგნი, რომლის კიდევ ერთი დიდი ღირსება, გარდა მესხთა საკითხის შესწავლისა, არის ჩაწერილი ტექსტები. ამ ტექსტებს წიგნის დიდი ნაწილი უკავია, 500-დან 368 გვერდი. მაღალ პროფესიონალურ დონეზეა ჩაწერილი მასალა, მაგნიტოფონზე აღბეჭდილი მეტყველება გადატანილია ქაღალდზე. პრაქტიკულად მარინე ბერიძესთან პირველად არის დაფიქსირებული გრძელი ხმოვანი, ე და სხვა საინტერესო ფონეტიკური მოვლენები. აქვე მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ მესხთა მეტყველება, არამედ ჩამოსახლებულ იმერელთა თუ მთიულთა მეტყველების ნიმუშები.

ამბის თხრობასთან ერთად მარინე ბერიძე გვაწვდის ძვირფას დიალექტურ მასალას და კიდევ ერთხელ ნათლად იკვეთება, რომ მესხური დიალექტი არის ერთი მთლიანი და მისი სამცხურად (მესხურად) და ჯავახურად დაყოფა არ არის საჭირო.

1937 წელს ახალციხის ისტორიულმა მუზეუმმა ექსპედიციამ მოაწყო სამცხე-ჯავახეთის სოფლებში. იქ ბევრი მასალაა ჩაწერილი „თათრებისაგან“ და „თათრებზე“. არავითარი სხვაობა მაშინდინ და ქრისტიან მესხთა მეტყველებაში არ არის. ორივე ერთი დიდი მესხური დიალექტის ნაწილია. ესეც შედეგია ამ შესანიშნავი წიგნისა.

წიგნს გასდევს გრძობა, რომელიც ყველა მესხს გაუჩნდება, ვის ოჯახსაც შეხება ჰქონდა ცნობილ პროცესებთან. ეს არის განცდა იმისა, რომ ყველა აღწერილი ამბავი ნაცნობია, თითოეული ჩვენგანი თანამონაწილეა მონათხრობისა და თან აკლია, აკლია ის, რომელსაც მე, ჩემს ოჯახს, ჩემს ახლობლებს გადახდათ თავს და ჩნდება სურვილი ამ ამბების ჩამატებისა.

უკვე მერამდენედ მიწევს ამ პრობლემის შესახებ წერა. თითქოს ახალს ვერაფერს იტყვი, მაგრამ, რაც დრო გადის, ძველ, დაგროვილ ავსა თუ კარგ სათქმელს ახალი სათქმელი ემატება. საკითხი კი თითქოს მუდმივად ჩიხშია მოქცეული. რა კანონიც არ უნდა მიიღოს ნებისმიერმა საერთაშორისო ორგანიზაციამ, ეს არის მხოლოდ და მხოლოდ საქართველოს პრობლემა.

„ვათანის“ ახალი ხელმძღვანელობა კატეგორიულია: „სამწუხაროდ საქართველომ ჩვენი დაბრუნების ვალდებულება იკისრა არა თავისი ნებით, არამედ ევროსაბჭოს ზეწოლით.“ – წერენ “ვათანის ხელმძღვანელები.” რატომ “სამწუხაროდ”? ხომ იკისრა საქართველომ მესხების დაბრუნება, რაღად გვინდა ახალი ეჭვების დამკვიდრება. ასეთი წინასწარი განწყობა იძლევა მათთვის ბუნებრივ გაგრძელებას: “რა თქმა უნდა, ამ სახით მიღებული რეპატრიაციის კანონი შეიცავს უამრავ ნაკლს და ვერასოდეს უპასუხებს ჩვენს მოთხოვნებს”... უკეთესი იქნებოდა კონკრეტულ ნაკლზე მიეთითებინათ. იქნებ მათთვის ნაკლი დღევანდელი საქართველოსთვის არ არის ნაკლი? ასეთ შემთხვევაში საჭიროა დადებითის ძებნა პირველ რიგში და შემდეგ საუბარი ნაკლზე. რეპატრიაციის კანონი თავისთავად წინ გადადგმული ნაბიჯია. ამას ხომ ვერც ინატრებდნენ “ვათანელები” თუნდაც ამ თხუთმეტი წლის წინ, უფრო ადრეულ პერიოდზე რომ არაფერი ვთქვათ.

საქართველოს ბევრი პრობლემა აქვს. მათი გადაჭრა მხოლოდ ხელისუფლებაზე და მხოლოდ საქართველოზე არ არის დამოკიდებული. რა ვქნათ, ყველა ის პრობლემა, რომელიც დღეს საქართველოსთვის არსებობს, მხოლოდ მოწინააღმდეგე მხრის პოზიციიდან რომ დავინახოთ და გადავწყვიტოთ, წარმოიდგინეთ რა დღეში ჩავარდება საქართველო. თავად „ვათანელებს“ დაუუსვამდი ასეთ კითხვას: გაგეხარდებოდათ თქვენ, რომ საქართველო დათანხმებულიყო აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის დეფაქტო ხელისუფლებათა მოთხოვნებს და ეცნო მათთვის ქართული ტერიტორიების დაკანონება და სახელმწიფოებრიობის აღიარება?! გაგეხარდებოდათ, ზოგიერთი რეგი-

ონის მიერ უაზროდ მოთხოვნილი ავტონომიების შექმნა?! გაგეხარდებოდათ, საქართველოში ქართველთა უმცირესობაში აღმოჩენა და დემოგრაფიული კატასტროფის შექმნა?!

გაგეხარდებოდათ, ზოგიერთი მეზობელი სახელმწიფოს ტერიტორიული პრეტენზიების დაკმაყოფილება?! გაგეხარდებოდათ საქართველოში ქართული ენის და ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის პრობლემების შექმნა?!

აღარ გავაგრძელებ, კიდევ ბევრის თქმა შეიძლებოდა, მაგრამ მე დარწმუნებული ვარ, ესეც საკმარისია. დარწმუნებული ვარ, “ვათანელებს” ზემოთ ჩემ მიერ ჩამოთვლილი საკითხებიდან არც ერთის საქართველოს საწინააღმდეგოდ გადაწყვეტა არ მოეწონებოდათ.

ამიტომ მათ მხოლოდ საკუთარი პოზიციიდან არ უნდა შეხედონ რთულ საკითხს. ორივე მხარეს მართებს ერთმანეთის ატანა და რაღაცის აღიარება. აი, მაგალითად მესხები უნდა შეეგუონ ჭეშმარიტებას, რომ ისინი, მათი აბსოლუტური უმრავლესობა (გარდა ქურთებისა და თარქმებისა) ქართველი წარმოშობისანი არიან. მათ ქართველი წინაპრები ჰყავდათ. რამდენიც არ უნდა ამტკიცონ ზოგიერთმა თურქმა და აზერბაიჯანელმა მეცნიერმა, რომ ქერა, ცისფერთვალება ქართველები თურქები არიან, არ არის მართალი. ეს ზღაპარი მე-20 საუკუნის ბოლოს შეიქმნა. თითოეული თქვენგანის წინაპრისათვის მე-19 საუკუნეში ეს რომ ეთქვათ, სიცილით დაიხოცებოდნენ. ასევე უნდა შეეგუონ მესხები აზრს, რომ საქართველოში დაბრუნებისას მათ უნდა ისწავლონ სახელმწიფო ენა. უხერხულია სხვაგვარად დასმა საკითხისა. წარმოიდგინეთ რუსეთში მცხოვრებმა მესხებმა რუსული რომ არ იცოდნენ ან ამ ბოლო დროს ამერიკაში გადასახლებულებმა დაიჟინონ, რომ ჩვენ ინგლისურს ან ვერ ვსწავლობთ ან არ ვისწავლითო.

დამხვდურებიც უნდა შეეგუონ იმას, რომ დაბრუნებული მესხები თავიანთი რწმენის ერთგულნი იქნებიან, რომ მათ განსხვავებული ცხოვრების წესი აქვთ და ამ წესს უნდა პატივისცემა თითოეული ჩვენთაგანისაგან და ასე შემდეგ.

მოკლედ, თუ ჩვენ ერთად ცხოვრება გვინდა, ერთმანეთი უნდა ავიტანოთ, ერთმანეთში მოწინააღმდეგე არ უნდა ვეძებოთ.

ჩვენმა შვილებმა ერთ გარემოში უნდა იცხოვრონ, ერთ სკოლაში უნდა ისწავლონ თუ გვინდა, რომ მათ ააშენონ საქართველოს სახელმწიფო და იყვნენ ამ ქვეყნის პატრიოტები.

„ვათანის“ ხელმძღვანელები წერენ: „კანონი შეიცავს შემზღუდავ და დისკრიმინალურ დებულებებს და მთლიანობაში მიმართულია დეპორტირებულთა სამშობლოში დაბრუნების წინააღმდეგ“ - ასეთი განცხადების შემდეგ ცოტა არ იყოს, იქვე მათ მიერ საქართველოსთვის საახალწლო მილოცვის გულწრფელობისა არ გვჯერა.

რატომ?

მოგახსენებთ. სხვანაირი ერთგულება და მეგობრობა იცოდნენ ჩვენმა წინაპრებმა. ერთ მაგალითს მოგიყვანთ: მე-19 საუკუნის შუა წლებია. რუსეთ-თურქეთის ომის დროა. ოსმალები შემოდიან მესხეთში. მათ იმედი აქვთ, რომ ადგილობრივი მაჰმადიანობა მხარს დაუჭერთ და ამით გაიმარჯვებენ. ახალციხესთან ახლოს 20-იოდე კილომეტრში არის სოფელი ვალე, სადაც მაშინ ქრისტიანები და მაჰმადიანები ერთად ცხოვრობდნენ. ოსმალები მოადგნენ ვალეს, „სოფლის ალება უნდოდათ“ - წერს ამ ამბების შემსწრე, ცნობილი მოღვაწე ივანე გვარამაძე - ამ დროის ვალის მაჰმადიანები ჩაუდგნენ პირში ოსმალოებს, თან აყვედრიდნენ და თან უძახდნენ: ქრისტიანების ერთ წიწილასაც არ აგაფრენინამთო. ესენი მუდამ ჩვენი მფარველნი ყოფილანო დღემდისა და ჩვენ დღეს როგორ ვუღალატამთო ამათთანა კარგ, ერთგულ მეზობლობასო. დაგვეკარგეთ აქედან, ბედაურად მოსვენებით გულდამშვიდებულნი ვიყავით. მოხვედით, აგვირ-დაგვირიეთ და სახელი გაგვიტყხეთ ტყუილუბრალოდ“.

იმ დროს ადამიანის ტყვედ აყვანა ჯერ კიდევ მძინვარებდა ქვეყანაზე. აქაც გამოიდეს თავი მაჰმადიანმა მესხებმა ოსმალეთის წინააღმდეგ - „ჯერ ჩვენი ცოლშვილი გაიყვანეთ ტყვედ თუ შეგიძლიათ და მერმე ქრისტიანებისაო.“

როგორ ფიქრობთ, რა ენაზე ლაპარაკობდნენ მაჰმადიანები და ქრისტიანები? მათ შორის არ იყო ენობრივი ბარიერი. საურთიერთობო ენა ძირითადად ქართული იყო.

1859 წელია. ივანე გვარამაძე სტამბოლში მიდის. ზამთარია. გზა აჭარაზეა გასავლელი, რომ ბათუმში ჩავიდეს და იქიდან

გემით გაემგზავროს. ივანეს მეგზური სჭირდებოდა, ისეთი კაცი, რომელიც მეგზურობასაც გაუწევდა და უშიშრადაც გადაატარებდა გზას. ასეთი დმოჩნდა ადიგენის რაიონში მცხოვრები მისი მეგობარი ალია ლებაძე. მაჰმადიანი მესხი, რომელმაც მშვიდობით მიიყვანა იგი ბათუმში. მაშინ მაჰმადიანი მესხები ჯერ კიდევ ქართულ გვარს ატარებდნენ და ეს დოკუმენტურად არის დადასტურებული. რა ვქნათ, უარი ვთქვათ ამ წარსულზე, ამ ურთიერთობებზე. ასეთები გახლდნენ ჩვენი წინაპრები, მათ სჯეროდათ ერთმანეთისა სარწმუნოების მიუხედავად და გულწრფელები იყვნენ. ყველას ერთი წარსული ჰქონდა, ერთი ჭირი და ვარამი, სარწმუნოება ჰქონდათ სხვადასხვა, თორემ ქართველობას, მესხობას არავინ ეჭქემ არ აყენებდა.

მე მესმის დღევანდელი ორივე მხარის მესხებისა, როგორც მაჰმადიანების ისე ქრისტიანების. საკუთარ ფესვებში ჩაძიებისა ხშირად ერიდება ადამიანს, ვაი თუ ისეთი რამ აღმოჩნდეს, რაც დღევანდელობას სხვანაირად დაგვანახებსო.

ამ ფესვების გასარკვევად კარგი იქნება ერთობლივი კონფერენციის ჩატარება, თუნდაც თემაზე – „ვინ იყვნენ ჩვენი წინაპრები?“.

ერთმანეთის ნდობაა საჭირო. საქართველომ უნდა გაუგოს მაჰმადიან მესხებს თავის მდგომარეობის გამო, მაგრამ მესხებმაც უნდა გაუგონ თავიანთ ისტორიულ სამშობლოს. ამით ყველა მოგებულნი დარჩება.

Euro-commission has carried on a very interesting program me. To work with the descendents of the repatriates from Meskheta is very interesting and at the same time very necessary. I found a lot of my acquaintances and friends in the office of NGO "TOLERANT." They are conducting trainings for the Meskhs. I had to do some work with them. My attitude to the Meskhs was founded long ago. My profession (I study history of dialects, onomastics and ethno genesis Meskheta), determined the pathos of my attitude. That's why, when Ms. Tsira Meskhishvili offered me to hold meetings with the Meskhs about the problems of their history and origin, I immediately agreed with her.

Man's fate is strange. Now I am sitting at the table with the people of different ages /beginning from 8-10 till very old/ who have endured lots of difficulties: deport, hard life in a strange place, fights, disappointment and happiness since 40s of the XX c. Today we are harvesting the results of our ancestors' behavior.

The history of Georgia is the fight for the faith and belief. For Georgians orthodoxy was always identified with the nationality. Our ancestors sacrificed themselves to their faith and it meant, they sacrificed themselves to their country. But it was not always possible. Historical cataclysms teach us that fighting for existence often stands much higher. Not very often, but in many cases, hard work and poverty made people change their religious which had a form of belief. It was not a choice or a decision based on their religious point of view. This was the belief based on the great pain and violence. The same happened in Meskheta. Muslim Georgians, whose life was very hard, had a praying stone which had a form of a cross in a very deep place where they lit candles and prayed secretly. The same is happening today. Very few people make their choice in religion based on their education and inner faith. It always has an economical base and the faith is often changed only for saving the flesh and sometimes the result of this process is the national obscurity.

Let's go back to the office. I am sitting at the table with the other people. We all are of the same origin and nationality. We are the people with the same "blood and flesh", we are all Georgians, but I am Orthodox and they are

Muslims. And it is quite easy to imagine myself on their place and vice versa. Our ancestors lived together for centuries. But my ancestors could preserve Christianity. Their choice was to save their soul. And at the end, with great efforts and difficulties, they saved physically.

I should retell them about our history and adventure I also should tell them that we have the same history which is as hard and difficult as the past and even the present of Georgia.

When I decided to write a book about Meskhs, I preferred to publish some of my articles, concerning about this problem since the 80s of XX c. I have left the terminology, tone and feeling untouched and presented it to the readers or the listeners. The vast analysis of the problem will be done in future. But now, in this thesis I will speak about the following problems we should think about.

1. The history of deported Meskhs is indivisible from the history of Meskheti and Meskhs. Thus, it is indivisible from the history of Georgia and Georgians.. Their history begins from the XII c. B.C. The line, genes, ethnic being have been continuous since that time. Epochs change; centuries do not mean anything for the history. That's why, the difficulties of some generation or the digressing from the national line can't change the main radical line.

2. Today Meskheti covers only Samtskhe-Javakheti. Historically, except Samtskhe-Javakheti, it contained Klarjeti, Shavsheti, Erusheti, Artaani, Kola and others.

In different epochs Meskheti was called Zemo Kartli, Tao-Klarjeti, Samtskhe- Saatabago. People who lived in different parts of Meskheti were named after above mentioned places: Samtskhelni (living in Samtskhe), Javakhni (living in Janakheti), Taoelni (living in Tao), Klarjni (living in Klarjeti), Erushelni (living in Erusheti), Shavshni (living in Shavsheti) . . . and the general ethnic term was **Meskhi**, i.e. Georgian. It is like the people living in different corners of Georgia: Imereli, Megreli Khakheli, Svani, Kartleli, Tushi, Khevsuri, Achareli, Guruli and so on.

3. At the end of the XIX c. one part of Muslim Meskhs were named as "Tatrebi" /Tatari/, because their spoken language was one of the dialects of the Turkish language. In the first half of the XX c. this term was spread on the

rest of Muslim Meskhs. The name was artificial and it was created for the religious opposition in South Georgia.

4 New terms: Caucasian Turks, Akhaltsikhe Turks, Meskhi Turks were invented to name the Meskhs at the end of the XX c. But all these terms are artificial, have a political character and serve the inner opposition of Muslim Meskhs and obscure their ethnogenesis.

5. Not only Georgian sources but also Roman and Antique data, Russian and Turkish register books of the last centuries / we can trust them because they were written for the purposes of the government/ prove that Meskhs are real Georgians.

6, Not to be mixed with Kurds and Tarakams and be different from them, Muslim Georgians created the term 'IERLI'. It was in the second half of the XIX c. That meant 'a local.' Different from the modern artificial term, it was originated on the ethno-social base.

IERLI, as a term, exists in Meskheta even today. Ierli or a Muslim Georgian seldom mixed with the other tribes They never got married to Kurds and Tarakams or to the other inhabitants of the countries they lived in. In spite of religious differences there were and still are cases of marriages between Muslim and Christian Georgians.

7. In Meskhs' vocabulary there are a lot Georgian words and those specific Caucasian sounds, which are impossible to find in "Tatari" or Turkish language. To gain such sounds is impossible, if it is not genetic.

8. The names of the villages where Meskhs were deported from are Georgian and are named only by Meskhs, Georgians. The micro-toponymy of their historic country is Georgian too.

It is interesting to mention that in the XX c. most surnames of Muslim Georgians were lost by the administrative and political interference but their descendents still remember them. These surnames belong to the older streak of anthropology and it needs to be researched immediately.

9. It is necessary to organize a group of scientists from different countries to study Meskhs' history, ethnography, dialect and onomastics. It will solve many problems connected with them.

10. As Meskhs' problem became a part of the international politics, the Georgian government should say the decisive word and any decision should be scientifically proved not to repeat the mistakes.

11 Muslim Meskhs should use their historic right to learn the Georgian language and if at the beginning they cannot acknowledge Georgian as their native language, they should learn it as a spoken one

12 To study the history and ethnography of Muslim Meskhs, it is necessary to widen trainings and prepare special books. Euro- commission should again say its word in this direction. The education of deported Georgians should be extended.

CONVERSION OF GEORGIANS TO MOSLEMISM AND CHANGING OF FAMILY NAMES IN MESKHETI

Historically Meskheta included not only *Samtskhe-Javakheti*, but *Shavsheti*, *Erusheti*, *Artaani*, *Kola*, *Tao*, and *Klarjeti*. Due to strengthening one or the other areas in various times *Meskheta* was called *Tao-Klarjeti*, *Zemo Kartli*, *Samtskhe-Saatabago* and so on. Residents of Meskheta living in different areas were called according to the place names: *Samtskhelni* (living in Samtskhe), *Javakhni* (living in Javakheti), *Urushelni* (living in Urusha), and *Shavshni* (living in Shashvi) whose common ethnic name was *Meskhi* i. e. *Georgian*. It is like ethnonyms of the people living in different regions of Georgia: *Imereli* (living in Imereti) *Kartleli* (living in Kartli) *Guruli* (living in Guria) *Megreli* (living in Samegrelo) *Kakheli* (living in Kakheti) *Svani* (living in Svaneti).

Multi-confessionalism of Meskheta was determined with many factors. Ethnic catastrophes facilitated to increase a number of Georgians which had a historical basis in some of its provinces while the Ottoman Empire and Europe tried to strengthen their influence via a religious expansion.

Historically, Meskheta as a consolidated entity in Georgia was always in the epicenter of great battles. It endured attacks of Arabs, Mongols and Persians. Thus, the existence of Meskheta as a single ethnical-political unit has never been doubted.

The country drained of blood during centuries. In the XVI century it was conquered by the Ottoman Empire. The latter started to introduce Turkish political and economical system in this region of Georgia famous with its traditions. The people of Meskheta have struggled against the invaders for a long time but in the unequal struggles they were defeated. To avoid being extracted from their native land, they turned into Muslimism.

Converting to Muslimism was not the only way of religious expansion. There were many other religions as well using different ways and methods in order to get a dominant position in Meskheta. Like Ottomans, Russia failed to fulfill its messianic promise, as a result of which Georgian people, being in a desperate situation, gradually became distant from their roots.

The Ottomans conducted fights in two directions. The most important ones were a military expansion and an economic reward which were only for those who had already changed their faith. It made Georgians change not only their faith but their names as well. Naturally, it was followed by changing family names and nationality. This process was called “gatatreba” (becoming a Tatar) and it was the first big failure of the population of Meskheti. This process is described very well in the material which was recorded in the 30s of the XX century.

There were six villages in the a border of Muskhi: 1.Muskhi, 2.Dzveli Muskhai, 3.Zepenia, 4. Telvanai, 5.Patrasheni, 6.Dzveli Tselklde. When Ienichars came, they camped near Dzveli Muskhi. The place is still called “Ienichars’ crop fields”. (“Ienicharebis kanebi”).The very Ienichars destroyed those six villages. And those who survived settled down in the territory where today’s Muskhi is. After settling in Muskhi, we kept everything: cheese, butter or money for Ienichars. Whenever they came, we had to treat them with plov (rice porridge) and butter, feed their horses with barley. Then they would say that their teeth fell out and their horses’ teeth worn out because they had eaten our bread. They demanded for a compensation and being afraid of them, we were obliged to give them the money. It was difficult to pay other taxes as well. 35 Kurushi (shauri) was to be paid for each family member and the family could hardly earn so much in a year. And what could they do in the case if there were two or three brothers in the family,? Those who became Muslims were free from any taxes.

At first everybody thought that becoming a Muslim changed nothing in their life. They simply changed their faith and were given discounts in paying taxes; Brothers remained brothers and they knew that they were Georgians They could preserve their native language and old relationships. They were not forbidden to take part in the Christian festivities. At the beginning the requirements were not so serious The process was relatively painless. Main events developed later,.When their children were asked to take Ottoman or Azeri endings for their family names and the knowledge of Turkish became obligatory. A certain period had already passed It was late to express any protest . Thus, the process became irreversible.

1917-1919 are known as years of bloodshed in the history of Meskheti. Probably the battles which took place in Meskheti were one of the most significant events in the short-lived history of independent Georgia.

To our great regret, Georgia with its enemies and wars found itself in the center of the world politics. The struggle broken out under the cover of faith, served the hidden interests of the neighboring countries and ethnic enemies. The result was irreparable and lamentable. People of the same blood and origin, but of different faith opposed each other.

Notwithstanding severe religious clashes, which Muslim and Christian Georgians have recently experienced, they serve a common Georgian idea, as there is a political will and independent Georgia tries to give a right direction to the peaceful co-existence of different faiths. Unfortunately, everything becomes distorted with Communists who came to the power.

The authorities of independent Georgia tried to find a right way for co-existence of Muslims and Christians, to rebuild spoilt relationships and restore national self-dignity. But it was impossible to fulfill it due to big neighboring states. Georgians in Meskheti, split up on a religious basis, became victims of the interests of big empires.

The spread of Islam triggered the opposition within one ethnos (within Georgians). This process became very acute in XIX-XX cc. The spread of Islam and setting ethnic Meskhetians against each other was started by Ottomans and was completed by Russians. Those artificial terms which were used by Ottomans and especially by Russians to separate Muslim Meskhs from Georgian ethnic sphere, played a decisive role in this confrontation.

“Gatatreba” (a process of becoming a Tatar or a Muslim) was carried out not only with an economic pressure. There were actions of violence, and threats too.

As the attitude and strategy of our traditional neighbors to Georgia have not been changed the Muslim population of Meskheti was given a name of “Tatar”.

After the adoption of Muslimism, a lot of Georgians secretly remained to be Christians. Many of us in vil. Andriatsminda officially were Tatars but in our hearts we were Georgians. In summer we pretended to keep Ramazan, but we

ate and drank secretly in the bushes. Once, it was Easter, the night was dark and we said "Let's go and take part in the ritual of walking around the church. When we were taking part in the service and said "The Christ has resurrected" some Tatars who were hidden nearby stood up and cried: "We have resurrected". We were captured and taken to Akhaltsikhe Pasha .But he set us free saying he had found nothing wrong in our praying in the church".

It should be mentioned that in the communist period "Tatars" were more religious than Christians It deepened the gap between Christians and Muslims even more.

It's worth saying that first the representatives of high class of the society became Muslims But they preserved the old Georgian family names.

So, at the end of the XIX c. one part of Muslim Meskhetians was called "Tatars" as the language of communication was a Turkish dialect. This term was spread on other Muslim Meskhetians in the first half of the XX c. This term was artificial and the only purpose of its creation was to set a religious confrontation in South Georgia.

According to the population census in 1886 (which was published in 1893) one part of Georgians Muslims acknowledged that they were Tatars, but a great part of them still thin that they are Georgians

Georgian Muslims, who are still considered to be Georgians, live in the following villages: *Adigeni, Apieti, Arzne, Bolajuri, Ghahgvi, Goderdzi, Ghortubani, Gugunauri, Dertseli, Zanavi, Zarzma, Zedaubani, Kekhovani, Mlashr, Mokhe, Namniauri, Osiauri, Plate, Saimre, Didi Smade , Patara Smada, Ukrusubani, Tsikhisubani, Tsre, Chechla, Chorchani, Arali, Agara, Atskuri, Zikilia, Kopadze, Orpola, Sakire, Sakuneti, Tkemlana, Tsinubani, Tsokhtevi, Tsriohki, Zemo Oshora, Kvemo Oshora, Boga, Giorgitsminda, Klde, Mikhelmsminda, Mugareti, Persa, Sviri, Tnlisi, Chokhta,, Shurdo, Abi etc.*

There are a lot of religiously mixed villages where only Georgians live, but some of them are called Georgians and some "Tatars". Such villages are: *Erkota, Chobareti, Toba, Tskaltubani, Atskvita, Agara, Akhasheni, Mareli, Kakhareti, Khakhalo, Sholaveri, Tskhani, Abastumani,*

Tscharali, Vale, Zveli, Engikevi, Ghreli, Giorgitsminda, Toloshi, Roketi, Kuntsa etc.

In those villages a lot of people called themselves Tatars though none of them was a Turk; they were Georgians who were converted to another faith.

A famous scientist G. Bokhoridze, who traveled all over Samtskhe-Javakheti, described a lot of old places of historical importance but we consider that the statement dated back to 20 December, 1932 directed to the head of the school department of the Commissariat of Education is much more interesting.

The issue of the language of education in the Soviet Samtskhe-Javakheti is a subject of a separate study. But to have a clear understanding of the problem, we think that the above mentioned statement is more important. That's why, we give it completely.

Last month I traveled all over Meskheti for archeological purposes. I described historical monuments, took photos, collected handwritten books and stones with ancient inscriptions and curving, got acquainted with habits and customs of local residents and so on.

Georgians (Meskhetians) are main heirs of the above mentioned region. One part of them is called Georgians (Georgian Christians) and the other part, Tatars due to their religion (Georgian Muslims).

Majority of them lost their native language while the other part has preserved it till today. I would like to talk about this part.

Today you can find the villages where the Georgian language is still used in families: twelve such villages are grouped together while the others are located separately. In those villages, only men know Turkish, women and children do not know it at all.

These villages are Sviri-200 residents, Boga-90 residents, Shurdo-70, Giorgitsminda-80, Chokhta-28, Persa-10, **Tsostevi**-60, Mugareti-80, Zikilia-280, Agara-25, **Sakuneti**-150, **Indusa**-100, and **Kamza**-100.

Besides this, there are villages with majority of population speaking Georgian; they are **Zemo Oshora**-230 residents, **Ude**-150, **Vale**-90 residents.

Here are the family names that are met in the following villages: *in Saro: Khmaladze, Gorishvili, in Shurdo: Lomidze, Kapanadze, Papaladze, Ckheidze, in Tskhtevii: Gvaramadze, Nadiradze,*

Khakhutashvili, Gogoladze, Zarabadze, Kapanadze, Tskhipodze, Chitadze, Bidzinashvili, in Zikilia: Gvaradze, Tugushi, Kutateladze, in Agara: Jordanishvili, Potskhverashvili, Mtchedlishvili, Puturidze, Chkoidze, Kakhishvili in Sakuneti: Sharavandidze, Kosashvili, Kokomoshvili, Kochiashvili, Okropiridze, Gelashvili, Saloshvili, Ramoshvili in Indusa: Oniashvili (Oniadze), Gochashvili (Gochadze), Chachmoshvili, Makharashvili (Makharadaze), Checheilashvili (Chechiladze), Kodzoshvili, Kumelashvili, Amoshvili, Tsulukidze in Kamza: Goniashvili (Goniadze), Kuchaidze, Zandariani, Avalishvili in Oshora; Baratashvili, Kanchadze (Kanchati), Chilashvili, Beridz-e- (Beroti), Abuladze, Petashvili (Petati), Elashvili (Elati), Bakradze- (Mononianti) in Ude; Chavchavadze, Amilakhvari, Bochoshvili, Chitadze, Gozalishvili, Nizharadze (Tiralati), Kapanadze in Vale: Varshaveli, Lomidze, Ordzonikidze, Chkeidze, Samsonadze, Kipiani, Bakradze, Aznauridze, Dvalishvili, Lekidze, Meskhidze .

In above mentioned villages schools are Turkish. Residents of several villages want to have Georgian schools and they asked the Akhaltsikhe regional executive committee for a permission but got a negative response.

In **Sviri, Shurdo** and **Giorgitsminda** I was told that they had addressed Akhaltsikhe government with the request to open a Georgian school, but were denied saying: "You should have a Turkish school and you have already had it. There won't be any Georgian school." I advised them to send an advertisement to the Ministry of Education. I strongly believe that Georgian speaking villages should have Georgian schools writes G Bochoridze.

Finally, Meskhetians who have become Muslims, were not able to tell each other about their faith and nationality.. For them, the word Georgian became the notion that meant a Christian To separate themselves from Christian Georgians, they called themselves Muslims or "Tatars".

Tatroba (becoming a Tatar) which excluded being a Georgian, did not mean being a Turk. It is obvious that the term "Tatar" which distinguished them from Christian Georgians did not mean that they were of a Turkish origin: Under

this term -“Tatar” one could mean other Muslims too: Such as: Karapapakhels, Kurds and others.

Muslim Georgians were against mixing up with the other Muslims and in order to distinguish their own identity, they found more specific term “*ierli*” - that meant a local or “*binali*” - a resident of Meskhети and not a Turk or a Karapapakheli. or a Kurd. .”*Ieris*” was forbidden to marry neither to “Tatars” nor Christians while they lived in Meskhети. As their exile period lasted too long the term adopted some additional meaning. “*ierli*” or a local today is used to denote not only people of Georgian origin but everybody who was exiled from Meskhети in general. Meskhეთians living in Ianeti confirm the latter meaning of the word. They say that all deportees are *ierli*, as they are deported from the same Homeland. So, today this term which initially denoted Georgians for distinguishing them from other non-Georgians (Turks, Tarakama, Azeri, Kurds), gets the opposite meaning and unites all deportees under one common feature

Another term-“*ganakopi*” was used together with the term *ierli*. It was used and is still in use to denote a family name. “Kim *ganakopi*” in Georgian means —which family branch do you belong to? Even in the exile, after adopting new Soviet family names, Meskhეთians addressed each other by their old family names or names of “*ganakopi*”.

The Georgian origin of this word is obvious, It is derived from the Georgian verb ‘*vkop*’ - that means “I decide.” ‘*Ganakopi*’ as an ethno-social term is known as well. Terms of Georgian origin (created in the Georgian language) are gradually lost or adopt the opposite meaning or are used to denote different nationalities.

Meskhეთians’ tragic history is still going on. Before their self-identification takes place naturally or artificially, it’s necessary to clear up their own origin, The most viable way is to study the origin of each person or family. Of course it will take a lot of time but the process must be started as soon as possible, as the problem is studied from only one side. And besides, there is a threat that the vague history of identification of the XX c. would become even worse. People of absolutely different genetics, ethnoses, and nationality will be attributed to the people of absolutely different origin artificially and instead of natural

rehabilitation of the past, we will obtain a society with no Motherland, culture, and history which will be artificially connected with the others. It certainly will trigger new tragedies.

The main objectives of my work is to study family names of those Meskhetians, who returned from the exile and who now live in Meskheta, mainly in vil. Abastumani, in Akhaltsikhe region and in Imereti in village Ianeti. I studied the family names of 12 families living in Akhaltsikhe and 30 families living in Ianeti.

Christians and Muslims lived side by side, and the formation of their family names was similar and naturally, they had common roots and origin.

Georgian family names like any other nation's have their own semantic and language structure, their own attributes and are considered as a part of lexicology of the Georgian language. That's why, the fight against Georgian family names was a fight against Georgians, which is clearly seen on the example of Meskhetians

An economic factor played a decisive role. A taxation system during the Ottomans ruling envisaged some concessions for those Christians who changed their faith. They were freed from paying taxes, but it obliged them to change their Christian names as well. The main emphasis was made on the first names, the problem of family names was not so important at the beginning. Changing first names meant that in future, they as well as their descendants, would have their fathers' Turkish names. New generation, who became Muslims was never asked their fathers' old names, as in such cases fathers' names would be of Christian origin and it contradicted to the interests of Ottoman authorities. They were using only first names until the descendants adopted Turkish middle name as a father's name.

Conversion into Muslimism and changing the names, created double names. "My grandpa and father and uncles were circumcised. My grandpa's name was Khizai and my grandma's name was Khvaramzai. My father has a Georgian name Pavlei, and a Turkish name Badalai. My uncle's Georgian name was Alexo and his Turkish name was-Muradai," retells his grandfather's story to us a Muslim Meskhetian in 1932.

We meet double family names and double first names-Georgian and Turkish. Turkish was changed according to fathers' names, while Georgian family names remained unchanged. The Georgian name was very important but the administration was not interested in it, as the Turkish system did not coincide with the Georgian one.

For Muslim Meskhetians changing a name and then a family name provoked distortion of their Georgian self-consciousness. Transition from one culture (apart from changing faith) into another, from Georgian family names, and structures into those of Ottomans or Azeri, posed radical changes for Meskhetians.

Meskhetians were used to have family names. The new system failed as it couldn't satisfy their demand on having names. They were deprived of the right to have old Georgian family names.

Muslim Meskhetians have lost their genuine family names but preserved their clan and genetic line names, as by adopting a new family name, they were bound to lose all kindred principles and relationships which were connected with their genuine family names.

From the exogamic point of view Georgian family names have somehow a super religious function. To be precise, the barriers for the marriage between people of different religious were easily overcome if one of them adopted his or her religion. Even today we come across such facts and examples in the history but the marriage between the representatives of one family name,, even of different faith has always been forbidden even in the case of changing the religion by one of them.

Muslim names continue the tradition of Georgian ones when a branch separates from the clan and preserves the same family name or creates a new family name based on the first name of the father of the enclave.

Anthroponomy of Turk- Meskhetians and toponyms of those villages they lived in are of a Georgian origin. To illustrate it, we will give you some data about several villages and the names preserved at the Samtskhes-Javakheti Historical Museum or given to us by informers.

When renaming the places a Georgian word '*ubani*' which means area or Turkish '*maila*' (mahale) was added, but when they wanted to denote

the residents of that area, the Georgian ending for family names '*iani*' or Turkish '*gil*' - which means clan were used. To name the residents of the area this way, was a direct acquisition of Georgian practice of naming the places. For example: a proper name **Kura**, became a root for family names **Kuradze** or **Kurashvili**. The representative of Kuradze was Kura-gil and Kuradze in the area became Kura-gil-lar which is the same of a Georgian form Kuraani (meaning –belonging to Kura).

Klara Baratashvili confirms the existence of the following family names in vil. Abastumani in the XIX-XX cc.. They are: **Lortkipanidze**, **Chalidze**, **Dedobilashvili**, **Kakhashvili**, **Katalashvili**, **Kvertzkhichamiashvili**, **Krukhiashvili**, **Ularjishvili**, **Meskhidze**, **Didebuli**, **Abuladze**, **Abdidze**, **Kikadze**, **Kokroshvili**, We added **Kuradze-Mehriev Osman**, to this list (born in vil. Abastumani, in 1919.) and newly returned from the exile **Pushodze** who is met mainly as Pushogilar, denoting its clan. The name - Didebuli given by K. Baratashvili, must be Didebulidze –Sarvarov. who was the resident of that region too. She also mentions **Kipodze (Kipogil)**, **Kokrigil (Kokrodze)**, who to our mind must be Kokrishvili. One can also find such family names as **Ksakashvili and Kakhadze (Kakhigilar)**, **Katalidze (Katiligalar)**, **Somkhidze or Somkhisvili**.

There are also some family branches, the Georgian names of which are forgotten. Such as **Milinagar**, **Kalaagagilar** and others. We hope we'll find their Georgian roots one day as well.

In the end, we should mention that the family names of two clans - **Kuradze and Lortkipanidze** returned to vil. Abastumani from the exile are widely spread all over Georgia.

A proper name **Kura** is met in many Georgian family names; **Kukava**, **Kurauli**, **Kurashvili**, **Kuradze**, **Kurua**, and so on.. These family names are spread all over Georgia too..

The family name **Kuradze** (in vil. Abastumani) which gave its family branch name **Kuraat-aga-gilar** was derived in the following way: **Kuraant aga** '! **Kurat aga** '! **Kurat aga gil**. The way of derivation completely repeats the clan name formation spread in Meskheti. Their Soviet surname - **Mekhriev** comes from their grandfather - **Mekhri**'s first name.

Mekhriev Ali Osman (Kuradze) was born in 1967. His father was deported from vil. Abastumani first to Fergana, later to Tashkent. They also lived in vil. Adigen of Saat district in Azerbaijan. They arrived in Gali region in 1969-1970 but later they returned to Azerbaijan, then to Kirgistan. In 1985 they settled in vil. Naruja in Ozurgeti region. There he joined the army in 1985. In 1992 he struggled in Abkhazia, where he was captured. Later, the same year he went to Russia where he stayed up to 2000. From 2000 up to now he lives in vil. Abastumani.

A family name -*Lortkipanidze*, is widely spread, particularly in West Georgia in Khelvachauri, Batumi, and in Tbilisi. The Soviet family name of Lortkipanidze in vil. Abastumani is Basatov, which was given to their family in 1930. The family name of Iusup Basatov, son of Basat's mother was Kipiani, also a wide spread family name in Georgia. The name of Iusup Basatov's father is Basat. It is quite clear that the Soviet surname was originated from this name. We can show the family names living in vil. Boga in the 40s of the XX c.. They are *Kakhalidze, Zaitadze, Metskakidze, Tsekviashvili, /Tsekvadze, Chikhladze, Chomakhidze, Loladze, Kichodze /Kichvadze, Kitchoshvili, Metskhvaridze, Toruladze, Chukhulishvili, or Chukhulidze*. But this list is not final and I am sure I will be able to find out more family names working on sources and documents.

Georgians used to give Georgian names even to places. In 1939 I. Maisuradze recorded the microtoponymy of a village. To show the origin of the names, we give it in a list. Any person who is interested in it can find all necessary information in I. Maisuradze's fund, Manuscript¹ 100 in the Samtskhe-Javakheti Historical Museum, These names are: *Sagliati, Sanebati, Chitluki, Gorauli, Martais Satsoli, Sakdari, Khoma, Akopavri, Agara, Nadarbazevi, Natskhvareti, Brmaghele, Kurtana, Berknili, Kaiadibi, Chanatkhevi*.

Two names *Chitluki* and *Kaiadibi* are of Turkish origin. Though Ottomans ruling left its trace, absolute majority of names are Georgian, Turkish was spread in the local dialect so strongly that later it was used in naming the places. Some Turkish names were given by Georgians.

People with the following family names such as: *Peradze, Zhuzhunadze, Chichinadze, Bakradze, Mutishvili/Metoshvili, Mitanashvili, Ronia-shvi-li/Kanishvili, Kachishvili, Puturidze, Panalidze, Bekadze/Bakoidze, Chantodze/Chanturia, Barbakadze, Chechelashvili, Mardelashvili, Tavshavadze, Chazodze/Chazoshvili, Iboshvili, Baginashvili, Kakhidze/Kakhishvili* lived in vil.Orpola.: in the XIX-XXcc.

Shamkurad Bekadze, whose ancestors were from Orpola made a genealogical tree of his family. Beka who gave a foundation to the surname Bekadze, lived in the XIXc. Their Soviet surname was Suleimanov. They adopted this name in the 40s of the XX c, In 1944 they were deported to Adijan, Central Asia under this surname., Later they moved to Sabirabad, in Azerbaijan, They left it in 1983 and returned to Georgia and settled in Nasakirali. His parents are buried there. In 1989 they returned their old family name -Bekadze.

Shahmurad's mother was from Sakuneti, Her Soviet surname was Peisulova, and her Georgian surname was Arkishvili. Their family names Suleimanov and Peisulova are derived from their fathers' names.

The Soviet family name of Shahmurad Suleimanov's wife is Mamedova and her Georgian family name is Mamisashvili. Her ancestors were from vil.Churchuto.

Mamuka Khutsishvili's ancestors were from vil.Tsakhani. Both his parents had Georgian family names but in the late 30s of the XXc.the Soviet ending *-ov*. was given to their family names. His father was born in 1941. His father's name was not written in his birth certificate, His father's name was transformed into a family name and he became Suleimanov. So, Mamuka's grandfather's name-Suleiman became Mamuka's family name. The same things happened to his mother whose grandfather had a Georgian family name -. Makaridze and his son was given a new family name - Khalilov after his first name.

In 1944 Khutsishvili's family was deported to Aqdari, region of Samarkand district, At the end of the 50s, they moved to the center of the district. In 1989 after the events in Fergana, they moved to the settlement Sonkovo, in Tver region, Russia. In 1991 they arrived in Kabardino-Balkaria and settled at Stanitsa Pribrejnjaja in Prokhladni region: Mamuka with his family first lived in

Chechniya in Stanitsa Ishorskaia, In 1995 and late in 1997 he returned to Meskheti, to Akhaltsikhe, where he lives with his family up to now.

M. Khutsishvili collected the family names of the villagers they still have: *Abuladze, Chichinadze, (Chichingil), Mishinadze (Mishiagil), Sarajishvilib (Sarajaligilaar), Chanchuradze (Chanchurgil), Chavchavadze/ Chavshgil, Sadisadze (Sadisgil)*.

Ali Chavchavadze lives in Kabardino-Balkaria. His father's name was Mamed, when his wife died he remarried. And at the age of 88, a girl was born to him.

One member from Abuladze's family has a Georgian family name and the other has a family name with the Soviet ending *-ov*. You can find families where the elder brother has a Georgian family name e.g. Mishinadze but his younger brother has a Turkish family name Akhmedov. Masadin Eiubov born in 1957 and his wife Gulsina Eiubova born in 1955, are from Adigeni region, Masadin is from vil. Kikineti and his wife Gulsina from vil. Kuratubani. The Eiubovs' second family is Iakhia Eiubov's family. He was born in 1965 and his wife Nazile was born in 1968. Iakhia's mother Sonia was born in 1938 and she is also from vil. Kikineti.

Zachariah Aiubov belongs to the same branch of this family. As the informer says both family names are derived from one root and the difference is only in spelling, some of them are the Aiubovs and the others are the Eiubovs. Both branches remember that their Georgian family name was Abashidze. We can still find three families of Abashidze in Ianeti.

Issa Abibov was born in 1951; His Georgian family name is Abuladze. His ancestors were from vil. Patara Smadi and his wife's -Abibova Jamila's ancestors were from vil. Tutajvari. Abdula Bagbanov was born in 1955 in Uzbekistan, in vil. Khagigat in Andidjan district. In 1960 they were deported to Azerbaijan. In 1972 they moved to Nalchik in Kabardina-Balkaria, which they left in 1982 and settled down in vil. sIaneti.

The Bakhtadze lived in vil. Garsani, Adigeni district up to 1944 without changing their Georgian family name. His mother was also from Garsani. Her family name was Shahmuradova, she also had a Georgian family name but her descendents do not remember it

Abdullah's grandfather was Shakhan, He had a nickname- Bagbani, (a gardener) The nickname became the root of his Soviet family name which replaced the Georgian one - Bakradze.

Tuigulashvili Persidan (Pridon) son of Binadi, was from vil. Adigeni. First they were deported to Namangan, later they lived in Tashkent. The family had a surname - Tuigunashvili in the time they were deported. But later their family name was changed into Binaliev, after his father's name and he became Binaliev Pereidin (Pridon), son of Binail. His wife is Nuridinova Roza Urainovna (Urain's daughter) Roza is from vil. Tsinubani and her Georgian family name is Gochadze. The Soviet name was given to their family in Central Asia. Roza's mother was brought up in the orphanage.

Telman Erisravi's descendants' (they lived in vil. Kvemo Makeli) Soviet family name was Sultanov. According to the family tradition they had a title of Agha. He returned from the exile in 1985 and first lived in vil. Bandza, then in vil. Akhalsheni, in Khoni region. From 1991 up to now he lives in vil. Ianeti. His wife's Soviet family name is Ibragimova, her old Georgian family name was Chelidze. Her mother was Pipinashvili, who also was from Mareli. Their Soviet family name was changed not according to the father's name but by adding a Russian ending, so they were called Pipinov or Phipinov.

One detail is rather interesting, Their ancestor- T. Eristavi mentions the Pipinashvili as Begs. It was a family tradition that both parents should belong to noble families.

Today you cannot find any Eristavi in Meskheta as Meskhetian Eristavis were Muslims and they were deported. There are Christian 854 Eristavi in Georgia nowadays, among them 399 live in Tbilisi, 128 in Kutaisi, 103 in Vani. As for Pipinashvili, (the family name of Eristavi's mother) only 48 people have this family name and the majority of them live in Tbilisi

Haida Usupova, born in 1930 in vil. Plate, Adigeni region, lives in Akhaltsikhe with her grandchildren. When deported she was in the 7th form and remembers Plate of those days well enough. As she states Christian-Orthodox and Muslims lived peacefully side by side They were Bolkvadze, Bulkvadze, Chichinadze, Sododze, Salaridze. She also remembers Plate's toponyms. Jvari (a crop field), Mamisa (a crop field), Lichkhiti/Litskhiti (a valley), Platismani

(gardens at Arzne), Tskaro (in Platismani), Gado (mountains on the direction of Apieti, it might be "Jado"), Chanchurebi/Chanchurebis gza (road/to gardens on Arzne side), Shavtskali (a spring), Jazigel/Jazistba (lake Kudiani, far from the village in the mountains).

Haida's Georgian family name was Zazadze. They mainly resided in Plate.. Zazadze was a wide spread family name in Meskheti. Christian-Orthodox Zazadze lived in Zemo Vardzia, in vil. Agara, later they came down and today they live in vil. Tmogvi, while Catholic Zazadze lived in vil. Ude.

In Adigeni region in vil. Zemo Enteli lives Salim Shakir's son Khamdiev /Khamdiev, born in 1927 and Fatima Rustam's daughter, born in 1930 who was from village Chortibani. Salim Khamdiev's Georgian family name was Tabadze . Khamdiev as a family name was given to him in Uzbekistan when they lived in Fergana. In 1989 they arrived in Akhaltsikhe.

Khamdi/Hamdi was the name of Salim's grandfather. Salim's grandmother was from village Shólaveri. They don't remember her Georgian family name.

It's worth saying that in spite of severe pressure, many Muslims preserved their Georgian family names to the end.

Makaridze's family reside. in vil. Abastumani. Today Aladdin Makaridze and his family live in Akhaltsikhe. His ancestors were from vil. Adigeni. Aladdin was born in Uzbekistan; His wife Salfira's Soviet family name was Mamedova, as Mamed was her grandfather's name. They were from vil. Checheli and their Georgian surname was Pipinashvili.

Nusreddin Mamisashvili's family comes from vil. Churchuto in Adigeni region. They had a Georgian family name in Georgia. When Nusreddin's father arrived in Tashkent, their Georgian family name was changed into Mamedov. According to the tradition, the root of the family name should be a father's name. But their family name became Mamedov though Mustafa's grandfather was Teipur,. Nusreddin was born in 1952 in Samarkand in Bulungur region. In 1957 their family moved to Sirdarian district (Uzbekistan), which they left. In 1983 his father returned to Janeti.

Muraddin Mustafayev was born in vil. Churchuto Adigeni region, his wife Mustafayeva Pikria was from village Kortokhi of the same region. The informer,

Kalbatoni Pikria uses Tsurtsuto. It is Churchuto's phonetical version. The Mustafaevs' old family name was Mamisashvili, Pikria's maiden family name was Shadmanova and a Georgian family name—Chakmadze. She knows it from her father who was born and brought up in vil.Kortokhi.

Bairam Izadov, born in 1967 comes from vil.Ani, in Akhaltsikhe region. Their Georgian family name- Shakradze comes from vil.Benara. His mother's-Zeinab Tairova's (born in 1942,) old Georgian family name was Orbidze. Bairam's father Balabeg lived in vil.Ani. They lived in Uzbekistan after the deportation. In 1964-65 they moved to Sabiramad, in Azerbaijan. In 1982 they arrived in Ianeti. The family knows their Georgian family name, Shakradze and their mother's . family name for sure.

Mustafa Ibragimov's (who was from vil.Kikineti, Adigeni region) Georgian family name is Chkheidze. His grandfather lived under this family name.. Mustafa's mother's Soviet family name was Bilalova, Nobody remembers her Georgian family name but it is known that she was from vil.Kuratubani.

They were exiled to Sirdaria, which they left in 1983 and came to Ianeti. Ibragimovs' all relatives are Chkheidze; they live in Russia Krasnodar region and in Azerbaijan, in Khadnaz. Two brothers -Mustafa and Alikhan who returned their Georgian family name live in Ianeti and now they are Chkheidze.

The family name Izno comes from vil.Bolajuri, Adigeni region. Its history is very interesting. Izno was Tofik's father's name . When he was asked about his family name, he as the tradition required gave his father's first name. So, Izno became his family name. His wife's family name is Tairova. Today we can find four families with this family name; Tofik Izno and his sons Shapik, Muri and Rustam They have their own families. Their Soviet family name was Saipiyev and their mother's Ibragimova. The family remembers well that their Georgian family name was Chincharadze. They don't remember their mother's family name. Their grandmother's name was Pamza . Tofik was seven years old when their family was deported. He remembers some place names for example; Rikiani, Tsikhisdziri (a mountain), which was near villages Smada and Varkhani.

The family name Izno which was Tofik's father's name is interesting due to its form. Similarly to Kamo which was derived from Kamal (see Omar Kamilov's family name). Izno was formed from Izmail or Ismail.

It is not accidental that Tofik's all three brothers have different family names; Isvadiyev, Seipiyev, Muradov, but all of them are Incharadze by origin.

Studying Meskhetians' family names should be continued. If they want we will be able to help each person and family to find out their roots, the places where their ancestors lived, give a brief history of their family. It will enable them to find spiritual peace and self satisfaction.

Georgia as well as the whole world will find it easier to communicate with them. When a person is aware of his roots, culture and history, happiness and satisfaction fills his soul.

Еврокомиссия возглавила осуществить интересную программу. Работа с депортированными месхами интересна и обязательна. В офисе неправительственной организации «Толеранти» оказались много из моих знакомых и близких. Они проводят трейнинги для месхов. И мне пришлось выполнить определенную работу среди них. Мои отношения к месхам сформировались достаточно давно. Моя профессия (изучаю историю Месхети, диалекты, ономастику, этногенезис) определила главный пафос моего отношения к проблемам, чтобы оно не было только конъюнктурным, поэтому, когда госпожа Цира Месхишвили предложила мне проводить с месхами встречи, посвященные к их истории, проблемам происхождения, я не колеблясь согласился.

Судьба человека необычна. Мы сидели вокруг стола. Рядом со мной люди, которые в 40-е годы 20-го века пережили многое: переселение, жизнь в чужой среде, борьбу, безнадежность и радость. Здесь находятся месхи разных возрастов, начиная с 8-10 лет, закончивая пожилыми людьми. Мы все пожираем плоды дел наших предков. У грузин есть пословица: «Съеденная дедом кислая слива режет зуб внуку».

История Грузии – это борьба за христианскую веру и религию. Православие было отождествлено с национальностью грузин: грузин или христианин были отождествлены. Наши предки жертвовали своей жизнью ради религии, умирали за родину, за то, чтобы остаться грузинами. Это самопожертвование не всегда было возможно. Катаклизмы истории учат, что борьба за существование выше, чем самопожертвование. Борьба, нуждающегося человека ради самосохранения, кому найти кусок хлеба было возможно только ценой большого труда, вынуждало менять вероисповедание, правда в редких случаях. Это не было выбором или принятым решением на основании его религиозных взглядов. Это было изменение вероисповедания на почве великой боли и насилия. Так было и в Месхети. Грузины, принявшие верумагометанств, жилище которых было сложным историческим сооружением, как и у всех месхов, в самой недоступной и скрытой от врагов части находили место, где молились и ставили свечи, имея камень с изображением креста.

Если отойдем от темы, можно сказать, что так происходит продолжаться и сегодня. Очень мизерно число тех людей, кто религиозный выбор делает на основе своего образования и внутренней веры. И сегодня как и в прошлом, основано на экономический фундамент, и традиционное

вероисповеда-ние меняется за спасение жизни, следствием чего нередко следует навож-дение темы на национальность.

Но вернемся к словам, которые были сказаны в начале: мы сидели за столом в офисе «Толеранти», люди одной крови, одного происхождения, я – православный грузин, и они – мусульманы грузины. И ведь легко допустить, что я мог бы быть на их месте, а они – на моем. Ведь наши предки веками, на протяжении всей истории жили вместе. Мои предки смогли сохранить христианскую веру, их выбор был сохранение души, следствием чего было и лишь физическое спасение ценой великой борьбы и нужды.

Я им должен рассказать нашу историю, наши приключения. Эта история – наша общая история, такая тяжелая и сложная, как вообще и прошлое Грузии, и сегодняшний день.

Когда дело каснулось маленькой книжке, решили, что я должен написать труд про месхов. Мой выбор остановился на нескольких моих статьях, которые касаются этим проблемам, начиная с 80-х годов 20-го века.

Терминологию и тон я оставил таким же, какими были они и в таком же виде представил слушателям и читателям. Полный анализ проблем будет передан и в будущем. Теперь же сформулирую вопросы тезисами, о которых нужно задуматься, когда пишешь о месхах.

1. История депортированных месхов неотделима от Месхети и истории месхов, т.е. неотделима от Грузии, истории грузинского народа. Исходя из этого, их история начинается с XII века до н.э. С тех пор не прерывается линия гена, этнического быта. Эпохи меняются, для истории несколько веков ничего не означает, поэтому трудности нескольких поколений или отклонения с основных национальных линий не должны менять радикальных мнений.

2. Месхети сегодня охватывает только Самцхе-Джавахети. Исторически в его состав, кроме Самцхе-Джавахети, входили – Кларджети, Шавшети, Эрүшети, Артаан, Кола и др.

В разные эпохи Месхети называли Земо Картли, Тао-Кларджети, Самцхе-Саатабаго. Проживавших в разные уголки Месхети, в зависимости от того, где они проживали, назывались: самцхелни, джавахни, таоелны, кларджни, эрушелны, шавшни и т.д., общий этнический термин которых был месхи, т.е. грузин, как и в других уголках Грузии именовали прожива-ющих разных этнических представителей: имеретинцы, кахетинцы, тушцы, хевсуры, аджарцы, гурийцы и т.д.

3. К концу 19-го века одну часть мусульманов месхов называли татарами, т.к. их разговорный язык, на котором они общались, был диалектом турецкого языка. Этот термин распространился на остальных мусульманов

месхов в первой половине 20-го века. Это название являлось искусственным и оно возникло в южной части Грузии из-за религиозного конфликта.

4. К концу 20-го века, для обозначения месхов создали терминологию кавказские турки, ахалцихские турки, месхи-турки и др. Все эти термины искусственны, носят политический характер и служат внутренним распрям мусульманов месхов, наложенную тени их этногенезису.

5. То, что месхи на самом деле грузины и только грузины, кроме грузинских источников, доказывают римские и античные данные, а также турецкие и русские летописи последних веков, которые отличаются надежностью, т.к. писались для государственной надобности.

6. Муслимы-грузины с целью выделения и не смешивания с турками, с Курдами и Таракамами, во второй половине 19-го века создали термин «Иерли», что означало «местный». В отличии от современного искусственного термина, он был порожден на этно-социальной основе.

Иерли, как термин, у месхов жив и сегодня. Иерли, или смешанности муслимов-месхов с другими племенами, до последнего времени не наблюдалось. Они не вступали в брак ни с курдами, ни с таракамами, ни с кем другим, живут в стране, где они находились. Несмотря на разное вероисповедание, случай женитьбы между мусульманами и христианами в Месхети были и наблюдаются сегодня после их возвращения.

7. В речи месхов есть очень много грузинской лексики и те кавказские специфические звуки, которые невозможно приобрести, если они не генетической природы.

8. Названия сел, откуда выслали месхов, названы только грузинами, или месхами, также их историческая микротопонимия родины, Грузинская.

Особенное внимание привлекают фамилии муслимов-грузинов, множество которых в 20-ом веке потеряны из-за административно-политического вмешательства, но политики их пока еще помнят. Эти фамилии относятся к старинному грузинскому антропонимическому слою, и нужно их немедленно исследовать.

9. Для изучения истории, этнографии, диалекта и ономастики месхов нужно создать группу, состоящую из изученных разных стран. Этим окончательно должен решить много вопросов, связанных с месхами.

10. Так как проблема месхов стала частью международной политики, решающее слово должен сказать правительство Грузии.

ОМУСУЛЬМАНИВАНИЕ ГРУЗИН И ИЗМЕНЕНИЕ ФАМИЛИИ В МЕСХЕТИИ

Месхети, кроме Самцхе-Джавахеи, исторически охватывала Шавшети, Артаани, Кола, Тао, Кларджети... Из-за усиления в разное время какой-либо части Месхети именовалась Тао-Кларджети, Земо Картли, Самцхе-Саатабаго.... Живущие в различных уголках Месхети назывались по месту их проживания: **самцхетинцы, джавахи, таойцы, кларджетцы, эрушетцы, шавшетцы**, общее этническое имя которых было месхетинец, т.е. грузин, равно как и этнонимы, обозначающие проживающих в других уголках Грузии: имеретинец, мингрел, кахетинец, сван, карталинец, аджарец, тушинец, хевсур, гуриец...

Многоконфессиональность Месхетии была обусловлена различными факторами. В результате этнических катаклизмов в Месхетии возросло число грегорианцев, что имело историческую основу в ее некоторых провинциях. Османская империя и Европа всячески пытались усилить свое влияние путем религиозной экспансии.

Историческая Месхетия, как единый сплоченный организм и сила в Грузии, всегда была эпицентром больших сражений. Она перенесла господство арабов, монголов, персов, так что вопрос Месхетии, как единой этническо-политической единицы, не ставился под сомнением.

«Обескровленную в течение века страну в 16-ом веке захватила Османская империя и приступила к введению в этом грузинском крае с сильными традициями турецкой политико-экономической системы. .. Народ Месхетии долго боролся, не склоня головы перед захватчиками, однако в неравной борьбе потерпел поражение и чтобы совсем не оторваться от своей родной земли, принял мусульманство» (Ш.Ломсадзе, 1975, стр. 284.)

Омусульманивание не было единственным путем религиозной экспансии, ему сопутствовали и другие религии, которые разными способами и методами боролись за завоевание господствующего положения в Месхетии.

Завоевание Месхети войной требовало гораздо меньше времени, чем ее расчленение. Османской империи на распад исторической Месхетии понадобились целые века. Наряду с

Османской империей не оправдал свою миссию и единоверная Россия, из-за чего многострадальный грузинский народ постоянно отдалялся от своих корней.

Османская империя умела вести двухстороннюю войну. Первейшим была военная экспансия, а экономическое поощрение, заключающееся в получении привилегий путем смены веры, давало ей возможность «отатаривания», т.е. возможность изменения грузину даже его имени, за чем, естественно, следовало и изменение собственной фамилии и национальности. «Отатаривание» было первым большим крахом населения Месхети. В 30-ые годы 20-го века записан материал, который хорошо отражает весь этот процесс.

« В границах нынешней Мусхи было шесть сел: *1. Мусхи, 2. Дзвела мусхаи, 3. Зепенаи, 4. Телванаи, 5. Патрашени, 6. Дзвели Цителкде.*

В это время вошли янычары, разбили лагерь около Старой Мусхи, которая и поныне называется «полями янычаров». Янычари разгромили эти шесть сел, не оставив камня на камне, а те, кто выжил из этих шести деревень, собрались в сегодняшней Мусхи.

После обустройства в Мусхи, все что у них имелось – сыр, масло или деньги, хранили для янычаров. Когда приходили янычары, их должны были кормить пловомб приготовленным с маслом. Лоша-дям давали много овса. Потом они говорили: поели мы вашего хлеба и у нас зубы выпали, а у лошадей зубы источились, а ну платите за это деньги, и мы со страхом отдавали им деньги в ту же минуту. Народ сильно страдал и от других поборов. Каждый член семьи платил 25 куруши (шаури), семья же в год с трудом добывала столько денег. Если в семье было два-три брата, им ничего ни оставалось, кроме того, как принять мусульманство. Кто шел на это, тот освобождался от налогов”.

По началу принятие мусульманства будто ничего не меняло в жизни человека, после его крещения по мусульмански он получал льготы на налоги, но брат оставался братом, грузином, язык у них был грузинский, отношения оставались прежними. Никто не мешал ему участвовать в христианских праздниках, но только в той части праздника, когда было застолье. Как видно, первоначально не предъявлялись какие-либо другие серьезные требования, что обуславливало сравнительную без-

болезненность процесса. Главные события развивались дальше, когда уже требовалось изменить сыну окончание фамилии на азербайджанские и турецкие окончания и становилось необходимым знание турецкого языка. Определенная ступень во время протеста была уже пройдена и процесс становился необратимым.

1917-1919 годы в истории Месхетии это кровавые годы. Наверное, в короткой истории независимой Грузии одним из значительных событий были бой за Месхетию.

К сожалению, Грузия своими традиционными врагами и войнами сразу же попала в ареал тогдашней мировой политики. Войны, разразившиеся под прикрытием веры, ставили целью тайные намерения соседних государств или этнических врагов. Результат оказался неисправимым и плачевным. Грузины разной веры, но одной крови, одной национальности восстали друг против друга.

Несмотря на тяжелые религиозные столкновения, которые грузинские мусульмане и христиане только что перенесли, они делают общегрузинское дело, так как существует политическая воля этого и независимая Грузия пытается дать правильное направление религиозному сосуществованию. К сожалению, после прихода коммунистов все пойдет вкривь и вкось.

Власти независимой Грузии пытаются найти правильные пути совместного проживания мусульман и христиан, восстановления нарушенных взаимоотношений, национального сознания, но сделать это из-за больших соседних государств становится невозможным, и месхетинские грузины, расколотые на религиозной основе, приносятся в жертву интересам империи.

С распространением ислама в Месхетии возникло религиозное противостояние в рамках одного этноса (грузин). Самый острый характер этот процесс принял в 19-20-ых веках. Распространению исламского вероисповедания и ввиду этого этническому противостоянию - распаду Месхетии заложила основу Османская империя, а окончательное лицо придала Россия. В этом противостоянии особую роль играли искусственные термины, при помощи которых Османская империя и, особенно Россия, пыталась отмежевать мусульман месхетинцев от грузинской этнической сферы.

«Отатаривание» происходило не только под экономическим давлением. Были и насилия, угрозы, которую исполняли.

Поскольку отношение традиционных соседей и их стратегия в отношении Грузии не изменяется, «татарами» стало называться мусульманское население Месхетии.

После принятия мусульманского вероисповедания долго многие тайно придерживались христианской веры: «В селе Андриацминда на виду мы были татарами, а сердцем грузинами. Летом будто бы соблюдали рамазан. Забирались в стога, ели хлеб и пили воду.

Однажды на пасху была темная ночь. Мы решили спуститься и крестным ходом обойти церковь. Как совершили крестный ход и сказали «Христос воскрес», внезапно высунули головы укрывшиеся там татары и воскликнули: вот мы и воскресли. Собрали весь народ и согнали нас к паше в Ахалцихе. Паша нас освободил, сказав, что ж такого, если они молились в зиарате (на святом месте)». (В. Судадзе, Рукописный фонд Самцхе-Джавахетского исторического музея, рукопись №89, стр.5).

Во время коммунистов дает о себе знать одна тенденция: «татары» *более верующие*, чем христиане, что во многом способствует углублению процесса отдаления. «Церковь грузин больше не работает, закрыта, а татары всегда молятся дома. Грузины уже не постятся и не привержены к вере, татары же рамазан (пост) и сейчас крепко держат ... В деревне древнейшие фамилии татарские, видимо, когда эти места разгромили, они «отатарились», а кто не «отатарился» их истребили», — пишет В.Судадзе в конце 30-ых годов 20-го века (В.Судадзе, Рукописный фонд Самцхе-Джавахетского исторического Музея, рукопись №104, стр.11-12).

Таким образом, в 19-ом веке «татарами» стали называть мусульманов месхетинцев, поскольку их разговорный язык был диалектом турецкого языка. Этот термин распространился в первой половине 20-го века на остальных мусульманов месхетинцев. Название это было искусственным и в южной части Грузии возникло религиозное противостояние.

По переписам 1886 года, которая была опубликована в 1893 году, часть грузинских мусульман уже признает себя «татарами», вместе с тем большая часть остается грузинами (Сводь Статистическихъ Данныхъ о населении Закавказского Края, Тиф., 1893 г.)

Грузинские мусульмане, пока еще считающиеся грузинами, проживают в следующих селах: *Адигени, Афиети, Ардне, Боладжури, Гагви, Годердзи, Гортубани, Гузунаури, Дерцели, Занави, Зарзма, Зедаубани, Кеховани, Млаше, Мохе, Намиаури, Осиаури, Плате, Саирме, Диди Смада, Патара Смада, Уткусубани, Цихисубани, Цре, Чечла, Чорчани, Арали, Агара, Ацкури, Зикилиа, Копадзе, Орпола, Сакире, Сакунети, Ткемлана, Цинубани, Цохтеви, Цриохи, Земо Ошора, Квемо Ошора, Бога, Гиоргицминда, Клде, Микелицминда, Мугарети, Ферса, Свири, Цниси, Чохта, Шурдо, Аби и др.*

Есть много религиозно смешанных сел, в которых живут только грузины, некоторые из них называются грузинами, а некоторые татарами. Таковыми являются, например: *Эркота, Чобарети, Цкалтубани, Тоба, Ацквита, Агара, Ахашени, Марели, Кахарети, Хахало, Шолавери, Цахани, Абастумани, Чарали, Вале, Звели, Энгиквеви, Грели, Гиоргицминда, Толоши, Рокети, Кунца и др.*

А во многих других селах уже живут по мусульманским порядкам, только ни одного турка там нет, там грузины, недавно изменившие веру.

Известный деятель Г.Бочоридзе обошел Самцхе-Джавахетию, описал многие древности, но не менее интересным нам представляется одно заявление, которое датировано 20-ым октября 1932 года и которое написано на имя заведующего школьным сектором комиссариата просвещения.

Вопрос языка образования в советский период в Самцхе-Джавахети предмет отдельного исследования, но для выявления общей картины представляется важным это заявление, поэтому приводим его полностью.

«За прошедшие месяцы с археологической целью обошел Месхетию (Ахалцихский край): описал исторические памятники, сделал фотографические снимки, собрал древнейшие камни с надписями и скульптурами, рукописные книги, ознакомился с нравами и обычаями народа и др.).

Главным наследниками указанного уголка являются грузины (месхи). Одна часть из них называется грузинами (грузинские христиане), а вторая часть из-за веры – татарами (грузинские мусульмане). Большая часть этих последних по обстоятельствам времени утратила грузинский язык, а вторая

часть сохранила его до сих пор. Здесь хочу коснуться этой второй части.

Сегодня есть целые села, где грузинский язык это семейный язык. 12 таких деревень живут одной группой, другие по отдельности; в группе сел знают турецкий язык, но только мужчины, а женщины и дети этого языка вообще не знают.

Эти села: *Свири-200 дворов; Бога-90 дворов; Шурдо-70; Гиоргицминда- 80; Чохта- 28, Ферса -10; Цохтеви- 60; Мугарети- 80; Зикилия – 280; Агара -25; Сакунети -150; Индуса -100, Камза -100 дворов.*

Кроме этого, есть села, большая часть жителей которых говорят по грузински. Это: *Земо Ошора -230 дворов, Уде- 150, Вале-90 дворов.*

Здесь же отмечу фамилии живущих в вышеуказанных селах: Свири –*Кукунашвили и др., Шурдо – Хмаладе, Горишвили, Цохтеви - Ломидзе, Капанадзе, Папаладзе, Чхеидзе, Зикилия – Гварамадзе, Надирадзе, Хухуташвили, Гоголадзе, Зурабадзе, Капанадзе, Цкиподзе, Читадзе, Бидзинашвили, Агара - Гварадзе, Тугушадзе, Котадзе, Сакунети-Иорданишвили, Поцхверашвили, Мчедлишвили, Путуридзе, Чкоидзе, Кахишвили, Индуса- Шаравандидзе, Косашвили, Коримошвили, Кочиашвили, Окропиридзе, Гелашвили, Халовшвили, Сатошвили, Рамошвили; Камза-Ониашвили (Ониадзе), Гочашвили (Гочадзе), Чачмошвили, Махарашвили (Махарадзе), Чечилашвили (Чечелидзе), Коджошвили, Кумелашвили, Амошвили, Цулукидзе; Земо Ошора-Гониашвили (Гониадзе), Кучаидзе, Зандариани, Авалишвили; Уде- Бараташвили, Канчадзе (Канчати), Челашвили, Беридзе (Бероти), Абуладзе, Петашвили (Петати), Элашвили (Элати), Бакрадзе (Молознианти), Вале- Чавчавадзе, Амилахвари, Бочошвили, Читадзе, Иларионидзе, Гозалишвили, Нижсарадзе, Беридзе, Надирадзе (Тиралати), Капанадзе; Ацкури - Варшавели, Ломидзе, Орджоникидзе, Чхеидзе, Самсонидзе, Кипиани, Бакаридзе, Азнауридзе, Двалишвили, Лекидзе, Месхидзе.*

В вышеуказанных селах, где есть школа, она везде турецкая (Свири, Бога, Шурдо, Зикилия, Индуса и др.) и где намереваются открыть (например, Сакунети) тоже турецкая. В нескольких селах хотели открыть грузинскую школу, просили у Ахалцихского райисполкома, но им было отказано. В *Свири,*

Шурдо и Гиоргицминда сказали, чтобы они обратились к правительству Ахалцихе с просьбой открыть грузинскую школу, но им отказали, вам, сказали, полагается турецкая школа и вы ее имеете. Грузинской школы не будет, я посоветовал прислать заявление на имя комиссариата просвещения.

Думаю, грузиноговорящие села, по их желанию, должны открыть грузинские школы. Этого требует здравая педагогика.» Сотрудник Центрального архива Г.Бочоридзе. 1932 г. 20 октября. (Институт рукописей им.Кекелидзе, Фонд Иване Джавахишвили №2950).

«В конце концов обращенные в мусульманство грузины Месхетии не отличали уже друг от друга веру и национальность. «Грузин» для них стало словом, означающим христианскую религию.

Против этого, они себя называли мусульманами или татарами. Конечно же это «татарство», которое исключало «грузинство», не означало, что они турки, однако под термином «татарин» можно подразумевать живущие здесь мусульманские народы : караппахцы, курды и др.

Грузины-мусульмане, конечно же, не были сторонниками смешения с ними и для отделения себя от них нашли более конкретизированное понятие «иерли»-местный или «бинали» - житель этой страны. Его «татарство» ограничивалось определенными обрядами и историческими нравами и обычаями – т.е. иерли. Иерли не выдавали девушку за татарина, равно как и за христианина»(Ш.Ломсадзе, 208).

Пока жили в Месхети, иерли, как было сказано, противостояли другому мусульманскому населению, но когда прошло время и их ссылка продлилась, этот термин расширил свое значение. Иерли, т. е. местным сегодня может называться не только грузин по происхождению, а все, кто был выслан из Месхетии вообще. Такое значение этого термина подтвердили живущие в Ианети месхетинцы. По их словам, все выселенные являются иерли, так как они выселены из одной родины. Таким образом, сегодня термин, который по своему значению в свое время означал грузина, чем он и противопоставлялся негрузинам (турки, тараками, азербайджанцы, курды), приобретает противоположную нагрузку и объединяет депортированных по одному признаку. Этим признаком является местный, но только не грузин, а мусульманин вообще.

Термин «иерли» приблизился к термину «национальность» и параллельно ему, однако только лишь для обозначения фамилии употреблялся и употребляется термин «*ответвление (разделение, ветвь)*» - «ким ганакопи» (чье ответвление) – от Сагинаати.

Несмотря на принятие новых советских фамилий, месхетинцы в переселении в основном узнавали и упоминали друг друга по ответвлениям.

То, что этот термин грузинский, не требует особого доказательства. Он является причастием прошедшего времени, производным от глагола «делю». При этом «отделение», как этно-социальный термин, известен.

Возникшие в недрах грузинского языка термины, выражающие слова для сохранения грузинской национальности, постепенно либо утрачиваются или приобретают противоположное значение или заменяются термином, обозначающим другую национальность.

Трагическая история месхетинцев будет продолжаться до тех пор, пока их идентификация не произойдет естественно или искусственно, необходимо серьезно разобраться в собственном происхождении. Для этого самым реальным путем представляется исследование фамилии и происхождения каждого лица или каждой семьи. Правда, на этот уйдет время, но следует начать, так как одностороннее изучение проблемы, т.е. такое исследование, когда грузинские ученые или не участвуют в нем или из-за нехватки средств их роль весьма ограничена, безрезультатна. Это же создает опасность того, что и без того туманная история 20-го века станет более запутанной. Люди, являющиеся носителями отличающейся генетики, габитуса, этноса, культуры, национальности окажутся искусственно присоединенными к народу совершенно иного происхождения и взамен естественной реабилитации прошлого мы получим общество без родины, культуры, приткнувшееся к другим, что, разумеется, станет основой новых трагедий.

Моя цель-исследование фамилий месхетинцев, возвратившихся в Ахалцихский район, в Абастумани и Имерети в с. Ианети, фамилии 12-ти семей, живущих в Ахалцихе и 30-ти семей – в Ианети.

Христиане и мусульмане жили вместе. Формирование их фамилий произошло одинаково. Эти фамилии общие у христиан и, естественно, у них один корень, одно происхождение.

Грузинская фамилия, также как и фамилия народов других национальностей имеет свою семантику и языковую структуру, имеет свою характерную для фамилии атрибутику и рассматривается в сфере лексикологии грузинского языка.

Именно поэтому, борьба против грузинской фамилии была борьбой против всего грузинского, что отразилось и на фамилии месхетинцев.

Важнейшим был экономический фактор. Налоговая система в период господства Османской империи предусматривала льготы для христиан, сменивших веру, они освобождались от налогов, вместе с тем необходимо было изменить фамилию. Главным было имя, так как проблема фамилии в начале вовсе не стояла. В будущем изменившего веру христианина и его потомков уже называли по имени отца, турецким именем. У поколения, обращенного в мусульманство, не требовали отчества, так как в таком случае отчество было бы грузинским, что не входило в интересы османских властей, они обходились лишь именем до тех пор, пока его потомок не получал в отчество «татарский» вариант.

В результате омусульманивания и изменения имени у людей появились две имени. В 1937 году месхетинец-мусульманин, вспоминая рассказ своего деда говорит: Мой дед, отец, и дядя были обрезаны. Деда звали-Хизаи, бабушку –Хварамзаи, отца по грузински звали Павле, а по татарски –Бадалаи, дядю по грузински звали -Алексо, а по татарски –Мурадаи (Рукописный фонд Самцхе-Джавахетского исторического музея, рукопись №4002, стр.8)

Наряду с ношением двух имен, впоследствии возникли и две фамилии: «татарская» и грузинская. «Татарская» изменяется по отцу, а грузинская не изменяется.

Главными были грузинское имя, фамилия, которым не интересовались администраторы, так как турецкая система на совпадала с грузинской.

Полученные от предков турецкие фамилии одного поколения противопоставлялись грузинскому этносу не только по вере, но традиционно и по фамилии.

Для месхетинцев-мусульман изменение имени, а затем и фамилии, влекло расшатывание грузинского сознания, переход из одной культуры в другую (кроме изменения веры), переход фамилий с грузинской структуры на восточную, османско-азербайджанскую структуру, что ставило месхетинцев перед радикальным различием.

Месхетинец же привык к фамилии, и новая система, не позволяющая иметь фамилию, не удовлетворяла его. Ему запретили, лишили права носить старую грузинскую фамилию. Выход был найден другим образом. Месхетинцы-мусульмане утратили настоящую фамилию, но не утратили родовые имена, т. е. прозвища или фамилии родовой ветви, так как по новым фамилиям полностью рушились те родственные принципы и связи, которые были увязаны с их родом.

С точки зрения экзогамичности, грузинская фамилия несет в себе некую сверхрелигиозную функцию. В частности, браки между представителями различных религий происходят беспрепятственно, если один из этой пары возьмет религию напарника. Эти факты известны и сегодня и исторически, однако брак между представителями различных религий одной и той же фамилии исключается, даже в случае изменения веры.

Фамилия мусульман продолжает традицию грузинской фамилии, по которой в основном от фамилии отделяется ветвь, которая продолжит род, или создание новой фамилии происходит по имени большого отца, выделенной родовой ветви.

Антропонимика месхетинцев-мусульман и топонимика сел, где они проживают, грузинская. Для иллюстрации этого приведем данные о некоторых селах и фамилиях, которые хранятся в Самцхе-Джавахетском историческом музее, или добыты нами от информаторов.

Для выражения места добавляли грузинское «убани» или турецкий – «маил», но когда хотели указать на проживающее в этом убане население, тогда употребляли производное от грузинского родового имени – иани, или турецкий – гил, что по турецки означает – «род». Обозначать живущее в убани население таким термином было прямой калькой грузинского. В частности, например *Кура* было собственным именем, которое легло в основу фамилии – *Курадзе* или *Курашвили*. Представителем Курадзе был Кура-гил, а живущие в убани Курадзе стали Кура-гил-лари, что прямо означает кураанты.

В с. Абастумани в 19-20-ых веках Клара Бараташвили подтвердила следующие фамилии: *Лордкипанидзе, Чалидзе, Дедобилашвили, Кахашвили, Каталашвили, Кверцхича-миашвили, Крухиашвили, Уларджишвили, Месхидзе, Дидебулидзе, Абуладзе, Абдидзе, Курадзе, Кокрошвили* (К.Бараташвили, 1997, стр. 23), к которым мы добавили и другие фамилии, представленные нам родившимся в 1919 году в селе Абастумани и сегодня вернувшимся Курадзе – Мехриевым Османом Мехриевичем: *Пушодзе*, которые встречаются термином, обозначающим разветвление Пушогиллар. Подтвержденное К. Бараташвили *Дидебули* должно быть *Дидебулидзе*. Как сказал информатор, здешним был известный нам *Юсуп Дидебулидзе-Сарваров, Киподзе(Кипогил)*. Он же подтвердил фамилию *Кокрогил (Кокродзе)*, которую К. Бараташвили указывала как *Кокрошвили*.

Параллельно *Кахашвили* мы подтвердили *Кахидзе (Кахигиляр), Каталидзе (Каталигиляр), Сомхидзе или Сомхишвили*. Есть ответвления, грузинские фамилии которых уже не помнят. *Миналагагигар, Калаагагилар* и др. Наверное, в будущем будут найдены их грузинские корни.

Наконец, следует отметить, что сегодня возвратившееся в Абастумани две фамилии *Курдадзе и Лордкипанидзе* имеют однофамильцев по всей Грузии.

От собственного имени человека *Кура* получены многие грузинские фамилии: *Курава, Кураули, Курашвили, Курадзе, Куруа* и др. . Эти фамилии распространены по всей Грузии. В селе *Абастумани* распространена фамилия *Курадзе*, давшая имени ответвлениям *Курат-ага-гилар*, оно получено следующим образом: кураант Ага – *Курат ага- Курат ага гил*. Это производное полностью повторяет форму родовых имен, распространенных в Месхетии. Их советское имя *Мехриев* исходит от имени деда *Мехри*.

Мехриев Али Османович (Курадзе) родился в 1967 году, его отца из *Абастумани* переселили в *Фергану*, затем в Ташкент. Жили и в Азербайджане в с. Адигени Саатлойского района.

В 1969 -70 гг. уехали в Грузию в Гальский район, откуда вновь вернулись в Азербайджан. Потом в Киргизию. В 1985 году приехали в с. *Наруджа* Озургетского района. Оттуда он ушел в армию. В 1992 году сражался в Абхазии, попал в плен.

В 1992 году уехал в Россию, где жил до 2000 года, с 2000 года живет в с. Абастумани.

Что касается *Лордкипанидзе*. Эта фамилия в основном распространена в Западной Грузии, в Хелвачаури, Батуми и Тбилиси (А.Силагадзе, А. Тотадзе, 1997 г., стр. 126). В советское время фамилия Лордкипанидзе встречается в с. Абастумани - *Басатов*, которую его семье дали в 30-ые годы. У *Басатова Юсуна Басатовича* мать была *Кипиани*, также одна из распространенных фамилий в Грузии. *Юсун Басатов* тоже *Басатович*. Это значит, что его советская фамилия связана с отцом и берет начало от отца.

Можем восстановить картину фамилий с.Боги к 40-ым годам 20 века. Это: *Саралидзе, Заутадзе, Мецқаридзе, Цеквиашвили//Цеквадзе, Чихладзе, Чомахидзе, Лоладзе, Кичодзе//Кичвадзе//Кичошвили, Мецқваридзе, Торуладзе, Чухулишвили или Чухулидзе*.

Хотя это и окончательный список, однако еще окажутся много фамилий при обнаружении других источников или документации.

Грузины и места обозначали грузинскими именами. В 1939 году И.Маисурадзе записал микротопонимию села.

Приведем его в виде перечень, чтобы показать происхождение имен. Заинтересованные лица указание этого места и его название могут уточнить в Самцхе-Джавახетском историческом музее в фонде И.Маисурадзе, (рукопись №100.) Вот эти имена: *Санглиати, Санебати, Читлуки, Гораули, Мартиас сацоли, Сакдари, Хома, Акопаври, Агара, Надарбазеви, Нацқварети, Брмагеле, Шакрисери, Пантигверди, Чикилисери, Мелисорубеи, Натбеуреби, Куртана, Беркнили, Каладиби, Чанатхеви*.

Две имена - *Читлуки* и *Каладиби* турецкого происхождения. Правда, османское господство наложило свой след, но абсолютное большинство имен грузинское. Грузины назывались и турецким именем, так как в диалект вошла турецкая лексика, которую в дальнейшем использовали при наречении имен.

В 19-20-ых веках в Орполо жили люди следующих фамилий: *Перадзе, Жужунадзе//Жижонадзе, Бакакадзе, Мутишвили //Метошвили//Мутанишвили, Кониашвили//Канишвили, Кахишвили, Путуридзе, Фаналидзе, Бекадзе//Бакоидзе,*

Чантодзе//Чантуриа, Барбакадзе, Чечела-швили, Марделашвили, Тавшавадзе, Чародзе//Чарошвили, Ибошвили, Багинашвили, Кахидзе, Кахишвили.

Шахмурад Бекадзе, предки которого были из Орполи, составил генеалогию своего рода. *Бека*, который заложил начало фамилии *Бекадзе*, жил в 19-ом веке.

Их советская фамилия была *Бекадзе-Сулейманов*. Сулеймановыми они стали в 40-ые годы 20-го века. Под этой фамилией их в 1944 году выселили в Андрижан, Среднюю Азию, потом переехали в Азербайджан, Сабирабад, откуда в 1983 году приехали в Грузию в Насакирали, где скончались его родители. Здесь восстановили фамилию Бекадзе -1989 год.

Мать *Шахмурада* была из *Сакунети*, у которой была фамилия *Фейсулова*, а ее грузинская фамилия была *Аркишвили*.

Фамилии *Сулеймановы* и *Фейсуловы* получены от имени родителей. Советская фамилия жены *Шахмурада Бекадзе Мамедова*, а грузинская фамилия – *Мамисашвили*, ее предки были из села *Чурцото*.

Из села *Цахани* родом были предки *Мамуки Хуцишвили*.

У родителей Мамуки, были грузинские фамилии, но в 30-ые годы 20-го столетия им дали советские фамилии – с окончанием на –ов. Его отец родился в 1941-ом году, в его свидетельстве о рождении уже не записали отчество, так как фамилию ему дали по отчеству, и он стал *Сулейманов*. Также была и мать, дед которой до того, носил фамилию *Макаридзе*, а ее сыну дали фамилию по имени отца *Халилов*.

В 1944 году семью Хуцишвили переселили в Агдарийский район Самаркандской области, откуда в конце 50-ых годов она переехали в районный центр. В 1989 году из-за ферганских событий уехали в Россию, в пос. Санково Тверской области. В 1991 году переселились в Кабардино-Балкарию в станицу Приблежную Прохладнинского района, а сам Мамука в 1995 году поселился в Чечне в станице Ишорская. Мамука Сулейманов в 1997 году возвратился в Месхетию, город Ахалцихе вместе с семьей, где проживает по сей день. М.Хуцишвили собрал грузинские фамилии односельчан, которые они носят и сегодня: *Абуладзе, Чичинадзе (Чичингил), Мишинадзе (Мишиагил), Сараджишвили (Сараджалиглар), Чанчурадзе (Чанчургил), Чавчавадзе (Чаушгил), Садихадзе (Садихгил).*

Эюбов Махадин, родившийся в 1957 году, жена **Эюбова Гулсина**, родившаяся в 1965 году, родом из Адигенского района. Махадин из села **Кикинети**, а Гулсина из **Каратубани**. Вторая семья **Эюбовых** это семья **Иахия Эюбова**. И.Эюбов родился в 1965 году, а его жена **Эюбова Назира**, родилась в 1968 году. Мать Иахия **Соня** родилась в 1938 году и она тоже из села **Кикинети**.

Ветвь этой же фамилии **Аюбов Захария**. Как говорит информатор, обе фамилии происходят из семей одного корня и фамилии у них «по написанию». Одни **Аюбовы**, другие **Эюбовы**. Семья хорошо помнит, что фамилия обоих ветвей была **Абашидзе**.

Так что в Ианети живут три семьи из фамилии Абашидзе.

Иса Абибов родился в 1958 году. Его грузинская фамилия **Абуладзе**. Его предки были из села **Смади**, а предки ее супруги **Абибовой Джамили** были из села **Тутаджери**.

Абдула Багбанов родился в 1955 году в Узбекистане, в с. Хагигат Андижанской области, в 1960 году их переселили в Азербайджан. В 1972 году переехали в Кабардино-Балкарию, г. Нальчик, откуда в 1982 году поселились в Ианети.

До 1944 года жили в селе **Вахани** Адигенского района, не приняв советской турецко-азербайджанской фамилии, и были они Бахтадзе. Его мать тоже была из **Верхви** по фамилии **Шахмурадова**. У нее тоже была грузинская фамилия предков, однако в памяти потомков не сохранилась.

Деда **Абдулы** звали **Шахан**, по прозвищу **Багбан** – ухаживающий за садом (садовник). Это прозвище дало начало новой советской фамилии, заменившую грузинскую **Бахтадзе**.

Родом из села Адигени был **Туигунашвили Фередин (Придон) Биналович**. Сначала приехал в Наманган, в конце жил в Ташкенте. Семью выселили под фамилией **Туигунашвили**. По прибытию в Среднюю Азию им изменили фамилию и дали **Биналиев**, по отчеству. Оставили и отчество **Биналиев Фередин Биналиевич**. Его жена **Нуридинова Роза Ураишвна**. Она из села **Цинубани**. Ее грузинская фамилия **Гочадзе**. Советскую фамилию дали в Средней Азии, мать Розы выросла в детдоме.

Потомком марельских Эриставов является живущий в с. Ианети **Тельман Эристави**, советская фамилия которого была **Султанов**.

По семейной традиции они были жителями с. *Квемо Марели* и имели звание - ага.

Из переселения он вернулся в 1985 году, сначала в с. Бандза, затем в с. Ахалшени Хонского района и с 1991 года в с. Ианети. Его супруга по советской фамилии *Ибрагимова*, а по старой грузинской фамилии *Чхеидзе*. Ее мать была *Пипинашвили*, также из села *Марели*, ее советское имя переделано не по отцу, а русским окончанием грузинской фамилии - *Пипинова или Фифинова*.

Интересна одна деталь, что Пипинашвили их предок упоминает как *бегов*. Эта была семейная традиция. Материнская и отцовская стороны обе были высокого звания.

Сегодня в Месхетии *Эристави* не живут, так месхи Эриставы были мусульманами. В Грузии сегодня 854 человек Эриставы, в том числе в Тбилиси - 399, в Кутаиси-128, Вани-103 (А.Силагадзе, А.Тодадзе, стр.81), что же касается фамилии матери *Эристави - Пипинашвили* ее носят ныне лишь 48 человек, большинство которых живет в Тбилиси (А. Силагадзе, А. Тодадзе стр. 163.).

В Ахалцихе живет вместе со своими внуками *Хаида Юсупова*, которая родилась в 1930 году в с. *Плате* Адигенского района.

Во время переселения она училась в 7 классе, поэтому хорошо помнит в тогдашнем Плате, когда, по ее словам, бок о бок жили православные и мусульмане: *Болквადзе-Булквадзе, Чичинадзе, Хододзе, Саларидзе*.

Она же помнит топонимы Плате: *Джвари*(Кана), *Мамиса* (Кана); *Личхети\Лицхieti* (миндори); *Платисмани-* (сады, в сторону Арзне); *родник в Платисмани; Гадо* (горы в сторону Апиети); *Чанчуреби\дорога Чанчуреби* (дорога, сады в сторону Арзне); *Шавцкали* (родник); *Джазигел\озеро Джази* (озеро, озеро Кудиани, было далеко от деревни, в горах).

Грузинская фамилия *Хайда* было *Зазадзе*. Зазадзе в основном жили в Плате.

Зазадзе была одной из распространенной фамилией в Месхетии. Православные Зазадзе жили над Вардзией в селе *Агара*, затем они переселились вниз и сегодня живут в селе Тмогви, а католики жили в селе *Уде*.

В селе *Земо Энтели* Адигенского района живет родившийся в 1927 году *Салим Шакирович Хамдиев (Гамдиев)*, а родившаяся в 1930 году *Фатима Рустамовна* была из села *Гортубани*.

Грузинской фамилией Салима Хамдиева была *Тавадзе*. Фамилию Хамдиев дали в Узбекистане, когда их поселили в г. Фергане. Затем их семья в 1989 году перешла в Азербайджан, а в 2003 году приехала в Ахалцихе.

Хамди звали деда *Салима*. Бабушка Салима была из села *Шулавери*. Ее грузинскую фамилию не помнят.

Несмотря на большое давление, многие мусульмане до конца сохранили грузинские фамилии.

В селе Абастумани жили *Макаридзе*. *Аладин Макаридзе* и его семья сегодня живет в Ахалцихе. Его предки были из села *Адигени*. Сам Аладин родился в Узбекистане. Советская фамилия ее супруги *Сальфиры -Мамедова*, так как ее деда звали Мамед. Они родом из села *Чечли*, а грузинская фамилия была *Пипинашвили*.

Семья *Макаридзе* переселилась в Азербайджан из Средней Азии, откуда в 1989 году переехали в Ахалцихе.

Из села *Чурчудо* Адигенского района ушла семья *Насредина Мамисашвили*. В Грузии у них была грузинская фамилия. Когда приехал в Ташкент, отцу Насредина *Мустафе* изменили грузинскую фамилию и дали фамилию *Мамедов*. По распространенной традиции фамилия давалась по имени деда или отца. Несмотря на то, что имя деда Насредина была *Теипури*, Мустафе почему-то дали фамилию *Мамедов*. Насредин родился в Самарканде в Булунгурском районе в 1952 году. В 1957 году семья переехала в Сырдарьинскую область (Узбекистан), откуда в 1983 году его отец приехал в Ианети.

Из села *Чурчудо* Адигенского района был *Мурадин Мустафаев*, а его жена *Мустафаева Пикрия* родом была из села *Кортохи* Адигенского района. Грузинской фамилией Мустафаева была Мамисашвили. Девичья фамилия Пикрии - *Шадманова*, а грузинская фамилия - *Чакмадзе*, так утверждал ее отец, который родился и вырос в с. *Кортохи*.

Из села *Ани* Ахалцихского района родом *Байрам Изатов*, родившийся в 1967 году, грузинская фамилия которого была *Шакрадзе*. Он из *Бенари*. Родившаяся в 1942 году его мать -

Зеинаб Таирова, ее грузинская фамилия **Орбидзе**. В с. Ани жил отец Байрама **Балабег**.

После переселения они жили в Узбекистане, откуда в 1964-65 годах переехали в Азербайджан, **Сабирабад**. Из Азербайджана в 1982 году приехали в **Ианети**. Семья точно знает свою грузинскую фамилию **Шакрадзе** и фамилию матери.

Из села **Кикинети** Адигенского района родом **Мустафа Ибрагимов**, грузинской фамилией которого была **Чхеидзе**. Под фамилией Чхеидзе жил его дед. Советское имя матери Мустафы **Балилова**, ее грузинскую фамилию не помнят, они знают, что мать была из с. **Куратубани**. Их из села переселили в 1944 году в Сырдарьинскую область, откуда в 1983 году они поселились в Ианети. Все родственники Ибрагимовых являются **Чхеидзе**, они живут в **России** - в Краснодарском крае, в **Азербайджане** - в Хачмазе. В **Ианети** живут два брата, которые восстановили грузинскую фамилию и стали Чхеидзе. Кроме Мустафы в Ианети живет его брат **Алихан**.

Из села **Боладжури** Адигенского района происходит фамилия **Изно**. Интересно происхождение этой фамилии. **Изно** звали отца Тофика, когда у него спросили фамилию, он традиционно назвал имя, а не фамилию, поэтому его имя и записали как фамилию. Фамилия жены **Таксирова**.

Сегодня в Ианети четыре семьи с этой фамилией. Кроме Тофика Изно, отдельные семьи создали его дети: Шафик, Нури, Рустам.

Их советская фамилия должна была быть - **Сейфиевы**, а фамилия матери - **Ибрагимова**. Семья хорошо помнит грузинскую фамилию предков **Чинчарадзе**. Не помнят грузинской фамилии матери. Бабушку звали **Фамза**.

Тофику было 7 лет, когда их выслали. Помнит имена некоторых мест, например рикиани-цихис дзири. У них была гора или иаила рядоь с селами **Смада и Вархан**.

Фамилия **Изно**, которая была именем отца Тофика, интересна по своей форме. Как из **Камали** мы получили **Камо** (см. имя отца Омара Камалова) из **Измашла** или **Исмашла** получили уменьшительно-ласкательную форму **Изно**.

Не случайно, что три брата Тофика имеют разные фамилии: **Исвадиев, Сейфиев, Мурадов**. Все они произошли от **Чинчарадзе**.

Работа над фамилиями месхетинцев должна продолжаться. В случае содействия каждому лицу, каждой семье будет возможным установить свое происхождение, место проживания их предков, предоставить им краткую историю семьи, что поможет при-нести этим людям душевное спокойствие и почувствовать всю полноту жизни.

Узнав о своих корнях, культуре и истории, их положение во многом улучшится. Они облегченно станут строить свои взаимоотношения с другими народами, что принесет счастье и благополучие, так как найти себя - первейшее средство совершенства человека.

1	თეზისები მესხებზე.	3
2	ორი დღე მაჰმადიან მესხებთან.	8
3	მაჰმადიანები... ტომით ქართველნი	14
4	კავკასიელი თურქები?	37
5	რატომ აყალბებენ ქართულ ტერმინებს?	45
	ვინ არიან „ახალციხელი თურქები? “.	45
	სარკინე	54
	ზანავი.	59
	უღე.	62
	უბანი, ცობა.	64
	ჰონები, აწყური.	75
	ტოლოში, ონლორა.	82
6	ქართველთა გამუსლიმება და გვარის შეცვლა მესხეთში.	87
	გვარის შეცვლის წინა პირობები.	87
	მაჰმადიან მესხთა გვარები.	113
	აბასთუმანი.	130
	ბოგა.	134
	ორფოლა.	139
	შურდო.	142
	წახანი.	145
7	წიგნი მე-20 საუკუნის მესხთა ცხოვრებაზე.	165
8	ურთიერთობაა საჭირო.	170
9	Thesis About Meskhs.	174
10	Conversion of Georgians To Moslemism and Changing of Family Names in Meskheti.	178
11	Тезиси о Месхах	195
12	Омусульманивание Грузин и изменение фамилии в Месхети.	198

270.353

3

சென்னை
பேரறிஞர் அண்ணாமலை
புத்தகக் கழகம்

ISBN 978-9941-404-79-5

9 789941 404795